

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI**

**MÂTÜRÎDÎ’NİN KELAM SİSTEMİNDE EHL-İ
KİTAP ANLAYIŞI**

Yüksek Lisans Tezi

NECMETTİN ÖZTÜRK

İstanbul, 2010

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI**

**MÂTÜRÎDÎ’NİN KELAM SİSTEMİNDE EHL-İ
KİTAP ANLAYIŞI**

Yüksek Lisans Tezi

NECMETTİN ÖZTÜRK

Danışman: PROF. DR. ADİL BEBEK

İstanbul, 2010

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İLAHİYAT Anabilim Dalı KELAM Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi
NECMETTİN ÖZTÜRK'ın MATÜRİDİ'NİN KELAM SİSTEMİNDE EHL-İ KİTAP
ANLAYIŞI adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 01.03.2010 tarih ve
2010/03-27 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile Yüksek
Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 24.03.2010

1) Tez Danışmanı : PROF. DR. ADİL BEBEK

2) Jüri Üyesi : PROF. DR. İLYAS ÇELEBİ

3) Jüri Üyesi : PROF. DR. ALİ DURUSOY

ÖZET

(Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde Ehl-i Kitap Anlayışı)

“Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde Ehl-i Kitap Anlayışı” adını taşıyan tezimizde Mâtürîdî'nin Ehl-i kitaba yaklaşımını ve eleştirilerini ortaya koymaya çalıştık. Çalışmamızda birinci derecede kaynak olarak Mâtürîdî'nin, yaşadığı dönemdeki mezhepler ve dinler hakkında bilgi alınabilecek en temel eserlerden sayılan *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* ile *Kitâbü't-Tevhîd*'ini belirledik.

Çalışmamız, giriş, üç ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Mâtürîdî, Ehl-i kitap olarak kabul ettiği Yahudi ve Hıristiyanların ulûhiyet, nübüvvet ve sem'ıyyât anlayışlarını naklî ve aklî deliller ışığında değerlendirmiş, eleştirmiş ve olması gereken tevhid inancının esaslarını belirlemiştir. Ahirette kurtuluş için, gönderilen tüm peygamberlere ve kitaplara iman gerekliliğini ve bunun da Allah inancının bir gereği olduğunu dile getirmiştir.

SUMMARY

The Concept of Ahl al-Kitab in Maturidi's Kalam System

The thesis that entitled *The Concept of Ahl al-Kitab in Maturidi's Kalam System* aims to study Maturidi's approach to Ahl al-Kitab and his criticism of them. The primary sources of the current study are Maturidi's two important works, Ta'wilat al-Qur'an and Kitab al-Tawhid.

The thesis consists of an introduction and three chapters and a conclusion. Maturidi reviews and criticises Jewish and Christian notions of divinity, prophethood and revelation in the light of rational and traditional proofs and develops basic tenets of tawhidi faith. He argues that for salvation in the coming world it is necessary to believe all the prophets and the books sent by God and this is a natural consequence of belief in Allah.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

KISALTMALAR	iii
GİRİŞ.....	1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, GAYESİ VE METODU	1
II. MÂTÜRÎDÎ’NİN HAYATI.....	4
A. Hayatı ve İlmî Şahsiyeti	4
B. Yaşadığı Ortam ve Döneminin Fikir Akımları	7
III. EHL-İ KİTAP KAVRAMI VE KAPSAMI	9
A. Ehl ve Kitap Kavramları	9
B. Ehl-i Kitabın Kapsamı.....	12
IV. EHL-İ KİTAP ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR	13
BİRİNCİ BÖLÜM	20
MÂTÜRÎDÎ’YE GÖRE EHL-İ KİTABIN ULÛHİYET ANLAYIŞI	20
1. YAHUDİLİKTE ULÛHİYET ANLAYIŞI.....	21
A. Tanrı’yı Bir Beşer Gibi Tasavvur Etme	21
B. Tanrı’ya Oğul İsnâdı	25
C. Tanrı’dan Başkasına Tapma Eğilimi.....	26
1. Altın buzağıya tapma	26
2. Din adamlarını rab edinme	29
3. Cibî ve tâğûta iman	31
2. HİRİSTİYANLIKTAKİ ULÛHİYET ANLAYIŞI	32
A. Teslis İnancı	32
B. Hz. İsa’ya İlâhî Özellik Atfetme	34
C. Mûcizeleri Tanrısal Bir Özellik Olarak Görme.....	36
D. Tanrı’ya Oğul İsnâdının Sebepleri ve Reddi	40
E. Hz. İsa ve Âkıbeti Meselesi.....	46
1. Hz. İsa’nın vefâtı ve çarmıh	49
2. Hz. İsa’nın ref’i	52
3. Hz. İsa’nın nüzûlü	54

İKİNCİ BÖLÜM.....	57
MÂTÜRÎDÎ'YE GÖRE EHL-İ KİTABIN NÜBÜVVET ANLAYIŞI.....	57
1. YAHUDİLİKTE NÜBÜVVET ANLAYIŞI.....	58
A. Nübüvveti Muhafaza Sözü.....	58
B. Nübüvvete Karşı Tutumları.....	60
C. Nübüvvete Muhatap Olmadıkları İddiası.....	63
D. Nübüvveti Ortadan Kaldırma Teşebbüsü.....	63
2. HİRİSTİYANLIKTA NÜBÜVVET ANLAYIŞI	66
3. EHL-İ KİTABIN HZ. PEYGAMBER'E YAKLAŞIMI	66
A. Hz. Peygamber'in Nübüvvetini İnkâr	66
1. Vahiy getiren meleği inkâr	66
2. Beklentilerine uygun bir peygamber anlayışı	67
3. Peygamber gelmediği iddiası.....	71
4. Hz. Peygamber'i inkâr amacıyla kitapları tahrif.....	72
5. Nübüvvet ile kitapların arasını ayırma.....	74
B. Hz. Peygamber'in Nübüvvetine İman Yükümlülüğü.....	76
1. Hz. Peygamber'e has özellikler	76
2. Önceki kitaplarda Hz. Peygamber'in müjdelenmesi	78
3. İlâhî kitaplar arasındaki uyum	82
4. Mübâheleye davet edilmeleri.....	84
5. Hz. İbrâhim'e bağlılık iddiası	86
6. Önceki şeriatların neshi	88
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	92
MÂTÜRÎDÎ'YE GÖRE EHL-İ KİTABIN SEM'İYYÂT ANLAYIŞI	92
A. Âhiret Tasavvuru	93
B. Ölümden Sonra Dirilme Anlayışı.....	95
C. Cennete Sadece Ehl-i Kitabın Gireceği İddiası.....	96
D. Cehennem Tasavvuru.....	97
E. Ehl-i Kitabın Âhiretteki Durumu	99
SONUÇ	104
KAYNAKÇA.....	108

KISALTMALAR

AÜİFD	:	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.
AÜSBE	:	Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
b.	:	Bin veya ibn.
bkz.	:	Bakınız.
çev.	:	Çeviren.
DİA.	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.
DİB.	:	Diyanet İşleri Başkanlığı.
Hız.	:	Hazreti.
İFAV	:	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
İSAM	:	İslâm Araştırmaları Merkezi.
MÜSBE	:	Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
nşr.	:	Neşreden.
OMÜİFD	:	Ondokuz Mayıs Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi.
ö.	:	Ölümü.
s.	:	Sayfa.
SBE	:	Sosyal Bilimler Enstitüsü.
SDÜİFD	:	Süleyman Demirel Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi.
thk.	:	Tahkik eden.
ts.	:	Tarihsiz.
vb.	:	Ve benzeri.
vd.	:	Ve devamı.

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU, GAYESİ VE METODU

a) Araştırmanın Konusu

Baş döndüren bir hızla değişimi yaşadığımız ve beraberinde yeni bir zihniyet oluşumuyla karşı karşıya olduğumuz günümüz dünyasında mevcut bütün inanç değerleri, yönelim ve tercihler daha fazla sorgulanır hale gelmiştir. İçinde yaşadığımız dünyayı modernlik, post modernlik ve küreselleşme kavramları etrafında açıklayan yaklaşımların bir kısmının dine edilgen bir rol yükledikleri, dinin, eski ve köhnemiş bir geleneğin parçası ya da sadece hakikat iddiası taşıyan tezlerden biri olarak değerlendirilebildiği müşahade edilmektedir. Asla kabul edilemez olan bu tarz değerlendirmelerin sıhhatli ve geçerli olmadığı; aksine dinin öneminden hiçbir şey kaybetmeyerek dün olduğu gibi bugün de birey ve toplum hayatında en önemli belirleyicilerden biri olmaya devam ettiği görülmektedir.

Bugün sadece İslâm dünyasında değil, dünyanın her tarafında din, sosyal hayat üzerindeki etkileriyle ve sosyal hayattan aldığı etkilenmelerle toplumdaki merkezî konumunu sürdürmektedir. Bu bağlamda İslâm dininin yanında diğer dinlerin de doğru anlaşılmasının ne kadar önemli olduğu her türlü izahtan varestedir.

Dinleri doğru anlamak, özellikle sosyal ve kültürel yönüyle dünyanın mevcut gerçekliğini kavramak için tartışmasız bir anlam haritası sunmakta ve bugünün sosyal ve manevî gerçekliğini doğru olarak anlayabilmek için yegâne anahtar olma özelliği taşımaktadır.

Bu itibarla özellikle dinî kavramların anlaşılmasında, kavramların ortaya çıktığı tarihî, kültürel ve sosyal ortamın tanınması oldukça önemlidir. Söz konusu kavram, Kur'an'la ilgili bir kavramsa, onu Hz. Peygamber'in ve ona yakın kuşakların

anlama biçimi daha da önemli hale gelmektedir. Bugün, düşünce dünyasında, sosyal hayatta, hatta siyasal söylemlerde sıkça karşılaştığımız diyalog, medeniyetler ittifakı vb. söylemlere bağlı olarak kullanılan, ayrıca başlı başına Kur'an'da ve İslâm hukukunda dinî bir kimliği ifade eden Ehl-i kitap kavramının doğru anlaşılması önem arz etmektedir.

Allah, gönderdiği tüm elçilere, peygamberden peygambere değişmeyen esaslar vahyetmiş, fer'î sayılacak konularda ise dönemin şartlarına göre hükümler vermiştir. Değişmeyen alan, inanç bölümünü kapsamaktadır. Buna göre Hz. Âdem hangi inanç esasları ile gönderilmiş ise, Hz. Peygamber de aynı ilkelerle gönderilmiştir. Ancak Hz. Mûsâ ve Hz. İsmâ'ya verilen kutsal kitaplar tahrif edilince Kur'an'a aykırı hususlar ortaya çıkmıştır. İşte burada, Ehl-i kitabın inancının ne olduğu, ulûhiyet, nübüvvet ve âhiret gibi dinin üç esası kabul edilen konularda neye nasıl inandıklarının ortaya çıkarılması önem arz etmektedir.

Geçmiş, olduğu gibi bugüne taşımanın imkânsızlığı ve anlamsızlığı açık olmakla beraber, geleceğin inşasında, geçmişin bilgi birikiminin faydası da inkâr edilemez. Öyleyse Ehl-i kitap gibi mevcut popüler tartışmalar içerisinde, Müslüman, Yahudi ve Hristiyan toplumlarını tanımlarken, geçmişteki İslâmî ilimlerin teşekkül etmeye başladığı dönemin ilmî birikiminden de faydalanmanın gerekli olduğu kanaatini taşımaktayız. Bu döneme damgasını vuranlardan biri de kuşkusuz Mâtürîdî'dir. Özellikle de İslâm düşünce sistemlerinden birinin imamı olması ve yaşadığı dönemde birçok din, mezhep ve akımların bulunması kendisini daha da önemli kılmaktadır. Bu itibarla Mâtürîdî'nin Yahudilik ve Hristiyanlığı nasıl değerlendirdiğinin bilinmesi, yaşadığı dönemde konunun nasıl algılandığı konusunda fikir verecektir.

İmam Mâtürîdî, kendisinden sonra, Sünnî ekolün iki kelâm okulundan birinin kurucusu kabul edilmiştir. Özellikle amelde Hanefî mezhebine bağlı olanlar, itikadî konularda onun imamlığını kabul etmişler, bu okula müntesip âlimler de onun koyduğu kurallar çerçevesinde bu ekolü sistemleştirmişlerdir.

Biz de bu çalışmamızda, Sünnî ekolün önemli isimlerinden biri kabul edilen İmam Mâtürîdî'nin "Ehl-i kitap" anlayışını incelemeye çalıştık. Çalışmamızın konusu,

Mâtürîdî'nin, Ehl-i kitap olarak kabul ettiği Yahudi ve Hristiyanların inançları konusundaki değerlendirmelerini ve anlayışını kelâm sistemi çerçevesinde ortaya koymaktır.

b) Araştırmanın Gayesi

Tarih boyunca Yahudiler ve Hristiyanlar, Müslümanlarla bir arada yaşarken birbirlerinin inançlarından etkilenmiş ya da birbirlerini etkilemeye çalışmışlardır. Her din kendisinin hak, diğerlerinin bâtıl olduğu iddiasını taşımaktadır. Özellikle de Yahudilik ve Hristiyanlık kendilerinden sonra gelen dinin batıl, kendilerinin tek hak din olduğu inancına sahiptir. Bu noktada İslâm âlimleri onların iddialarını çürütmek amacıyla titiz bir şekilde Yahudilik ve Hristiyanlık eleştirisinde bulunmuş ve konu etrafında birçok eser kaleme almışlardır. Mâtürîdî de Yahudilik ve Hristiyanlık eleştirisinde bulunan âlimlerden biridir.

Tezimizin içinde önemli bir kısmına bir liste halinde işaret ettiğimiz gibi, son zamanlarda farklı sahalarda, Ehl-i kitapla ilgili yapılan çalışmaların sayısındaki artışa rağmen, bir inanç konusu olduğu halde kelâm sahasında yapılan araştırmaların çok sınırlı olduğu görülmektedir. Hamit Albayrak'ın *İlk Dönem Kelâm Kaynaklarında Ehl-i Kitap Anlayışı* adlı tezinde Mâtürîdî'nin Ehl-i kitapla ilgili bir kısım değerlendirmelerine temas edilmekle beraber bu konuda müstakil bir çalışmanın bulunmadığı görülmüştür.

Bu itibarla *Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde Ehl-İ Kitap Anlayışı* adlı çalışmayı yaptık. Amacımız Mâtürîdî'nin, Ehl-i kitap olarak kabul ettiği Yahudi ve Hristiyanların inançları konusundaki anlayış, değerlendirme ve eleştirilerini ortaya koymaktır.

c) Araştırmanın Metodu

Çalışmamızda birinci derecede kaynak olarak Mâtürîdî'nin *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'ı ile *Kitâbü't-Tevhîd*'ini belirledik. Konuyla ilgili diğer kaynaklara müracaat etmekle beraber özellikle Mâtürîdî'nin çok önemli bu iki eseri çalışmamızın yönünü belirledi. Tezimizin adında da belirtildiği gibi biz bu çalışmamızda Ehl-i kitabı genel

anlamda değerlendirmekten ziyade, Mâtürîdî'nin kelâm sistemi çerçevesinde ele almaya çalıştık.

Konunun sınırlandırılması açısından, Ehl-i kitabın ibadet, muâmelât gibi amelî mevzularına değinmeyip sadece itikadî konularını ele aldık. Yahudiliğin ve Hıristiyanlığın eleştirisini mümkün olduğu kadar ayrı başlıklar altında vermeye çalıştık. Anacak ortak inanç değerlerinin ve eleştirilerinin yapıldığı yerlerde Ehl-i kitap kavramını kullandık.

Çalışmamız, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Mâtürîdî'nin hayatı, Ehl-i kitap kavramı ve literatürle ilgili bilgiler verdik. Birinci bölümde Ehl-i kitabın ulûhiyet anlayışını, ikinci bölümde nübüvvet anlayışını, üçüncü ve son bölümde ise âhiret anlayışını ele aldık.

II. MÂTÜRÎDÎ'NİN HAYATI

A. Hayatı ve İlmî Şahsiyeti

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Mâtürîdî es-Semerkandî el-Hanefî, kısaca Mâtürîdî diye meşhur olan büyük Türk bilgini, bugün Ortaasya'da Özbekistan Cumhuriyeti'nin Semerkant şehrine nisbetle Semerkandî, onun bir mahallesi olan Mâtürîd'e (Mâtürî) nisbetle de Mâtürîdî diye anılır.¹ Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte bütün tarihçilerin hemen hemen ittifak ettikleri 333/944 vefat tarihine bakarak, bir asra yakın hayatının, takriben 238/852 yıllarında başladığı tahmin edilmektedir. Bu tahminde, h. 248 tarihinde vefat eden hocası Rey kadısı Muhammed b. Mukâtil er-Râzi'ye (ö. 248/862) talebelik edebileceği makul bir yaş haddi düşüncesi rol oynamaktadır.²

Mensupları tarafından “Alemü'l-hüdâ” (Hidayet sancağı), “İmâmü'l-hüdâ” (Hidayet önderi), “İmâmü'l-mütekellimîn” (Kelâmcıların lideri), “Musahhihu akâidi'l-müslimîn” (Müslümanların akaidini yanlışlardan arındıran), “Reîsü Ehli's-sünne” (Ehl-i

¹Şükrü Özen, “Mâtürîdî”, *DİA*, Ankara, 2003, XXVIII, 146.

²M. Saim Yeprem, *İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî*, İFAV, İstanbul, 1997, s. 251-252.

sünnetin reisi) gibi lakaplarla anılan Mâtürîdî, bu önemli mevkiine rağmen birçok ilim ve mezhep tarihçisi tarafından ihmal edilmiştir.³

Mâtürîdî'nin ilmî meseleleri ele alıp incelemesinde kendini gösteren engin bilgi ve derin tefekkürüne rağmen *Kitâbü't Tevhîd* ve *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* adlı eserlerinde kullandığı farklı dil ve üslûba bakıldığında onun anadili Arapça olmayan bir âlim olduğu anlaşılır.⁴ Genel kanaat de, kendisinin büyük bir ihtimalle bir Türk ailesine mensup olduğu yönündedir.⁵

Kelâmda bir imam olarak kabul edilen ve hayatı boyunca Ehl-i sünnet akidesini öğretme ve müdafaa etme uğrunda gayret göstermiş bulunan Mâtürîdî'nin bir asra yakın süren dopdolu hayatı 333/944 yılında sona ermiş ve Semerkand'ın Câkerdize mahallesinde ulemâ kabristanına defnedilmiştir.⁶

Hanefî mezhebinin dördüncü hatta üçüncü kuşak âlimlerinden olan Mâtürîdî, Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) öğrencilerinden Muhammed eş-Şeybanî'nin (ö. 189/805) öğrencisi Ebû Süleyman el-Cüzcânî'nin (ö. 200/815'den sonra) öğrencileri Ebû Bekir Ahmed b. İshâk el-Cüzcânî (ö. 200/815'den sonra), Nusayr b. Yahya el-Belhî (ö. 268/888) ve Nîsâbü'r kadısı Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed Reca el-Cüzcânî gibi hocalardan ilim tahsil etmişse de öğrenimini, henüz yirmi yaşlarında iken hocası Ebû Bekir el-Cüzcânî ile birlikte ulemâ reisliğini deruhte eden ve Dârü'l-Cüzcâniyye'de ders veren Ebû Nasr Ahmed b. Abbas el-İyâzî'nin (ö. 301-331 arası) yanında tamamlamıştır.⁷

Mâtürîdî hem aklî hem de naklî ilimleri derinlemesine tahsil etmiş; onların temel ilke ve inceliklerine vâkıf olduktan sonra fıkıh, tefsir ve kelâm alanlarında önde gelen bir âlim ve imam mevkiine yükselmiştir. Talebeleri arasında Ebü'l-Kâsım İshâk b. Muhammed b. İsmâil el-Hâkim es-Semerkandî (ö. 340/951), Ebü'l-Hasan Ali b. Saîd

³ M. Saim Yeprem, *İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî*, s. 252; Belkâsım el-Gâlî, *Ebû Mansûr el-Mâtürîdî hayâtühû ve ârâühû'l-akdiyye, Daru't-turki*, Tunus, 1989, s. 7, 12, 13.

⁴ Bekir Topaloğlu, "Kitâbü't-Tevhîd", *DİA*, Ankara, 2002, XXVI, 118.

⁵ Adil Bebek, *Mâtürîdî'de Günah Problemi*, Rağbet Yay., İstanbul, 1998, s. 18; Şükrü Özen, "Mâtürîdî", *DİA*, XXVIII, 146.

⁶ İbn Kutluboğa, Ebü'l-Adl Zeynüddin Kâsım, *Tâcü't-terâcim*, Dârü'l-me'mûn li't-türâs, Beyrut, 1992, s. 201.

⁷ Şükrü Özen, "Mâtürîdî", *DİA*, XXVIII, 146.

er-Rüstüfağnî (ö. 345/956), Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm el-Buhârî es-Semerkandî (ö. 373/984) ve Ebû Muhammed Abdülkerim b. Mûsâ el-Pezdevî (ö. 390/1000) gibi âlimler bulunmaktadır.⁸

İmam Mâtürîdî, akideyi güçlendirme ve temel görüşleri çerçevesinde dini müdafaa etme konusunda gerek İslâm dışı akımlara, gerekse Mu'tezile, Havâric ve Bâtıniyye gibi İslâmî mezheplere karşı ciddî bir mücadele vermiştir. Çağdaş oldukları halde görüştüklerine dair herhangi bir kayda rastlanmayan Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'den (ö.324/935-36) daha önce bu alanda etkin bir varlık göstermiştir.⁹ Mâtürîdî, ilmî çevresiyle beraber Mâverâünnehir'de İslâm düşüncesinin belli bir istikrara kavuşmasında, İslâm'ın ve Hanefiliğin Türkler arasında yayılmasında da önemli bir etki yapmış ve bu etkisi zaman içinde artarak devam etmiştir.¹⁰

Mâtürîdî'ye âit olduğu hususunda kaynakların ittifak ettiği eserler şunlardır.¹¹

1. *Te'vilâtü'l-Kur'ân: Te'vilâtü Ehli's-sünne, et-Te'vilâtü'l-Mâtürîdiyye* adıyla da bilinen eser tefsir açısından çok önemli bir çalışma olmasının yanı sıra başta kelâm, fıkıh ve fıkıh usûlü alanlarında da zengin bilgi ve önemli görüşler içermektedir. Ayrıca İslâmî fırkalar ve İslâm dışı akımlarla dinlere ait inanç ve görüşlerin tenkidi bakımından ihmal edilemeyecek önemli bir kaynaktır.

2. *Kitâbü't-Tevhîd.*

3. *Kitâbü'l-Makâlât.*

4. *Reddü Evâili'l-edille li'l-Ka'bi.*

5. *Reddü Tehzîbi'l-cedel li'l-Ka'bi.*

6. *Beyânü vehmi'l-Mu'tezile.*

7. *Reddü Va'idi'l-füssâk li'l-Ka'bi.*

⁸ Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, TDV Yay., Ankara, 1990, s. 31.

⁹ Yusuf Şevki Yavuz, "Kelâm", *DİA*, Ankara, 2002, XXV, 200.

¹⁰ Şükrü Özen, "Mâtürîdî", *DİA*, XXVIII, 149.

¹¹ Şükrü Özen, "Mâtürîdî", *DİA*, XXVIII, 149.

8. *Reddû 'l-Usûli 'l-hamse li-Ebî Ömer el-Bâhilî*.

9. *Reddû Kitâbi 'l-Îmâme li-ba'di 'r-Revâfid*.

10. *er-Red alâ Usûli 'l-Karâmita*.

11. *Meâhizü 'ş-şerîa*

12. *Şerhu 'l-Câmii 's-sağîr*.¹²

B. Yaşadığı Ortam ve Döneminin Fikir Akımları

Mâtürîdî'nin hayatı, Abbasî devletinin zayıflama dönemine rastlar. Bu dönem psiko-sosyal ve sosyo-politik dejenerasyonun yanı sıra fütûhatlarla İslâm coğrafyasında teolojik çeşitliliğin boy gösterdiği, mevcut fikrî berraklığı bulandırdığı ve çalkantılara sebep olduğu bir zamandır.¹³

Uzun zaman doğu ülkeleri Abbasî halifelerinin hükmü altında birlik ve beraberlik içinde kalmış, fakat Mu'tezilî prensiplerin savunucusu durumunda bulunan Me'mun'un (ö. 218/833) hilafet makamına (198-218) gelmesiyle, daha önce tesis edilen birlik zayıflamaya ve bu ülkeler Bağdat'ın hükmü altından çıkmaya başlamıştır. Halife Me'mun'un başlattığı "mihne"¹⁴ devrini (218-234/833-849) sona erdiren Mütevekkil'in hilafeti döneminde (232-247) akılcılığa karşı başlayan tepki ile ifratın yerini bu defa da tefrit almıştır. Hiçbir fikrî münakaşaya tahammül edilmeyip, mantık ve kelâm yasaklanarak fikrî münakaşalar bidat sayılmıştır. Bağdat yavaş yavaş tek ilim merkezi olmaktan çıkmış, buranın yerini Semerkand, Buhâra ve Hârezm gibi şehirler almıştır. Bu bölgenin genel adı olan Mâverâünnehir bölgesinde de Sâ mânîler devleti (261-389) kurulmuştur.¹⁵

¹² Şükrü Özen, "Mâtürîdî", *DİA*, XXVIII, 149; Kâtip Çelebi, *Keşfü 'z-zünûn an esâmi 'l-kütüb ve 'l-fünûn*, Dârü ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts. I, 336; İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetü 'l-ârifîn*, İstanbul, 1955, II, 36; İbn Kutluboğa, *Tacü't-terâcim*, Beyrut, 1992, s. 201-202.

¹³ Yasin Pişgin, *Kur'an'a Göre Akıl ve Akılcılığın Kur'an Tefsirine Etkisi*, (basılmamış doktora tezi), AÜSBE, Ankara, 2008, s. 142-162.

¹⁴ Abbasi halifeleri döneminde halku'l-Kur'an konusunda bazı âlimlerin sorguya çekilip eziyet edilmesine ilişkin olaylara verilen ad. Bkz. Hayrettin Yücesoy, "Mihne", *DİA*, İstanbul, 2005, XXX, 26-27.

¹⁵ Kemal Işık, *Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, Ankara, 1967, s. 61.

İklimi, coğrafi yapısı, bolluk ve kanaatin hâkim olması, yöneticilerinin istikamet ve örnek hayatın temsilcileri olmakla beraber, âlimlere karşı olumlu tutumları bu bölgede birçok önemli âlimin yetişmesine zemin hazırlamıştır.¹⁶

Mâtürîdî'nin yetiştiği bu ortam siyasî-idarî açıdan huzur ve sükûn içinde olmakla beraber çeşitli düşüncelerin, bid'at içerikli görüşlerin, farklı din ve mezheplere bağlı kimselerin de bolca bulunduğu bir yerdir.¹⁷

Mâtürîdî'nin yaşadığı dönemde, Aşağı Türkistan (Mâverâünnehir) bölgesinde çeşitli Sâmi ve Ârî dinlerin bulunduğu bilinmektedir. Kaynaklar bu bölgede İslâmiyet'in gelişinden önce ve sonra Hristiyanlık, Maniheizm, Zerdüştlük, Budizm, Mecûsîlik (Mezdekilik ve Senevîlik) ve Şamanizm gibi eski dinler, itikadî mezhepler ve düşüncelerin; Şîlik, Hâricîlik ve Kerrâmîlik gibi ehl-i bid'at mezheplerinin bulunduğunu zikrederler.¹⁸

Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân* ve *Kitâbü't-Tevhîd* adlı eserlerinde Yahudilik, Hristiyanlık, Felasife, Sufestâiyye, Tabiatçılar, Dehriyye, Zenâdika, Sümeaniyye, Münecime, Burgûsiyye, Şîa, Cehmiyye, Cebriye, Deysâniyye, Haşeviyye, Mârikiyye, Mücessime, Mürcie, Müşebbihe, Neccâriyye, Kerrâmiyye ve Bâtniye gibi din, mezhep ve düşüncelere temas etmekte ve onları tenkide tâbi tutmaktadır. Binaenaleyh, Mâtürîdî'nin eserleri o dönemdeki dinler, itikadî mezhepler ve düşünce hareketleri konusunda bilgi alınabilecek önemli kaynaklar arasında yer almaktadır.¹⁹

¹⁶ Mustafa Can, *Mâtürîdî'ye Kadar Nübüvvet Karşı Çıkanlar ve Mâtürîdî'de Nübüvvet Anlayışı*, (basılmamış doktora tezi), MÜSBE, İstanbul, 1997, s. 6.

¹⁷ Ahmet Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, Bayrak Matbaası, İstanbul, 2008, s. 24.

¹⁸ Adil Bebek, *Mâtürîdî'de Günah Problemi*, s. 38.

¹⁹ Adil Bebek, *Mâtürîdî'de Günah Problemi*, s. 39; Mustafa Sinanoğlu, "Hristiyanlık", *DİA*, İstanbul, 1998, XVII, 368.

III. EHL-İ KİTAP KAVRAMI VE KAPSAMI

A. Ehl ve Kitap Kavramları

1. Ehl kavramı ve kullanılışı

Arapça (e-h-l) kökünden yoldaş, âile, evlenmek, yakın akraba ve dost anlamlarına gelen²⁰ “ehl” kelimesi, sahip, mâlik, mutehassıs, maharetli, usta, becerikli, karı-koca ve bir yerde oturan anlamlarında da kullanılır.²¹ Sözlük anlamının yanında bitiştiği kelimeye göre birçok anlamlar türetilir.

Bunlardan bazıları şunlardır:

a. Ümmet: (aynı dine, peygambere inananlar)²² Müslüman kişiler için kullanılan bu kelimedden bir peygambere inananları ve semâvî kitaplara inanan toplulukları da anlamak mümkündür. Bunun karşıtı olarak bir peygambere inanmayanlara “ehl-i küfür” deyiimi kullanılır. Kur’an’da Allah, Hz. Nûh’a “Her cins canlıdan (erkekli dişili) birer çift, bir de kendileri hakkında daha önce hüküm verilmiş olanlar dışındaki âilen ile iman edenleri ona yükle.”²³ dediğinde Hz. Nûh “Rabbim! Şüphesiz oğlum da âilemdendir.”²⁴ diye cevap verir. Bunun üzerine Allah “Ey Nûh! O, asla senin âilenden değildir. Onun yaptığı, iyi olmayan bir iştir.”²⁵ hitabıyla inanmayan kişinin, peygamber oğlu da olsa onun ümmetinden olamayacağını ifade eder. Hz. İsmail’in ehline namaz kılmayı, zekât vermeyi emrettiğinden bahseden âyet²⁶ ve Hz. Nûh ile Allah arasında geçen diyalogdan “ehl” kavramının ümmet anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

b. Âile: Ehl-i beyt, bir evde yaşayan âile fertleri demektir ve ev sahibiyle onun eşini, çocuklarını, torunları ve yakın akrabalarını kapsamına alır. Ehl-i beyt ifadesiyle

²⁰ İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*, Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1997, I, 253.

²¹ İsmail Karagöz, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara, 2005, s. 137.

²² İbn Manzûr, I, 253; İsfahânî, Râgıb, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 2005, s. 39.

²³ Hûd, 11/40.

²⁴ Hûd, 11/45.

²⁵ Hûd, 11/46.

²⁶ Meryem, 19/55.

Hız. Peygamber'in ev halkı kastedilir.²⁷ Kur'an'da "Ehlü'l-beyt" terkibi üç âyette geçmektedir. Sırasıyla Hız. İbrâhim'in,²⁸ Hız. Mûsâ'nın²⁹ ve Hız. Peygamber'in³⁰ ehl-i beytleri zikredilmiştir. Hız. Mûsâ'nın ev halkı, diğerlerinin ise hanımları kastedilmiştir. Hız. Peygamber'in hanımlarına hitap eden âyette Allah'ın onları buyruklarına itaat etmeye çağırıldığı ve böylece kendilerini günahlardan temizlemeyi dilediği anlatılmıştır. Hadis olarak nakledilen çeşitli rivayetlerde de ehl-i beyt tabiri yer almaktadır. Bunların bazısında ashabın, birçoğunda ise Hız. Peygamber'in ev halkından bahsedilmiştir.³¹

c. Ahali: Aynı şehirde oturanlar için kullanılan bu ifade Kur'an'da aynı ülke, şehir ve köyde oturanları belirtmek için kullanılırken, hadislerde evcil hayvanlar için bu ifadenin kullanıldığı görülür.³² Mezhep, tarikat, evlenme ve dua gibi anlamlarda da kullanıldığı görülür.

"Ehl" kelimesiyle birçok terkip yapılarak deyimler oluşturulmaktadır. Kur'an'da daha çok "Ehl-i kitap", "Ehl-i zikir", "Ehl-i İncîl", "Ehl-i kurâ", "Ehl-i beyt" vb. terkipler yer alırken, birçok hadiste "ehl" kelimesiyle yapılmış farklı deyimler bulunur. Ayrıca Kuran ve hadisten esinlenerek türetilen "Ehl-i hak", "Ehl-i Kur'ân", "Ehl-i hadis", "Ehl-i vâris ve verâset", "Ehl-i adl" ve "Ehl-i kible" gibi deyimlerin her biri mensubiyeti ifade eder. Kur'an'da yer alan "ehl" ve türevleri geniş anlamda "ümme", dar anlamda "ahali" veya belirli bir sınıfı ifade etmek için kullanılır.³³

2. Kitap kavramı ve kullanılışı

Sözlükte yazmak, nikâh kıymak, dikmek, bağlamak, gerekli şeyi farz kılmak, yazılmış olan bir şey anlamlarına gelen "kitap" kavramı³⁴ ayrıca farz,³⁵ mektup, sahife ve kader³⁶ anlamlarında da kullanılmaktadır.³⁷

²⁷ İsmail Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 137.

²⁸ Hûd, 11/73.

²⁹ el-Kasas, 28/12.

³⁰ el-Ahzâb, 33/33.

³¹ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Câmi'u's-sahih*, Savm, 30, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1982.

³² Buhârî, Zebâih, 28, Nikâh, 31; Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahih*, Nikâh, 30, Çağrı Yay., İstanbul, 1982.

³³ Remzi Kaya, *Kur'ân-ı Kerim'e Göre Ehl-i Kitap ve İslâm*, Altınkalem Yayınları, Ankara, 1994, s. 33.

³⁴ İbn Manzûr, XII, 22; İsfahânî, s. 423.

³⁵ Bkz. el-Bakara, 2/178, 183, 216; en-Nisâ, 4/77; el-Mâide, 5/45.

Ayrıca ciltli, ciltless bir araya getirilmiş, basılı veya basılmamış kâğıt parçalarının tümüne, herhangi bir konuda yazılmış kâğıtların toplamına da kitap ismi verilir. Yine Allah'ın kulları arasından seçtiği elçilerine vermiş olduğu vahiylerin toplamına kitap ismi verilirken, bir konudaki meseleleri toplayan yazılı sözler topluluğuna da kitap adı verilmektedir.

Bir konu üzerinde yazılmış küçük ya da büyük sayfalardan oluşan bir esere kitap denildiği gibi, ilk dönemlerden itibaren bulunan taş ve tabletlere de kitap ismi verilmiştir. Zira ilk kitapların, kitâbeler olduğu kabul edilir. Kur'ân-ı Kerîm'in genel anlatımı içinde "kitap" terimi hiçbir kutsal kitaba hasredilmemiş, aksine bütün ilâhî vahiylerle verilen bir ad olarak kullanılmıştır. İslâm literatüründe "kitap" terimi Kur'ân-ı Kerîm'i ifade eder.³⁸

Kitap kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de yaklaşık 230 kadar yerde geçer.³⁹ Zikredildiği yerlerde Kur'ân,⁴⁰ Tevrat⁴¹, Zebûr⁴² ve İncil⁴³ işaret edildiği gibi, "kitap" kelimesiyle yerine göre her biri ayrı ayrı ele alınır.

Kur'ân-ı Kerîm'de kitap anlamında bazen "zikir" kavramı kullanılır. "Zikir", hem "Kur'ân"⁴⁴ hem de kitap anlamındadır.⁴⁵ Dolayısıyla "ehl" ve "zikir" kelimelerinin birleşmesinden meydana gelen "ehl-i zikir" ifadesi, anlam olarak Ehl-i kitabı işaret eder. Söz konusu terim Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde geçer.⁴⁶ Her ikisinde de "bilmiyorsanız "ehl-i zikir"e sorun" ifadesi yer alır. Mâtürîdî, "ehl-i zikir" ifadesinden, Ehl-i kitabın içinden şeref sahibi ve nübüvvet inancına sahip kimselerin kastedildiğini ifade eder.⁴⁷

³⁶ İbn Manzûr, XII, 22, 23; İsfahânî, s. 423; bkz; el-İsrâ, 17/13-14, 84/7-10

³⁷ İbn Manzûr, XII, 22, 23.

³⁸ Tehânevî, Muhammed Ali, *Keşşâfu istilâhâtî'l-funûn ve'l-ulûm*, Mektebetü Lübnân, Beyrut, 1996, II, 1242; bkz. Ali Bardakoğlu, "Kitap", *DİA*, Ankara, 2002, XXVI, 122.

³⁹ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfrehes li-elfâzî'l-Kur'ân-ı Kerîm*, Dâru'l-hadis, Kahire, 1988, s. 592.

⁴⁰ Bkz. el-Bakara, 2/2; Hûd, 11/1.

⁴¹ el-Bakara, 2/ 101.

⁴² en-Nisâ, 4/163; el-Enbiyâ, 21/105.

⁴³ Meryem, 19/30.

⁴⁴ el-Hicr, 15/9; Sâd, 38/8.

⁴⁵ İbn Manzûr, IV, 308-309.

⁴⁶ en-Nahl, 16/43; el-Enbiyâ, 21/7.

⁴⁷ Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, (thk. Bekir Topaloğlu ve diğerleri), Mizan Yayınevi, İstanbul, 2005, VIII, 114; IX, 261.

B. Ehl-i Kitabın Kapsamı

Kur'ân-ı Kerîm, “emânet” olarak nitelediği⁴⁸ beşerî sorumluluğu⁴⁹ kabul veya redde bağlı olarak insanları inananlar veya inanmayanlar diye iki gruba ayırır.⁵⁰ Gayri müslim olarak adlandırılan inanmayan insanlar inançları bakımından: 1. İlâhî menşeli kitap sahibi olanlar (Ehl-i kitap), 2. Kitap sahibi olup olmadıklarında şüphe bulunanlar (Sâbiîler, Mecûsîler), 3. Diğer inanç sahipleri olmak üzere üçe ayrılmıştır.⁵¹ Biz, tezimizde bu inanç gruplarından sadece Ehl-i kitabı mevzu edineceğiz.

Önce Ehl-i kitap kavramının kimler için kullanıldığını tespit edelim. Ehl-i kitap kavramından kimlerin anlaşılması gerektiği konusunda İslâm fakihleri farklı görüşlere sahiptirler. Hanefîlere göre Ehl-i kitap; İlâhî bir dine inanan ve Allah'tan kendilerine indirilmiş bir kitabı bulunan zümrelerdir. Bu sebeple Tevrat ve İncil'e inananlar Ehl-i kitap olduğu gibi, Hz. Şit ve Hz. İbrâhim'e indirilen sahifelere inananlar da bu terim kapsamına girmektedir. Şafîî ve Hanbelîlere göre ise bu terim, sadece Yahudi ve Hristiyanları ifade edip diğer kitap mensuplarına şamil değildir. Genel kabule şayan olan da, bu son görüş olmuştur.⁵²

Mâtürîdî'ye göre ise Ehl-i kitap sadece Yahudi ve Hristiyanlardır.⁵³ Mâtürîdî, Ehl-i kitap terkimindeki kitap ifadesinden Tevrat ve İncil'in kastedildiğini ifade eder.⁵⁴ “Kitap, yalnız bizden önceki iki topluluğa indirildi.”⁵⁵ meâlindeki âyette geçen iki topluluktan kasdın Yahudi ve Hristiyanlar olduğunu, ancak Tevrat'ın indiği esnada henüz ortada Yahudiler, İncil'in indiği esnada da henüz Hristiyanlar bulunmadığını onların o anda Müslüman olduklarını daha sonra Yahudi ve Hristiyan adını aldıklarını belirtir.⁵⁶

⁴⁸ el-Ahzâb, 33/72.

⁴⁹ Ali Toksarı, “Emanet”, *DİA*, İstanbul, 1995, XI, 81-82.

⁵⁰ el-A'râf, 7/87; el-Kehf, 18/29; et-Tegâbun, 64/22.

⁵¹ Ahmet Özel, “Gayri Müslim”, *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 418.

⁵² Muhammed Fatih Kesler, *Kur'ân-ı Kerîm'de Yahudiler ve Hristiyanlar*, TDV Yay., Ankara, 2001, s. 66; Osman Güner, *Resûlullah'ın Ehl-i kitapla Münasebetleri*, Fecr Yay., Ankara, 1997, s. 41-56.

⁵³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I, 197.

⁵⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, II, 328.

⁵⁵ el-En'âm, 6/156.

⁵⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, V, 261, 263.

Mâtürîdî, Kur’ân’da geçen “kitaptan nasibi olanlar”⁵⁷ ifadesinden kitap ilminden kendilerine pay verilenlerin kastedildiğini, bunların da Ehl-i kitap âlimleri olduğunu ifade eder.⁵⁸

Mâtürîdî’ye göre Mecûsîler, cizye gibi bazı hususlarda Ehl-i kitap ile aynı muameleye tâbi tutulsalar⁵⁹ da Ehl-i kitap sayılmazlar.⁶⁰ Mâtürîdî, “Ey kendilerine kitap verilenler” hitabıyla başlayan ve “yanınızda bulunanı (Tevrat’ı) doğrulayıcı olarak indirdiğimiz bu kitaba (Kur’ân’a) iman edin.”⁶¹ meâlindeki âyetin, Mecûsîlerin, kendilerine kitap verilenlerden ve Ehl-i kitaptan olmadıklarına delil olduğunu söyler. Mecûsîlerin elinde, Hz. Peygamber’e indirilen Kur’ân’ın tasdik edeceği bir kitap bulunmadığını ifade eder.⁶²

Mâtürîdî, Sâbiîler hakkında, onların meleklerle tapan, yıldızlara tapan, Mecûsîlerle Hıristiyanlar arasında bir kavim, Yahudilerle Mecûsîler arasında bir kavim ya da Seneviyye oldukları yönünde çeşitli rivayetler bulunduğunu söyler. Sâbiîler hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmadığımızı ve onların herhangi bir kitapları da olmadığı için Ehl-i kitap sayılmayacaklarını ifade eder.⁶³

IV. EHL-İ KİTAP ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

İslâm âlimleri ilk dönemlerden itibaren Ehl-i kitap kültürüyle ilgilenmişler ve onların inanç esaslarını eleştirmişlerdir. Yahudi ve Hıristiyanların inanç ve iddialarını çürütmek amacıyla reddiye olarak eser kaleme almış bazı müellifler ve eserleri şöyledir.

⁵⁷ Âl-i İmrân, 3/23; en-Nisâ, 4/44, 51.

⁵⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, III, 249, 250, 263.

⁵⁹ Zeyleî, Cemâluddin Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf, *Nasbu’r-Râye*, Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, Beyrut, 1996, III, 673; Mehmet Erkal, “Cizye”, *DİA*, İstanbul, 1993, VIII, 42.

⁶⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, II, 328; III, 254; V, 263.

⁶¹ en-Nisâ, 4/47.

⁶² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, III, 254.

⁶³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, I, 111, 147; IX, 355.

a) Arapça Eserler:

1. el-Hâşimî, Abdullah b. İsmâil (ö. 205/850): *Risâle ilâ Abdi'l-Mesîh İbn İshak el-Kindî*.
2. Ali b. Rabbân et-Taberî (ö. 240/855): *Kitâbu'r-Redd ale'n-Nasârâ*.
3. Kâsım b. İbrâhîm b. İsmâil b. İbrâhîm b. Hasan b. el-Hasan b. Ali b. Ebî Tâlip (ö. 246/860): *Kitâbu'r-Redd 'ale'n-Nasârâ*.
4. Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr (ö. 255/869): *el-Muhtâr min Kitâbi'r-Redd ale'n-Nasârâ*.
5. Kindî, Ebû Yûsuf Yâkup b. İshak (ö. 260/873): *er-Redd ale'n-Nasârâ*.
6. Hasan b. Eyyûb (ö. 377/987-988): *Risâle ilâ Ali b. Eyyûb*.
7. İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed (ö. 456/1063): *Kitâbu'l-Fasl fî'l-milel ve'l-ehvâi ve'n-nihal*.
8. Cüveynî, Abdülmelik b. Abdullah (ö. 478/1085): *Şifâu'l-ğalîl fî beyâni mâ vaka'a fî't'-Tevrât ve'l-İncîl mine't-tebdîl*.
9. Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (ö. 505/1111): *er-Reddû'l-cemîl li ilâhiyyeti İsâ bi sarîhi İncîl*.
10. Ebü'l-Bekâ Sâlih b. Huseyn el-Câferî (ö. 618/1221): a) *Tahcîlû men harrafe'l-İncîl*. b) *Kitâbu'r-Redd ale'n-Nasârâ*. c) *Kitâbü'l-Aşri'l-mesâili'l-müsemmâ bi beyâni'l-vâdîhi'l-meşhûd min fedâihi'n-Nasârâ ve'l-Yehûd*.
11. Şihâbuddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. İdris es-Sinhâcî el-Karafî (ö. 684/1285-6): *Kitâbü'l-Ecvibeti'l-fâhira ani'l-es'ileti'l-fâcira*.
12. Saîd b. Hasan el-İskenderânî (ö. 720/1320): *Mesâlikü'n-nazar fî nübüvveti Seyyidi'l-beşer*.

13. İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Ahmed (ö. 728/1327): *el-Cevâbu's-sahîh li-men beddele dîne'l-Mesîh*.

14. İbn Kayyûm el-Cevziyye, Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekr ed-Dimaşkî (ö. 751/1350): *Kitâbu Hidâyeti'l-hayârâ fî ecvibeti'l-Yehûd ve'n-Nesârâ*.

15. Abdullah b. Abdullah et-Tercümân (ö. 823/1420): *Tuhfetü'l-erîb fî'r-Reddi alâ Ehli's-salîb*.

16. Burhânuddîn Şihâbuddîn Mirza (XIX. asır): *Reddü'l-hilâf fî fasli'l-ihtilâf*.

17. Hindî Rahmetullah Efendi (ö. 1306/1888): *İzhâru'l-hakk*.

18. Abdurrahman Bâçecizâde (Doğum: 1248/1832): *Kitâbu'l-Fârik beyne'l-mahlûk ve'l-hâlık*.

19. Bekir b. Seyyid Ömer et-Temîmî (?): *Kitâbu's-Seyfi's-sakîl fî'r-reddi alâ Risâleti'l-Burhânî'l-celîl*.

20. Mısırlı İzzeddin Efendi (?): *el-Fâsıl beyne'l-hakkı ve'l-bâtıl*.

21. Muhammed b. Ali b. Abdurrahman et-Tıybî ed-Dimaşkî (1241-1317/1825-1899): a) *Hülâsatu't-tercîh li'd-dîni's-sahîh*. b) *Muhtasaru'l-Ecvibeti'l-celiyye li-dahdi'd-daavâti'n-Nasrâniyye*.

22. Yusuf b. İsmail en-Nebhânî (1849-1932): *Hulâsatu'l-kelâm fî tercîhi dîni'l-İslâm*.

23. Muhammed Ebû Zehrâ (ö. 1974): *Muhâdarât fî'n-Nasrâniyye*.

24. el-Hilâlî, Muhammed Takiyyüddin (?): *el-Berâhînü'l-İncîliyye alâ enne Îsâ dâhilün fî'l-ubûdiyyeti velâ hazza lehû fî'l-ulûhiyye*.

25. İbrâhim Süleyman el-Cübbân (?): *Mâ yecibu en ya 'rifehu 'l-Müslim*.⁶⁴

b) Türkçe Eserler:

İslâm dünyasının parçalanmasına ve sömürgecilere karşı mücadelenin verildiği 19. yy.da gayri müslim unsurlara tanınan dinî müsamaha ortamında Hristiyan misyonerler dini tartışma imkânı bulmuşlar ve bu nedenle dinlerini üstün göstererek İslâmiyet'i tenkit etmişlerdir. Bunu, Müslüman halkı Hristiyanlaştırma faaliyetleri izlemiştir. İslâm dünyasının genelinde misyonerler tarafından gerçekleştirilen bu faaliyetlerin benzeri Osmanlı Devleti'nde de yapılmıştır. Osmanlı Devleti, Hristiyanlaştırma propagandasının en kesif ortamı haline gelmeye başlayınca misyonerlere en önemli cevabı yine Osmanlı âlimleri vermiştir.⁶⁵ Daha çok Hristiyanlık olmak üzere Yahudilik ve Hristiyanlık eleştirisi ile ilgili belli başlı Türkçe eserler ise şöyledir:

1. Mühtedi İbrâhim Efendi (Müteferrika) (ö. 1160/1747): *Risâle-i İslâmiyye*.

2. Hacı Abdi Bey (Petrîcî) (ö.1304/1886): *Îzâhu 'l-merâm fî keşfi 'z-zalâm*.

3. İshak Hoca (Harputlu) (ö. 1310/1892): a) *Şemsü 'l-hakîka*. b) *Ziyâu 'l-kulûb*.

4. Sırrı Paşa (ö. 1313/1895): *Nûru 'l-hüdâ li-men istehdâ*.

5. Ahmed Kemal (?): *Beyânü 'l-hakk*.

6. Ahmed Mithat Efendi (ö. 1329/1911): a) *Müdâfa 'a* b) *Müdâfa 'aya Mukâbele ve Mukâbeleye Müdâfa 'a* c) *Beşâir-i Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyye*.

7. Abdulahad Davud (?): *İncîl ve Salîb*.

8. Hasan Sabri (?): *Îkâzü 'l-Mü 'minîn fî Reddi 's-Salibîn*.⁶⁶

⁶⁴ Mehmet Aydın, *Müslümanların Hristiyanlara Karşı Yaptığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, TDV Yay., Ankara, 1998, s. 36-82.

⁶⁵ İsmail Taşpınar, *Hacı Abdullah Petricî'nin Hristiyanlık Eleştirisi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2008, s. 16-17.

⁶⁶ Mehmet Aydın, *Müslümanların Hristiyanlara Karşı Yaptığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, s. 82-92.

c) Ehl-i Kitapla İlgili Belli Başlı Akademik Çalışmalar

1. **Ali Osman Ateş**, *Sünnetin Kabul veya Reddettiği Câhiliyye ve Ehl-i Kitap Örf ve Âdetleri*, (hadis doktora tezi), Dokuz Eylül Ün. SBE, İzmir, 1989.

2. **Muhammed Fatih Kesler**, *Kur'an'da Ehl-i Kitap*, (tefsir doktora tezi), AÜSBE, Ankara, 1991. *Kur'ân-ı Kerîm'de Yahudiler ve Hıristiyanlar*, TDV Yay., Ankara, 2004.

3. **Mehmet Keskin**, *Kur'ân-ı Kerîm Açısından İslâm Dışı Dinler*, (dinler tarihi yüksek lisans tezi), Selçuk Ün. SBE, Konya, 1991.

4. **Halil Hayıt**, *Kur'ân-ı Kerîm'de Adı Geçen Dinler*, (dinler tarihi doktora tezi), Uludağ Ün. SBE, Bursa, 1991.

5. **Osman Güner**, *Hz. Peygamber'in Ehl-i Kitapla İlişkileri*, (Mekke dönemi), (hadis yüksek lisans tezi, 1991), (Medine dönemi), (hadis doktora tezi), OMÜSBE, Samsun, 1995, *Resûlullah'ın Ehl-i Kitapla Münasebetleri*, Fecr Yay., Ankara, 1997.

6. **Orhan Baykal**, *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Ehl-i Kitap*, (tefsir yüksek lisans tezi), MÜSBE, İstanbul, 1992.

7. **Remzi Kaya**, *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Ehl-i Kitap*, (tefsir doktora tezi), Uludağ Ün. SBE, Bursa, 1993. *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Ehl-i Kitap ve İslâm*, Altınkalem Yay., Ankara, 1994.

8. **Faruk Bozgöz**, *Kitap Ehli Hakkındaki Üç Âyetin Tefsirleri İle İlgili Tarihi ve Semantik Çalışma*, (tefsir yüksek lisans tezi), AÜSBE, Ankara, 1994.

9. **Eyüp Yaka**, *Kur'ân'da Ehl-i Kitabın Kendi Dinlerine Karşı Tutumu*, (tefsir yüksek lisans tezi), Selçuk Ün. SBE, Konya, 1994.

10. **Veli Ulutürk**, *Kur'ân'da Ehl-i Kitap*, İnsan Yay., İstanbul, 1996.

11. **Ahmet Vanlıoğlu**, *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Ehl-i Kitaba Vahyolunan İman Esasları*, (kelâm yüksek lisans tezi), MÜSBE, İstanbul, 1997.

12. Duran Terzi, *Ehl-i Kitabın Hukukî Statüsünün Mahiyeti ve Değerlendirilmesi*, (İslâm hukuku yüksek lisans tezi), AÜSBE, Ankara, 1997.

13. İdris Öztekin, *Ehl-i Kitaba Muhalefetle İlgili Hadisler ve Değerleri*, (hadis yüksek lisans tezi), Selçuk Üniv. SBE, Konya, 1997.

14. Yusuf Fidan, *İslâm Hukukunda Ehl-i Kitap Kavramı ve Hükümleri*, (İslâm hukuku doktora tezi), Selçuk Üniv. SBE, Konya, 1998.

15. Leyla Demiri, *Kur'ân-ı Kerîm'de İlâhî Kitaplar*, (kelâm yüksek lisans tezi), MÜSBE, İstanbul, 2000.

16. Zekiye sönmez, *Yaşayan Dinlerin Peygamber ve Kurucularının Ortak Özellikleri*, (dinler tarihi yüksek lisans tezi), AÜSBE, Ankara, 2000.

17. Mehmet Tüzel, *Bazı Tefsirlerde Ehl-i Kitabın İnanç Yönünden Değerlendirilmesi*, (dinler tarihi yüksek lisans tezi), AÜSBE, Ankara, 2001.

18. Mustafa Göregen, *İslâm-Yahudi Polemiği ve Tartışma Konuları*, (dinler tarihi doktora tezi), MÜSBE, İstanbul, 2002.

19. Remzi Kaya, *Kur'ân-ı Kerim'e Göre Ehl-i Kitap*, (makale), Selçuk Üniv. İFD, Sayı:19, Konya, 2005.

20. Hamit Albayrak, *İlk Dönem Kelâm Kaynaklarında Ehl-i Kitap Anlayışı*, (kelâm yüksek lisans tezi), MÜSBE, İstanbul, 2006.

21. Cihan Eker, *Hz. Ömer Devrinde Ehl-i Kitapla İlişkiler ve Tehcir*, (İslâm tarihi yüksek lisans tezi), AÜSBE, Ankara, 2006.

22. Ayçe Özevin, *Süleyman Ateş'in "Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri" Adlı Eserinde Ehl-i Kitap ve Yorumu*, (dinler tarihi yüksek lisans tezi), Çukurova Üniv. SBE, Adana, 2006.

23. Mustafa Bodur, *Hz. Muhammed'e İman Bağlamında Ehl-i Kitabın Sorumluluğu*, (kelâm yüksek lisans tezi), Atatürk Üniv. SBE, Erzurum, 2007.

24. Atilla Buğdaycı, *Kur'ân-ı Kerim'e Göre Üç Semâvî Din (Yahudilik, Hıristiyanlık, İslamiyet)*, (tefsir yüksek lisans tezi), Erciyes Ünv. SBE, Kayseri, 2007.

25. Heyet (tartışmalı ilmî toplantı), *Kur'ân-ı Kerîm'de Ehl-i Kitap*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007.

26. Mustafa Delebe, *Cumhuriyet Dönemi Müfessirlerine Göre Ehl-i Kitabın Âhiretteki Durumu*, (tefsir yüksek lisans tezi), Harran Ünv. SBE, Şanlıurfa, 2008.

27. Eyüp Akşit, *Mâtürîdî'nin Diğer Dinlere Bakışı* adlı doktora çalışmasını Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kelâm dalında sürdürmektedir (2010).

Ehl-i kitapla ilgili bugüne kadar yapılan çalışmaları tespit etmek ve bundan sonra yapılacaklara ışık tutmak amacıyla kronolojik sıraya göre bir liste halinde verdiğimiz akademik çalışmalar elbette bunlardan ibaret değildir. Zira dinler konusunda yapılan her hangi bir çalışmada Yahudilik ve Hıristiyanlık konu edildiği gibi sadece Yahudiliğin ya da Hıristiyanlığın mevzu edildiği çalışmalara da rastlamak mümkündür. Biz burada her iki dini kapsayan Ehl-i kitap başlığı altında genel bir çerçeve vermeye çalıştık. Ancak Mustafa Göregen'in çalışması sadece Yahudilik üzerine olmakla beraber din eleştirisini konu edinmiş nadir ve değerli bir çalışma olması hasebiyle zikretmeyi uygun gördük.

Görüldüğü üzere Ehl-i kitapla ilgili tefsirde 7, hadiste 4, İslâm tarihinde 1, dinler tarihinde 6, İslâm hukukunda 2 ve kelâm sahasında da 4 çalışma yapılmıştır. Konuyla ilgili makale ve başka çalışmalar da vardır. Ehl-i kitap üzerine yapılan çalışmalar, medeniyetler ittifakı ve dinler arası diyalog gibi günümüzde sık telaffuz edilen hatta kurumsal bir zemin bulan konuların doğru anlaşılmasına ve doğru konumlandırılmasına da katkı sağlayacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MÂTÜRÎDÎ'YE GÖRE EHL-İ KİTABIN

ULÛHİYET ANLAYIŞI

1. YAHUDİLİKTE ULÛHİYET ANLAYIŞI

A. Tanrı'yı Bir Beşer Gibi Tasavvur Etme

Allah'ın insanlığa hidayet ve rehber kaynağı olarak gönderdiği bütün ilâhî mesajlarda tevhidin vazgeçilmez en temel itikadî bir ilke olduğu şüphe götürmeyen bir gerçektir. Tevhid ilkesi, Allah tarafından gönderilen bütün vahiylerin ortak özelliğidir. Ancak birçok peygamberin risâlet vazifesini îfâsından sonra ilâhî mesajın etkisinin zayıflamasıyla insanlar tevhid inancından uzaklaşmaya başlamışlardır.⁶⁷ Allah'ın, düşünme yeteneği olan bütün insanlara umumî bir tevhid anlayışı ve tevhid inancı verdiğini ancak her bir grubun, mazhar kılındığı bu genel telakkiyi çeşitli yorumlarla bozduğunu belirten Mâtürîdî, bunun tek istisnasının ise Allah'ın kendilerine verdiğinin tamamına sadakat gösteren İslâm ümmeti olduğunun altını çizer.⁶⁸

Yahudilerin kutsal kitaplarında, “Allah birdir, O’ndan başka Tanrı yoktur.”⁶⁹ “Dinle ey İsrâil! Tanrı’nız Rab birdir.”⁷⁰ “O, ezeli ve ebedîdir.”⁷¹ “Her şeye kâdir ve yaratıcıdır.”⁷² “O, meliktir, hükümdardır ve yüce bir taht üzerindedir.”⁷³ şeklinde Allah'ın birliği ve sıfatları ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Ancak bununla beraber, Hz. Mûsâ'nın getirdiği tevhid dinine dayalı Allah inancının, zamanla değişikliğe uğradığı görülmektedir. Kitâb-ı Mukaddes'te Allah'tan söz edilirken O'ndan, yaratılanlara, özellikle de insana benzeyen şekilde bahsedildiği göze çarpmaktadır. Mesela “O’nun kulakları vardır, onunla işitir.”⁷⁴ “Burnuyla koklamaktadır.”⁷⁵ “Tanrı’nın gözü vardır.”⁷⁶ “O, düşmanlarını dudaklarıyla bir üfürüşte öldürür.”⁷⁷ “Yemin için ellerini yukarıya

⁶⁷ Mustafa Göregen, *İslâm Yahudi Polemiği ve Tartışma Konuları*, (basılmamış doktora tezi), MÜSBE, İstanbul, 2002, s. 35.

⁶⁸ Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî, *Kitâbü't-Tevhîd*, (thk. Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi), İSAM, Ankara, 2003, s. 150.

⁶⁹ Tesniye, 4/35.

⁷⁰ Tesniye, 6/4.

⁷¹ İşaya, 41/4; 48/12.

⁷² Tekvin, 17/1-2.

⁷³ Tesniye, 6/4.

⁷⁴ Sayılar, 11/1.

⁷⁵ Tekvin, 8/21.

⁷⁶ II. Kırallar, 15/19.

⁷⁷ İşaya, 11/4.

kaldırmaktadır.”⁷⁸ Görüldüğü gibi Tanrı, bir beşer gibi düşünülmekte ve O’na antropomorfik özellikler isnat edilmektedir.⁷⁹

Mâtürîdî’ye göre Ehl-i kitap, yerlerin, göklerin ve kendilerinin yaratıcısı olarak Allah’ı kabul ettikleri⁸⁰ halde içlerinden bir kısmı Allah’a yakınlaştırdığı iddiasıyla putlara tapmış,⁸¹ kimisi de ibadet konusunda başkalarını Allah’a ortak koşmuşlardır.⁸² Geçmişte Yahudilerin, Allah’a gerçek anlamda iman etmediklerine Kur’ân’ın birçok yerinde işaret edilir. Kur’ân’ın ifadesiyle kendi peygamberlerine dahi çeşitli bahaneler ileri sürerek, Allah’a inanmak istememişler ve Hz. Mûsâ’ya şöyle demişlerdir: “Ey Mûsâ! Biz Allah’ı açıktan açığa görmedikçe sana asla inanmayız.”⁸³ Mâtürîdî, insaf duyguları ölmemiş vicdan sahibi herkesin kabul edebileceği delil ve mucizeler geldiği halde, onların Allah’a iman konusunda çeşitli bahaneler ileri sürdüklerini ve bu taleplerinin, hakkı arama ve bulmaya yönelik olmayıp, kibir ve inatlarından kaynaklandığını belirtir.⁸⁴

Allah’ı antropolojik bir varlığa indirgeyen Yahudiler, Hz. Peygamber’e gelip Allah’ı bir insan şeklinde tavsif ederek ondan, kendi Rabbini tanıtmalarını istemişlerdir.⁸⁵ Allah’ı bir beşer gibi tasavvur eden, O’na antropomorfik özellikler ve oğul isnat eden⁸⁶ Yahudilerin, Allah’ı yanlış bir alanda tanımlamaya çalıştıklarını,⁸⁷ O’nu tazim konusunda kusurlu olduklarını belirten Mâtürîdî, Allah’ı yaratılmışlara benzettikleri için teşbihe düştüklerini ifade eder. Hâlbuki Allah’ı gerçek manada (zatını) tanımak ve gerçek manada O’na tazimde bulunmak beşer takatinin üzerinde olup onların bununla mükellef tutulmadığını ifade eder.⁸⁸ Konuyu “mârifetullah” kapsamında değerlendiren Mâtürîdî, beşerin mükellef tutulduğu ve tutulmadığı alanı ayırt eder. Allah’ın zatını değil sıfatlarını tefekkür etmenin dolayısıyla da sıfatlarını bilmenin gerekliliğine dikkat

⁷⁸ İşaya, 62/8.

⁷⁹ Mustafa Göregen, *İslâm Yahudi Polemiği ve Tartışma Konuları*, s. 37; bkz. Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik*, İSAM, İstanbul, 2008, s. 79.

⁸⁰ Lokman, 31/25; ez-Zuhuruf, 43/87.

⁸¹ ez-Zümer, 39/3.

⁸² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, II, 324.

⁸³ el-Bakara, 2/55.

⁸⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, I, 133.

⁸⁵ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, Beyrut, 1936, II, 221; Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, XII, 367.

⁸⁶ et-Tevbe, 9/30.

⁸⁷ ez-Zümer, 39/67.

⁸⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, XII, 367.

çeker. Mâtürîdî'ye göre, Allah'ı bilmek (mârifetullah) Allah'ın varlığını ve sıfatlarını bilmek demektir.⁸⁹

Mâtürîdî'ye göre Yahudiler, Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın, cennet karşılığında inananların canlarını ve mallarını satın almasından⁹⁰ ve Allah'a güzel bir şekilde borç (karz-ı hasen)⁹¹ verilmesinden⁹² bahseden âyetlerden hareketle Allah'ın fakir, kendilerinin ise zengin olduklarını iddia etmişlerdir.⁹³ Şöyle ki beşerî ilişkilerde borç istemek, borç alınan şeye, satın almak ise satın alınana olan ihtiyacın bir göstergesidir. Allah, borç istediğine ve alışveriş yaptığına göre o halde Allah da aynen insanlar gibi ihtiyaç içinde bulunmaktadır.⁹⁴ Mâtürîdî'ye göre insanların canlarının ve mallarının gerçek sahibi Allah⁹⁵ olduğu halde, konuyu bu kavramlarla ifade etmesi, Allah'ın, kullarına ne kadar çok lütuf ve ihsanda bulunduğunu ve cömert olduğunu gösterir. Herkes ve her şey Allah'a ait olduğu halde O, yine de kullarına amelleri karşılığında⁹⁶ büyük ecir ve mükâfatlar vermektedir.⁹⁷ Oysaki insanların yaptıkları yine kendi menfaatleri içindir.⁹⁸

Mâtürîdî, söz konusu âyetlerden hareketle insanların canlarının ve mallarının gerçek anlamıyla kullara ait olduğunu, Allah'ın kulları üzerinde herhangi bir mülkiyetinin ve tasarrufunun söz konusu olmadığını söyleyen Mu'tezile ile Yahudilerin bu konudaki görüşlerinin paralellik arz ettiğini söyler. Her iki düşünce sistemi de şu sonuca ulaşmaktadır. Onlara göre insanların faydasına (aslah) olan şeyi yaratmak Allah'a vaciptir.⁹⁹ Oysaki hikmet ehli olan ve akıl nimetinden yararlanan herkes söz konusu âyetlerin Allah'ın kullarına son derece cömert ve lütufkâr davrandığına ve asla hiçbir şeye muhtaç olmadığına işaret ettiğini söylemektedir. Zira Allah, kuluna

⁸⁹ Resul Öztürk, *Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde Allah'ı Bilme*, Ekev Akademisi, yıl:9, sayı:24, 2005, s. 100.

⁹⁰ et-Tevbe, 9/111.

⁹¹ H. Yunus Apaydın, "Karz", *DİA*, İstanbul, 2001, XXIV, 520. Allah'ın rızasını kazanmak için yapılan malî harcamanın Allah'a verilen bir borç olarak anılması ve verilenin Allah katında zayi olmayacağına, karşılığının sevap ve mükâfat olarak geri döneceğine dair ilâhî bir vaad.

⁹² el-Hadîd, 57/11, 18.

⁹³ Âl-i İmrân, 3/181.

⁹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XV, 208.

⁹⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XIV, 344.

⁹⁶ es-Secde, 32/17; el-Kehf, 18/30.

⁹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, VI, 457, 458; XIV, 344.

⁹⁸ el-İsrâ, 17/7.

⁹⁹ Bkz. Avni İlhan, "Aslah", *DİA*, İstanbul, 1991, III, 495.

verdiklerini yine onun menfaatine olmak üzere ebedîleştirmek için tekrar geri istemiştir. Kuluna ebedî bir hayat vermek için, ondan fanî bir hayat istemiştir. Bu yaklaşım ise, en zirve seviyede cömertlikten başka bir şey değildir.¹⁰⁰

Mâtürîdî'ye göre Yahudiler, gökleri yeri ve ikisi arasındakileri altı günde yaratan Allah'ın bir insan gibi yorulduğuna ve Cumartesi günü istirahat ettiğine inanmaktadırlar. Allah, Cumartesi günü hüküm vermez, emretmez ve herhangi bir faaliyette bulunmaz.¹⁰¹ Ancak Mâtürîdî'ye göre "Göklerde ve yerde bulunanlar, (her şeyi) O'ndan isterler. O, her an yeni bir ilâhî tasarruftadır."¹⁰² meâlindeki âyet, Allah'ın her an yaratma, yok etme, can verme ve can alma tasarrufunda bulunduğunu göstermektedir. "Andolsun, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde (altı evrede) yarattık. Bize bir yorgunluk da dokunmadı."¹⁰³ meâlindeki âyet ise Yahudilerin beşerî özellikler nisbet ettikleri ulûhiyet inancını açıkça reddetmektedir.¹⁰⁴

Mâtürîdî'ye göre İsrâiloğulları, Hz. Mûsâ'nın kendilerine Allah tarafından ilettiği inek kesme emrini hemen uygulamak yerine, ineğin rengi, yaşı gibi birtakım vasıflarını Allah'ın kendilerine bildirmesini istemişler ve "Allah dilerse biz şüphesiz doğruyu bulmuş oluruz."¹⁰⁵ diyerek hidayetlerini Allah'ın dilemesine bağlamışlar, kaza ve kader konusunda tevhid dayalı olarak Allah'ın iradesini önde tutmuşlardır. Mâtürîdî, İsrâiloğullarının bu cümlesini, kelâm sisteminde tevhid inancı ve hidayet bağlamında değerlendirerek Hz. Mûsâ'nın kavminin, kıt anlayışlı olmalarına rağmen, Mu'tezile'den daha fazla tevhid inancına sahip olduklarını ve Allah'ı daha iyi tanıdıklarını söyler. Zira Mu'tezile "Allah, onların hidayete ermelerini diledi, onlar ise hidayeti bulmamayı dilediler, onların dilemesi Allah'ın dilemesine baskın gelmiştir." diyerek Allah'ın iradesini ikinci plana itmişlerdir. Mâtürîdî, Mu'tezile'nin bu yaklaşımını inanç konusunda haddi aşmak ve cehalete düşmek olarak niteler ve bundan Allah'a sığınılması gerektiğini ifade eder.¹⁰⁶

¹⁰⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, XV, 209, 210.

¹⁰¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, XIV, 269.

¹⁰² er-Rahmân, 55/29.

¹⁰³ Kâf, 50/38; el-A'râf, 7/54.

¹⁰⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, XIV, 119.

¹⁰⁵ el-Bakara, 2/70.

¹⁰⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, I, 157.

İnanmakta problemler yaşayan ve “görmediğimiz şeye iman etmeyiz” diyen İsrâiloğulları, Allah’ı görmek istemişler, hatta bunu Hz. Mûsâ’ya inanmanın ön şartı olarak ileri sürmüşlerdir. Onların bu talepleri Kur’ân’da meâlen şöyle ifade edilir: “Ey Mûsâ! Biz Allah’ı açıktan açığa görmedikçe sana asla inanmayız” demiştiniz. Bunun üzerine siz bakıp dururken sizi yıldırım çarpmıştı.”¹⁰⁷ Mâtürîdî, İsrâiloğullarının Hz. Mûsâ’ya “Allah’ı açıkça (çıplak gözle) görmedikçe senin peygamber olduğuna ve Tevrat’a asla iman etmeyeceğiz”¹⁰⁸ dediklerini nakleder. Ancak onların bu isteklerinin iyi niyet taşımadığını, hidayete ulaşmayı amaçlamadıklarını, tam aksine onların kibir ve inatlarını gösterdiğini belirtir. Zira vicdan sahibi herkesin kabul etmesini sağlayacak kadar delil ve mucizeler geldiği halde, hâlâ iman etmediklerini beyan eder.¹⁰⁹

Allah’ı görme istekleri kendilerini şiddetli bir azabın yakalamasıyla sona eren İsrâiloğulları, gerekli ibret ve dersi almayarak Allah’ın kendilerine görünmesini tekrar istemişlerdir. Mâtürîdî, “Onlar (böyle davranmakla), bulut gölgeleri içinde Allah’ın ve meleklerin kendilerine gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar? Hâlbuki bütün işler Allah’a döndürülür.”¹¹⁰ meâlindeki âyette geçen “Allah’ın gelmesi” ifadesini Allah’ın emrini getirmesi ya da Allah’ın emrinin gelmesi olarak anlar.¹¹¹ Buna delil olarak da Allah’ın emrinin gelmesinden bahseden âyetleri¹¹² zikreder. Allah hakkında kullanılan “mecî”, “ityân” ve “istivâ” gibi ifadelerin cisimlerde kastedilen gerçek anlamlarında olamayacağını ifade eder. Çünkü bir yerden bir yere gitmek; ya bir ihtiyaçtan ya da kişinin kendisinden gidermek istediği bir sıkıntı ve yalnızlıktan kaynaklanır. Bu iki husus da mekân edinenler için söz konusudur. Mekândan münezzeh Allah hakkında bunların olması düşünülemez.¹¹³

B. Tanrı’ya Oğul İsnâdı

Allah’ı bir beşer gibi tasavvur eden Yahudiler, tevhid inancından sapma yolunda daha da ileri giderek Allah’a çocuk isnat etmişlerdir. Bu ise yerlerin, göklerin

¹⁰⁷ el-Bakara, 2/55.

¹⁰⁸ el-Bakara, 2/55; en-Nisâ, 4/153; bkz. el-A’râf, 7/155.

¹⁰⁹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, I, 133.

¹¹⁰ el-Bakara, 2/210.

¹¹¹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, I, 413.

¹¹² en-Nahl, 16/33; el-En’âm, 6/108.

¹¹³ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, I, 414; IV, 93.

hâkimi, ortağı olmayan ve yaratılanlara asla benzemeyen Allah anlayışından tamamen sapmadır. Mâtürîdî bunu kısaca şu şekilde ifade eder. Yahudiler, Allah’a yaratılmışlığı andıran nitelikler izafe etmişlerdir. Bu sebeple de kadim olanın sayısı artmıştır. Hatta onların iddiası, O’nun çocuğunun olabileceği bir sınıra ulaşmıştır.¹¹⁴

Mâtürîdî, hem Yahudilerin hem de Hristiyanların bu konuda aynı iddiaya sahip olduklarını ve Allah’a oğul isnadında bulunduklarını ifade eder. Ancak “Üzeyir, Allah’ın oğludur”¹¹⁵ ifadesinin, Hz. Peygamber zamanındaki Yahudilerin değil önceki dönem Yahudilerin iddiası olduğunu söyler. Yahudiler, atalarının bu iddialarını Hz. Peygamber’den gizlemeye çalıştıkları halde, Hz. Peygamber, bunu onlara haber vermiştir. Dolayısıyla bu durum Hz. Peygamber’in nübüvvetine delil teşkil etmektedir. Burhan ve hüccetten yoksun bu iddialarından dolayı Yahudiler teşbihe düşmüşlerdir.¹¹⁶

Hem Yahudiler hem de Hristiyanlar Tanrı’ya oğul isnadında bulunmakla yetinmeyip, Allah katında iyi bir yere sahip oldukları, dolayısıyla âhirette azap görmeyeceklerini düşünerek bizzat kendilerinin Allah’ın oğulları ve sevgilileri¹¹⁷ olduklarını iddia etmişlerdir.¹¹⁸

Netice olarak Yahudiler tevhid akidesini olması gerektiği şekilde muhafaza etmemişler, peygamberlerinin tebliğ ettiği vahyi tahrif ederek bu konudaki itikatlarını bozmuşlardır.

C. Tanrı’dan Başkasına Tapma Eğilimi

1. Altın buzağıya tapma

Mâtürîdî’ye göre Allah, Hz. Mûsâ’nın kavminin bir kısmını “hidayet, adalet ve hakka ittiba” gibi olumlu vasıflarla nitelerken,¹¹⁹ diğer bir kısmını ise sefihlik, kıt anlayış ve dinî zafiyetle nitelemektedir.¹²⁰ Buna bağlı olarak Mâtürîdî, Allah’ın nimetlerini hakkıyla tanımamanın ve Allah’ın âyet ve mûcizelerini tefekkür etmemenin

¹¹⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü’l-Tevhîd*, s. 185.

¹¹⁵ et-Tevbe, 9/30; Meryem, 19/90-91.

¹¹⁶ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, VI, 344-345.

¹¹⁷ el-Mâide, 5/18.

¹¹⁸ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, VI, 188-189.

¹¹⁹ el-A’râf, 7/159.

¹²⁰ el-A’râf, 7/138; Tâhâ, 20/88.

buzağıya tapmak şeklinde bir takım sapmalara yol açacağına dikkat çekmektedir.¹²¹ Kur'an'da konuyla ilgili kıssanın anlatılma hikmeti ise, tevhid inancından sapan ve şirke düşen insanlara karşı nasıl davranmamız gerektiğinin öğrenilmesidir. Mâtürîdî, bu durumda olanları “ehl-i münker” olarak nitelemektedir.¹²²

İsrâiloğullarının buzağıya tapması Kur'an'da şöyle anlatılır. Hz. Mûsâ, Firavun'un helâkenden sonra otuz gece Rabbine ibâdet etmeyi adanmış, yerine kardeşi Harun'u bırakarak Tûr dağına gelmiş, orada ibâdete çekilmiş, otuz geceyi de kırka tamamlamıştır. Allah, huzurunda ibâdetle meşgul bulunan Hz. Mûsâ'ya, niçin hemen kavmini bırakıp çabucak geldiğini sormuş; o da kavminin, ardından gelmekte olduğunu; Rabbi memnun etmek için çabucak O'nun huzuruna koştuğunu söylemiştir. Allah da Mûsâ'ya, kendisinden sonra kavmini sınıdığını, Sâmirî'nin onları yoldan çıkardığını bildirmiştir. Durumu öğrenen Hz. Mûsâ, üzüntü içerisinde kavmine gelmiş: “Ey kavmim! Rabbiniz, size güzel bir vaadde bulunmadı mı? (Ayrılışımdan sonra) çok zaman mı geçti, yoksa üzerinize Rabbinizden bir gazap inmesini mi istediniz de bana verdiğiniz söze uymadınız (ve buzağıya taptınız)?” demiştir.¹²³ İsrâiloğulları, özür dileme mahiyetinde bu buzağıyı kendi mallarından değil, Mısırlılardan emanet alıp getirdikleri zînet eşyasından yaptıklarını söylemişlerdir.¹²⁴

Mâtürîdî, onlarla konuşmayan, onlara yol göstermeyen¹²⁵ onlara zarar ve fayda veremeyen putlara tapmayı akılsızlık olarak niteler ve anılan özelliklerin o putlarda bulunması durumunda dahi onlara tapılamayacağını söyler.¹²⁶

Mâtürîdî'ye göre İsrâiloğullarındaki putperestlik anlayışı, müşrik Arapların anlayışıyla paralellik arz eder. Ancak onlar kendilerini Allah'a kulluğa ve hizmetkârlığa layık görmedikleri için Hz. Mûsâ'dan kendileriyle Tanrı arasında aracı olarak tapacakları ilahlar istemişlerdir. Allah bu durumu Kur'an'da şöyle anlatır. “İsrâiloğullarını denizden geçirdik. Derken, kendilerine ait putlara tapan bir kavme rastladılar. İsrâiloğulları, “Ey Mûsâ! Onların kendilerine ait ilâhları (putları) olduğu gibi

¹²¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, VI, 66.

¹²² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, VI, 69.

¹²³ Tâhâ, 20/86.

¹²⁴ Tâhâ, 20/87.

¹²⁵ el-A'râf, 7/148.

¹²⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, VI, 67-68.

sen de bize ait bir ilâh yapsana” dediler. Mûsâ şöyle dedi: “Şüphesiz siz cahillik eden bir kavimsiniz. Şüphesiz bunların (din diye) içinde bulundukları şey yok olmaya mahkûmdur. Yapmakta olduklarının hepsi batıldır.”¹²⁷ Mâtürîdî İsrâiloğullarının Hz. Mûsâ’dan ilah isteme gerekçelerini şöyle sıralamaktadır:

a) İsrâiloğulları, sıradan herkesin değil ancak havassın ve elit tabakanın krallara hizmet edebileceği kabulünden hareketle kendilerini Allah’a kulluğa ve hizmetkârlığa layık görmeyerek Hz. Mûsâ’dan, kendilerini Allah’a yaklaştırmak amacı ve inancıyla ilah istemişlerdir. Onların bu davranışı her ne kadar tanrı inancını inkâr ve peygamberi yalanlama olmayıp tazim ve tebcil amacıyla yapılmış olsa da, Mâtürîdî onların Tanrı ya da put isteğini Allah’a yakınlaştırdığı iddiasıyla¹²⁸ puta tapan müşrik Arapların putperestliğine benzetir.¹²⁹

b) İsrâiloğullarının anlayışına göre hizmet ve kulluk ancak bir ihtiyaç durumunda ve bir menfaat karşılığında yapılır. Bu noktadan hareketle bir tanrı tasavvuru geliştirmişlerdir. Geliştirdikleri bu tasavvura göre, Allah’a, sadece bir ihtiyaç durumunda kulluk edilmez. Zaten, Allah da bundan münezzehtir. Münezzehe olduğu için de, kendileriyle Hz. Mûsâ arasında elçi konumunda ve menfaat ilişkisi içerisine girebilecekleri araçlar istemişlerdir.¹³⁰ Mâtürîdî, Yahudilerin, Tanrı’yı birleme ve onun ibadetteki vahdaniyetine hâlel getirmeme endişesiyle çeşitli araçlar (ilahlar) istemelerinin, onları şirke götürdüğünü ifade eder.

c) İsrâiloğulları, puta tapmayı kendilerine önceki peygamberlerinin emrettiğini¹³¹ iddia ederek Hz. Mûsâ’dan böyle bir istekte bulunmuşlardır.¹³²

Mâtürîdî, Hz. Mûsâ’nın onlara getirdiği birçok delil, burhan ve mucizelere rağmen Allah’ı inkâr ederek ve peygamberlerini de yalanlayarak buzağıyı Tanrı

¹²⁷ el-A’râf, 7/138-139

¹²⁸ ez-Zümer, 39/3.

¹²⁹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, VI, 42.

¹³⁰ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, VI, 43.

¹³¹ el-A’râf, 7/28. “Çirkin bir iş işledikleri vakit, “Biz atalarımızı bunun üzerinde bulduk, Allah da bize bunu emretti” derler. De ki: “Şüphesiz, Allah çirkin işleri emretmez. Siz bilmediğiniz şeyleri Allah’ın üzerine mi atıyorsunuz”.

¹³² Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, VI, 43.

edindiklerini¹³³ ve bu inançsızlıklarından dolayı da Allah'ın onlara buzağıya tapma sevgisi verdiğini ifade eder.¹³⁴

2. Din adamlarını rab edinme

Bilindiği gibi Yahudilerin din adamlarını rab edinmeleri Kur'an'da¹³⁵ açık bir şekilde dile getirilmiştir. Yahudilerin, âlimlerini rab edinmelerinin ne anlama geldiği ve bunun nasıl olduğu hususunda Mâtürîdî, şu izahlarda bulunur. Yahudiler, âlimlerinin tüm çağrılarına uyma, tüm emir ve yasaklarını uygulama konusunda teslimiyetçi bir yapı içerisinde bulunup onları teşrinin kaynağı kabul etmişlerdir. Ancak, onları bir Tanrı kabul edip, Tanrı'ya tapar gibi ibadet etmemişlerdir.¹³⁶ Mâtürîdî, yaptığı bu yoruma delil olarak şeytana ibadet etmeyi yasaklayan âyetleri¹³⁷ zikreder. Söz konusu âyetlerin şeytanın her çağrısına uymak ve her dediğini yapmak anlamına geldiğini, şeytanı Tanrı edinmek anlamında olmadığını ifade eden Mâtürîdî, aynı anlamın burada da söz konusu olduğunu belirtir.¹³⁸

Önceleri bir Hristiyan iken daha sonra Müslüman olan Adiy b. Hatim (ö. 67/686), Ehl-i kitabın âlimlerini rab edinmeleri ile ilgili olarak Hz. Peygamber'le kendisi arasında geçen bir konuşmayı şöyle aktarmaktadır:

“Boynumda altından yapılmış “haç” olduğu halde Hz. Peygamber'in yanına geldim. Bu halde beni gören Hz. Peygamber:

“Ey İbn Hatim boynundaki o putu at.” dedi. Ben de boynumdan onu çıkarıp attım. O esnada Hz. Peygamber, (Yahudiler) Allah'ı bırakıp, hahamlarını; (Hristiyanlar ise) rahiplerini ve Meryem oğlu Mesih'i rab edindiler.¹³⁹ meâlindeki âyeti okuyordu. Ona şöyle dedim:

“Ya Resulallah biz onlara ibâdet etmiyorduk!” Bunun üzerine Hz. Peygamber bana şu soruları sordu:

¹³³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, I, 178-179.

¹³⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, I, 180.

¹³⁵ et-Tevbe, 9/31.

¹³⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, VI, 346.

¹³⁷ Yâsîn, 36/60; Meryem, 19/44.

¹³⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, VI, 346.

¹³⁹ et-Tevbe, 9/31.

“Onlar (hahamlar ve papazlar) Allah’ın helâl kıldığını haram kıldıklarında siz de onları haram kabul etmiyor muydunuz? Yine din adamlarınız Allah’ın haram kıldığı şeyleri helâl kıldıklarında siz de o şeyleri helâl kabul etmiyor muydunuz?” Ben de bunun üzerine şöyle dedim:

“Evet ya Resulallah, biz onların dediklerini kabul ediyorduk.” Resulullah şöyle devam etti: “İşte bu, onlara ibadet etmenizdir.”¹⁴⁰

Rivayetler konusunda titiz davranan Mâtürîdî, bu hadisle ilgili olarak, “hadisin sahih olması durumunda” kaydını koyar ve şöyle tevil eder. Ehl-i kitap, Allah’ın haramlarını helal, helallerini haram sayma konusunda âlimlerini tam yetkili saymaktadırlar. Âlimleri rab edinmek, gerçek anlamında olmayıp itaat manasındadır. Ancak Mâtürîdî, Mesih konusunda ilah ya da Tanrı’nın oğlu ifadesini kullanan Hristiyanların bu kavramı gerçek anlamında kullandıklarını ve Mesih’i Tanrı edindiklerini ifade eder.¹⁴¹

Mâtürîdî’ye göre, Yahudi âlimleri, dindaşlarının Müslüman olması durumunda mevkilerini ve dünyevî menfaatlerini kaybedecekleri korkusuyla, kutsal metinleri tahrif etmek suretiyle insanların mallarını haksız olarak sahiplenmişler ve insanları Allah’ın yolundan alıkoymak için birtakım ekonomik tedbirlere başvurmuşlardır.¹⁴² Böylece insanları kendi köleleri, mallarını da kendi malları olarak gördükleri için, adeta onların rableri (sahipleri) konumuna yükselmişlerdir.¹⁴³

Mâtürîdî, insanları köleleştiren ve mallarını sömüren Ehl-i kitap âlimlerine “sefihler” ifadesini kullanır. “Sefih” kelimesinin, ister hakikî, isterse mecâzî anlamda olsun cahiller gibi iş yapan onlar gibi davranan kişi demek olduğunu, nitekim kötü işler yapan ve dinî görevlerini yerine getirmeyen âlimlere de sefihler denebileceğini söyler.

¹⁴⁰ Tirmizî, *Tefsir*, 9, Bu hadis hakkında Ebû Îsâ Tirmizî, garib olduğunu, sadece Abdüsselam b. Harb hadisi ile bilindiğini söyler.

¹⁴¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, VI, 347.

¹⁴² et-Tevbe, 9/34.

¹⁴³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, VI, 351.

Bu bağlamda Kur’ân-ı Kerîm’de Ehl-i kitap bilginlerine “sefihler”¹⁴⁴ dendiğini ifade eder.¹⁴⁵

3. Cibî ve tâğûta iman

Buzağıya taparak ve âlimlerini rab edinerek iman noktasında ciddî bir sapma gösteren Yahudiler, cibî ve tâğûta iman etmek suretiyle tevhid inancından hayli uzaklaşmışlardır. Mâtürîdî, “Kendilerine Kitap’tan bir nasip verilmiş olanları görmüyor musun? Onlar cibî ve tâğûta¹⁴⁶ inanıyorlar. İnkâr edenler için de ‘Bunlar, iman edenlerden daha doğru yoldadır’ diyorlar.”¹⁴⁷ meâlindeki âyette geçen “kendilerine kitap verilmiş olanlar” dan kasdın Yahudi âlimleri olduğunu, “cibî”in şeytan, sihir gibi anlamlara gelebileceğini, Bakara sûresinde geçen “tâğûtu inkâr edip Allah’a inanan kimse”¹⁴⁸ ifadesinden hareketle Allah’ın dışında tapılan her şeye “tâğût” dendiğini söyler.¹⁴⁹

Mâtürîdî, konuyla ilgili kıssayı şöyle nakleder: Uhud Savaşı’ndan sonra Medine Yahudilerinden bir grup, Kâ’b b. Eşref, Huyey b. Ahtab gibi reislerinin peşine takılarak Mekke’ye gelmişler ve Müslümanlara karşı savaşmak üzere Mekke müşrikleriyle bir anlaşma yapmak istemişlerdi. Kureyşlilere Resûlullah ile savaşacaklarına dair yemin etmişlerdi. Müşrikler de: “Siz Ehl-i kitapsınız, Muhammed’e bizden daha yakınsınız, sizin hilenizden emin olamayız. İlahlarımıza secde edin ki size inanalım” demişlerdi. Onlar da bunu yapmışlardı. Bunun üzerine Ebû Süfyan “Biz mi daha doğru yoldayız, yoksa Muhammed mi? Biz Kâbe’yi imar eder, korumasını üstlenir, hacıları sularız” dedi. Bunun üzerine Yahudiler “siz daha doğru yoldasınız” dediler.¹⁵⁰

¹⁴⁴ el-Bakara, 2/13, 142.

¹⁴⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, I, 38; III, 22. Mâtürîdî, yetimlerden bahseden (en-Nisâ, 4/5) âyetin tevlinde, insanları köleleri, mallarını da kendi malları olarak gören Ehl-i kitap âlimlerini sefihler olarak niteleyerek (el-Bakara, 2/13, 142), mallarını vermemeleri ve onları rab edinmemeleri gerektiğinden bahseder.

¹⁴⁶ Tâğût için bakınız: el-Bakara, 2/256-257; en-Nisâ, 4/60, 76; el-Mâide, 5/60; en-Nahl, 16/36; ez-Zümer, 39/17.

¹⁴⁷ en-Nisâ, 4/51.

¹⁴⁸ el-Bakara, 2/256.

¹⁴⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, III, 263.

¹⁵⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, III, 265.

2. HİRİSTİYANLIKTAKİ ULÛHİYET ANLAYIŞI

Müslümanlar, İslâm dininin yayıldığı coğrafi ve kültürel çevrede bulunan çeşitli din, felsefe ve kültürlerle yüzleşirken, aynı zamanda tevhid inancını zedeleyen inanç ve anlayışlarla da mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Özellikle Hristiyanların tanrı anlayışındaki tevhide aykırı telakkiler, kelâm bilginleri tarafından eleştiriye tabi tutulmuştur. Mâtürîdî'nin Hristiyanların tanrı anlayışlarıyla ilgili dile getirdiği görüşlerde herhangi bir Hristiyan mezhebinin veya bilgininin adını zikretmediği, daha çok onların konuyla ilgili düşüncelerindeki mantıkî tutarsızlıkları ön plana çıkardığı görülmektedir. Söz konusu eleştirilerinin genel olarak Hristiyanlığın Melkânîyye, Ya'kubîyye ve Nestûriyye adlı mezheplerine yönelik olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵¹

A. Teslis İnancı

Hristiyanlığın tanrı inancını ifade etmede kullanılan ve ne zaman inanç esasları arasına girdiği tartışmalı olan teslis kavramı; Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'tan oluşan ilâhî üçlemeyi dile getirmektedir.¹⁵² Baba, Oğul ve Kutsal Ruh üçlemesine dayalı tek tanrı inancını ifade etmek üzere unsur (şahıs, görünüm, uknum) terimi kullanılmaktadır. Buradan hareketle üç uknumlu tek tanrı tasavvuru geliştirilmiştir.¹⁵³

Mâtürîdî'ye göre Hristiyan inancının temel problemi, üçlü tanrı tasavvurunun ontolojik unsurlarının birbiriyle ilişkisinin mahiyeti sorunudur. Bilindiği gibi tevhid dininin temel özelliği, tek tanrı inancı etrafında oluşan tevhid akîdesidir. Öncelikle Hristiyanlık, üçlü tanrı anlayışıyla bu tevhid akidesinden uzaklaşmıştır.

Mâtürîdî'ye göre Hristiyanlar üç fırka olup, hepsi de Hz. İsa'nın Meryem'in oğlu olduğu konusunda aynı inancı paylaşmaktadırlar. Ancak bir grubu, Hz. İsa'nın Tanrı olduğunu söylerken, bir kısmı Tanrı'nın oğlu, diğer bir kısmı ise Rab, Mesih ve onun annesinden oluşan üçlünün üçüncüsü¹⁵⁴ olduğu inancına sahiptir. Allah, onların bu

¹⁵¹ Musa Koçar, *Mâtürîdî'nin Hristiyanların Tanrı Anlayışına Yönelttiği Eleştiriler*, SDÜİFD, 2007/1 sayı: 18, s. 16.

¹⁵² Şinasi Gündüz, *Hristiyanlık*, İSAM, İstanbul, 2008, s. 62.

¹⁵³ Şinasi Gündüz, *Hristiyanlık*, s. 64.

¹⁵⁴ el-Mâide, 5/73.

sözlerini yalanlayıp onun, Allah'ın peygamberi ve Meryem'in oğlu olduğunu bildirmiştir.¹⁵⁵

Mâtürîdî, Hz. Îsâ'nın ilah olduğunu iddia edenlere karşı aklî bir delil ortaya koyar. Eğer Hz. Îsâ ilah olsaydı, daha önce var olması hasebiyle öncelikli olarak ilah olmayı hak edecek kişi annesi Meryem olurdu. Mâtürîdî, bu kanaatini “önce olan, sonra olandan daha fazla hak sahibidir” şeklindeki temel kıyasa dayandırır ve şunu ekler: “Hâlbuki onlar, önce Hz. Îsâ'nın ilah olduğunu söylüyorlar.”¹⁵⁶

Diğer taraftan, Mâtürîdî, Îsâ'yı Mesih kabul eden Hristiyanların, tevhid inancının dışına çıkarak ontolojik açıdan Îsâ ile Allah tasavvuru konusunda düştükleri problemten de bahsetmektedir. Hristiyanların ontolojik açısından tek Allah'ı benimsemekle birlikte, asıl açısından ‘üçlü görüş’e sahip olduklarını dile getiren Mâtürîdî, her bir asıldan “parça” ve “sınır” (cüz ve had) kavramının nefyedileceği bilgisinden hareketle onların ilgili inançlarına karşı itirazda bulunur. Ancak dönemin Ehl-i kitap bilginleri, Mâtürîdî'nin bu eleştirilerine “Allah, cisim değilken bilahare cisme bürünmüştür. Bilindiği üzere cisim, cüzlere ve parçalara ayrılan şekillenmiş bir nesneden ibarettir.” şeklinde cevap vermişlerdir.¹⁵⁷

Hristiyanların kendi içlerinde yaptıkları akîde tartışmalarında da Tanrı-insan Îsâ imajı ve teslisin problemli olduğu görülmektedir.¹⁵⁸ Hristiyanların tanrı anlayışlarındaki izahı güç bu problemi dikkatle inceleyen ve eleştiren Mâtürîdî, olması gereken tevhid inancının niteliklerini a) zatı tek, bütün varlıkların ihtiyaçlarının mercii olmakla birlikte, onların özelliklerinden (değişim, yok oluş yahut da hacim ve sınırlılık) münezze bulunan b) kıdem, tekvin ve kudretle vasıflandırılan bir varlığa inanmak şeklinde özetler.¹⁵⁹

¹⁵⁵ el-Mâide, 5/17, en-Nisâ, 4/171.

¹⁵⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, IV, 118.

¹⁵⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 185.

¹⁵⁸ Mehmet U. Sakioğlu, *Hz. Îsâ Nasıl Tanrılaştırıldı*, Karakutu Yay., İstanbul, 2006, s. 382, 386.

¹⁵⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 187.

B. Hz. İsa'ya İlâhî Özellik Atfetme

Hristiyanlığın köklü bölünmelerine temel teşkil eden, Hristiyanlığın büyük konsillerinde çözülemeyen ve halen değişik mezheplerin temel ayırım noktasını oluşturan Hz. İsa'nın tanrısal özelliğinin kaynağı, Hristiyan teolojisinin ciddi bir sorunudur.¹⁶⁰

Mâtürîdî, Hristiyan inancındaki bu paradoksu şu şekilde ele alır ve açıklamaya çalışır. Şöyle ki, Hristiyanların Mesih hakkında birkaç gruba ayrıldığını ifade eden Mâtürîdî, Bir gurubun İsa için biri nasuti (muhtes) diğeri de lâhûtî (kadim, Allah'tan bir cüz) olmak üzere iki ruh kabul ettiğini; bu yaklaşımdan hareketle de “Baba, Oğul ve Ruhulkudüs'ten başkası yoktur” şeklinde bir inanç ilkesi benimsediklerinden bahseder.

Yine Mâtürîdî'ye göre, diğeri bir grup ise, sadece lâhûtî (kadim) cüzü değil, Mesih'teki ruhu Allah kabul etmişlerdir. Fakat bu ikinci grubun bir zümresi, ruhu, bir şeyin diğeri bir şey içerisinde oluşu statüsünde düşünmüş, bir zümresi de bedenini onu içermesi şeklinde değil, ruhun bedende tasarrufta bulunması şeklinde kabul etmiştir.

Mâtürîdî, Hristiyanlar arasında Mesih'in ruh yapısıyla ilgili olarak “Allah'tan bir cüz Mesih'e ulaşır, diğeri bir cüz de Mesih'ten ayrılır.” şeklinde anlaşılması güç bir inanca sahip olanlar bulunduğunu da bize ifade eder.¹⁶¹ Onların izahı güç bu paradokslarını özetledikten sonra, Hristiyanların bunu ispata yönelik açıklamalarını ele alarak cevaplamaya çalışır.

Mesih'in neseben değil de evlat edinme konumunda Allah'ın oğlu olduğunu iddia eden ve buna örnek olarak da Hz. Peygamber'in eşlerinin müminlerin annesi olarak isimlendirilmesini ve bir kimsenin, nesebinden olmayan birine “oğlum, yavrucuğum” deyişini delil getiren Hristiyanlara Mâtürîdî aklî bir itirazla cevap verir. “Mesih'teki ruh kendisinin bir parçası iken kadim olduğuna göre ruh bedeninin diğeri parçalarına sirayet etmeden Mesih nasıl oğul olabilmıştır?”

¹⁶⁰ Bkz. Şinasi Gündüz, *Hristiyanlık*, s. 32-34; Mehmet U. Sakioğlu, *Hz. İsa Nasıl Tanrılaştırıldı*, s. 291-296.

¹⁶¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 332.

Mâtürîdî, devamında, muhtemel sorulara yine aynı meyanda cevaplar verir. Şöyle ki, eğer ilgili soru “ruh bedenin küçük bir parçası olduğu için” şeklinde yanıtlanırsa Mâtürîdî, buna birkaç açıdan itiraz eder:

a) Tabiatın bütün küçük parçalarının büyüklerinin oğulları olarak kabul edilmesi gerekir,

b) Mesih’ten geride kalan her bir parçayı da aynı şekilde oğul konumuna getirmesi lazım gelir ki bu durumda onun bedeninin tamamı oğullar haline gelir,

c) Bilindiği üzere oğul babadan küçük olur, şu halde ikisi de nasıl kadim olabilmiştir?¹⁶²

Mâtürîdî, “lâhûtî ruhun tamamını bedende kabul eden kişiye “bedenin hangi parçası oğuldur?” sorusunu yöneltir. Eğer bu sorunun cevabında bedeninin tamamının oğul olduğunu söyler ise, bütünü hem oğul hem de baba konumuna getirmiş olurlar ve bu anlayışta aynı zamanda babayı yine kendisine oğul yapmak gibi bir çelişki meydana gelir.¹⁶³

Yine Mâtürîdî, Hristiyanların “Ruh, Mesih’in bedeninde bir parça olmakla birlikte aslın bütünlüğünden de herhangi bir eksilme vuku bulmaz, tıpkı kandilden alınan bir parça gibi” açıklamasına özetle şöyle karşı itirazda bulunur: “Kandilden alınanda olduğu gibi lâhûtî ruhtan alınan parça hâdis ise bu defa oğuldan ibaret olan ruhun kıdemi hakkında söyledikleri boşa çıkar. Şayet oğul Mesih’in kandilden alınan parça gibi Allah’tan alındığı ileri sürülürse, parça bütün ilişkisinde geçerli olan çelişki yeniden gündeme gelir.”¹⁶⁴

Böylece Mâtürîdî, yapmış olduğu aklî izahlarla, Hz. Îsâ’nın Mesih’liğine dair Hristiyanlar tarafından ileri sürülen delillerin, çelişkilerle ve çıkmazlarla dolu olduğunu, Hz. Îsâ’ya atfettikleri tanrısal özelliğin mesnetsiz bir iddiadan ibaret olduğunu ve bunun ispatının mümkün olamayacağını delilleriyle ortaya koymuştur.

¹⁶² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 332.

¹⁶³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 333.

¹⁶⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 333.

C. Mûcizeleri Tanrısal Bir Özellik Olarak Görme

İnsanlık tarihi boyunca bütün peygamberler, nübüvvet davalarına direnen insanlarla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Söz konusu mücadele ortamında Allah, hem peygamberi takviye etmek, hem de peygamberin, varlığını iddia ettiği gaybî hakikatlerin ispatına dayanak teşkil etmek üzere bütün peygamberlere çeşitli mûcizeler vermiştir.¹⁶⁵ Bu mûcizeler peygamberlerin içinde bulundukları toplumun sosyal yapısına ve o dönemin hâkim anlayışına göre farklı alanlarda tecelli etmiştir. Çünkü mûcizelerin hedefi, vahye muhatap olan insanların dikkatini çekerek, nübüvvetin fonksiyonunu anlatmak ve onları ilâhî mesajı kabule hazırlamaktır.

Kur'ân-ı Kerîm'de peygamberlerin Allah tarafından gönderilmiş gerçek elçiler olduğunu kanıtlayan harikulade olaylar, çok defa âyet (âyât) kelimesiyle ifade edilmiştir. Beyyine,¹⁶⁶ burhan,¹⁶⁷ sultan,¹⁶⁸ hak¹⁶⁹ ve furkan¹⁷⁰ kelimeleri de yer yer mûcize anlamında kullanılmıştır.¹⁷¹

Mâtürîdî, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen “âyetler” ifadesinin,¹⁷² inkâra fırsat vermeyen güçlü işaret ve deliller demek olduğunu ifade eder ve mûcizelerin kısımları hakkında bilgiler verir. Mûcizelerin bir kısmını hissî olarak adlandıran Mâtürîdî, bunu beşer takatinin üzerinde, peygamberlerin risâlet iddiaları esnasında Allah'ın vahdaniyetini gösteren, peygamberler elinde gerçekleşen harikulade olaylar şeklinde tanımlar. Bir kısmını sem'îyyât kategorisi altında değerlendiren Mâtürîdî, bunu herhangi bir öğrenim çabası olmadan, akılla asla bilinmeyen ve sadece Allah'ın peygamberlerine bildirmesiyle bilinen mûcizeler şeklinde açıklar. Ancak uzun uğraşlar ve araştırmalar neticesinde kişinin, tevhidi ve nübüvveti kabul etmesini sağlayan mûcize

¹⁶⁵ Yasin Pişgin, *Kur'ân'a Göre Akıl ve Akılcılığın Kur'ân Tefsirine Etkisi*, s. 86; bkz. Buhârî, *Fezâilül-Kur'ân*, 1; Müslim, *İman*, 239.

¹⁶⁶ el-Bakara, 2/87; el-A'râf, 7/73; en-Nisâ, 4/153.

¹⁶⁷ el-Kasas, 28/32.

¹⁶⁸ Hûd, 11/96.

¹⁶⁹ Yûnus, 10/76.

¹⁷⁰ el-Bakara, 2/53.

¹⁷¹ Halil İbrahim Bulut, “Mûcize”, *DİA*, İstanbul, 2005, XXX, 350.

¹⁷² Âl-i İmrân, 3/71.

çeşidini, aklî mûcize olarak değerlendiren Mâtürîdî, bu mûcize türlerinin tamamını, Allah'ın Hz. Peygamber'e ihsan ettiğini ifade eder.¹⁷³

Ülû'l-azm peygamberlerden Hz. Îsâ'ya da Allah tarafından birçok mûcizeler verilmiştir. Öyle ki Hz. Îsâ'nın bizatihi kendisi ve hayatı baştan sona mûcizedir.¹⁷⁴ Ancak Hristiyanlar, Peygamberliğinin bir gereği ve ispatı olarak kendisine verilen mûcizeleri farklı yorumlayarak onun tanrılığına delil olarak sunmaktadırlar. Mâtürîdî, diğer peygamberlere verilen benzer mûcizelerle mukayese ederek, bu mûcizelerin Hz. Îsâ'nın Tanrı ya da Tanrı'nın oğlu olmasının hiçbir şekilde delili olamayacağını açık ve ayrıntılı bir şekilde ortaya koyar.

Hristiyanların, Hz. Îsâ'nın Tanrı oluşuna delil gösterdikleri mûcizeleri Mâtürîdî, bir diyalog örgüsü içinde şu şekilde izah eder: Muarız Hz. Îsâ'nın Tanrı olduğunun ispatı olarak şöyle diyebilir: “Çünkü Allah onda olağanüstü özellikler göstermiştir.” Cevap verilir: “Allah, Mûsâ'da da olağanüstü özellikler göstermiştir ancak onun Tanrı'nın oğlu olduğunu söylemiyorsunuz. Eğer “Mûsâ'nın fevkaladelikleri dua ve niyazları sayesinde olmuştur” dersiniz başkasının da durumu aynı konumdadır. Nitekim Îsâ'nın yakalandığı gece şöyle dua ettiği rivayet edilir: “Allahım! Şu acı kadehi herhangi birinden geri çevirmeyi dilemişsen onu benden geri çevir!” Eğer, Îsâ'nın ağlayıp niyazda bulunuşu insanlara öğretmek amacına yönelikti denilirse; Mûsâ'nın duaları da aynı amaca yönelikti diye cevap verilir. Aslında Îsâ ile Mûsâ Beytül-mükaddes'e doğru namaz kılıp dua ve niyazda bulunuyorlardı. Ağlama ve niyaz ise insanın yaratılışından kaynaklanan kaçınılmaz bir sonuçtur. Şu halde bunları öğretmenin ne anlamı olabilir? Îsâ, Allah'ın oğlu olmaya işlediği güzel ameller sayesinde layık olmuşsa bu husus, Mûsâ ve diğer peygamberler için de söz konusu olmalıydı. Îsâ'nın sadece ölüleri diriltme mûcizesinin bile Tanrı oluşuna kanıt olarak yeterli olacağı ileri sürülürse “*Hezekiel*”¹⁷⁵ de bir insanı diriltmiştir”, diye cevap verilir. Israrla “Îsâ'nın dirilttiklerinin sayısı daha fazladır” derlerse şöyle cevap verilir: Yahudiler, Mûsâ'nın Îsâ'dan daha fazla insan dirilttiğini iddia ediyorlar. Ayrıca

¹⁷³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, II, 272-273.

¹⁷⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, II, 307; Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâceddin Muhammed b. Abdülkerîm, *el-Milel ve'n-nihal* (çev. Mustafa Öz), Litera Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 199.

¹⁷⁵ Yazılı Tevrat'ta geçen peygamber isimlerinden biri ve Tevrat'ta bir bölüm adıdır. Bkz. Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik*, s. 64.

Mûsâ'nın cansız bir asayı defalarca canlı bir yılanı çevirme mûcizesi İlsâ'nın mûcizesinden daha büyük bir olağanüstülüğe sahiptir. Muarızımız İlsâ'nın az bir yemekle kalabalık insanları doyurduğunu ileri sürecek olursa, ona bizim Peygamberimizin boş bir kaptaki gösterdiği un mûcizesi hatırlatılır. "İlsâ suyu şaraba çevirmiştir" denilirse Elyesa' da bir kadına ait kaptaki defalarca su mûcizesi göstermiş, sonra da onu zeytinyağına çevirmiştir diye karşılık verilir. Eğer İlsâ'nın su üzerinde yürüdüğünü iddia ederse, Ehl-i kitap aynı şeyi Yuşa' b. Nun, İlya ve Elyesa' için de nakletmişlerdir. Şayet İlsâ'nın göğe yükseltildiğini ileri sürerlerse Yahudiler bunu İlya için de naklediyor ve şöyle diyorlar: "İlya bir topluluğun huzurunda göğe yükseltilmiştir." Eğer İlsâ'nın ulûhiyetini, âmâyı ve alacalıyı iyileştirmesi ve benzerleriyle kanıtlamak isterlerse onlara cevap olarak "ölüyü canlandırmak bundan daha büyük bir olaydır" denir. Onlar, İlya ve Elyesa'nın ölümleri dirilttiğini kabul etmektedirler.¹⁷⁶

Mâtürîdî, bu iddiaların sadece peygambere ve peygamberliğe özgü mûcizeler olduğunu, kendilerinin de kabul ettiği gibi başka peygamberlere de benzer mûcizeler verildiğini, dolayısıyla ileri sürdükleri argümanların, Hz. İlsâ'nın Mesih'liğine delil olamayacağını açıkça ortaya koymuştur.

Mâtürîdî, ölümleri diriltme, doğuştan âmâ ve alacalı hastaları iyileştirmenin insanların bir benzerini getirmekten aciz bırakan olağanüstü mûcizelerden olduğunu kabul eden, ancak insanların neleri yediklerini ve neleri depoladıklarını haber vermenin peygamberliği ispatlayan bir mûcize sayılmayacağını; çünkü bunu müneccimlerin de haber vermesinin mümkün olduğunu iddia eden kişiye, bu durumun da mûcize olduğunu belirtir. Mâtürîdî, öncelikle naklî delili kullanır. "Ve Allah ona Kitab'ı, hikmeti, Tevrat ve İncil'i öğretecek. Allah, onu İsrâiloğullarına bir Peygamber olarak gönderecek (ve o da onlara şöyle diyecek): "Şüphesiz ben size Rabbinizden bir mûcize getirdim. Ben çamurdan kuş şeklinde bir şey yapar, ona üflerim. O da Allah'ın izniyle hemen kuş olur. Körü ve alacalıyı iyileştiririm ve Allah'ın izniyle ölümleri diriltirim. Evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm. Eğer müminler iseniz bunda

¹⁷⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 333-334.

sizin için elbette bir ibret vardır.”¹⁷⁷ meâlindeki âyette Hz. Îsâ’nın, insanların yediklerini ve evlerinde sakladıklarını onlara haber vermesi, diğer mûcizelerinin arasında sayılmıştır. Dolayısıyla bu da diğerleri gibi bir mûcizedir.¹⁷⁸

Mâtürîdî’nin konuyla ilgili aklî izahı da şöyledir: bu bilgi yıldızlar yoluyla da bilinir olsa dahi Hz. Îsâ’nın böyle bir ilim tahsili için hiç kimseye gitmediği herkes tarafından bilinmektedir. Dolayısıyla Hz. Îsâ’nın bu bilgiyi sadece Allah’ın kendisine vahiy yoluyla bildirmesi neticesinde elde etmiş olması onun bir mûcize olduğunu göstermektedir.¹⁷⁹

Mâtürîdî’ye göre Hz. Îsâ’ya verilen mûcizeler,¹⁸⁰ onun risâletini ispat eden huccetler ve güçlü delillerdir. Peygamberlerin bizzat kendileri huccet olup sözlerinin doğruluğuna inanmak için herhangi bir delile ve beyana ihtiyaç yoktur. Hâlbuki diğer insanlar böyle değildir. Hz. Îsâ’nın, Allah’ın izniyle kuş yaratması, ölüleri diriltmesi, doğuştan âmâ ve alaca olanlara şifa vermesi, yediklerini ve evde sakladıklarını onlara haber vermesi¹⁸¹ gibi hususlar mûcizeler kapsamındadır.¹⁸²

Mâtürîdî’ye göre Hıristiyanların Hz. Îsâ ile ilgili tasavvurları, onların gerçek anlamda müşebbihe ve kaderiyye inancına sahip olduklarını göstermektedir.¹⁸³

a) Teşbih inancına sahip olduklarının izahı: Hz. İbrâhim “Rabbim, diriltene ve öldüreni” ifadesini kullanmış¹⁸⁴ Hz. Îsâ ise: “Ben çamurdan kuş şeklinde bir şey yapar, ona üflerim. O da Allah’ın izniyle hemen kuş oluverir. Körü ve alacalıyı iyileştiririm ve Allah’ın izniyle ölüleri diriltirim.”¹⁸⁵ demişti. Hz. İbrâhim diriltme ve yaratmayı Allah’a nisbet ederken, Hz. Îsâ kendine nisbet etmişti. Bunun üzerine Hz. Îsâ’nın rab ve ilah olduğunu düşünerek onu ilah diye adlandırdılar. Hâlbuki Hz. Îsâ’nın, insan olmanın gereği olarak yediğine, içtiğine ve uyuduğuna tanık oluyorlardı. Onlar

¹⁷⁷ Âl-i İmrân, 3/48-49.

¹⁷⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, II, 309.

¹⁷⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, II, 309-310.

¹⁸⁰ el-Bakara, 2/87.

¹⁸¹ Âl-i İmrân, 3/49.

¹⁸² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, I, 172.

¹⁸³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, II, 319.

¹⁸⁴ el-Bakara, 2/258.

¹⁸⁵ Âl-i İmrân, 3/49.

Allah'ı gereği gibi bilemedikleri için teşbihe düşmüşlerdir. Allah, onların bu iddia ve tasavvurlarından münezzehtir.¹⁸⁶

b) Kaderiyye inancına sahip olduklarının izahı: Hristiyanlar, kulların fiillerinde Allah'ın herhangi bir müdahalesinin ve yaratmasının söz konusu olmadığını, fiillerin tecellisinin sadece Hz. Îsâ'ya ait olduğunu düşünerek onun rab olduğunu iddia ettiler. Hâlbuki Allah'ı gerçek anlamıyla idrak etselerdi, aslında Hz. Îsâ'nın kuşları yaratmadığını onlara sadece şekil verdiğini kavramaları mümkün olurdu. Diriltme olayı ise, Allah'ın Hz. Îsâ'nın elinde bu olayı ortaya çıkarmasından ibarettir. Hz. Îsâ onu sadece tasvir etmiştir. Ölülerini diriltme, hastaları iyileştirme ve benzerlerinin hepsi Hz. Îsâ'nın elinde tecelli eden mucizelerdir.¹⁸⁷

D. Tanrı'ya Oğul İsnâdının Sebepleri ve Reddi

Ehl-i kitabın Allah'a oğul isnadında bulundukları Kur'an'da birçok yerde¹⁸⁸ zikredilir. Mâtürîdî, Müşrik Arapların Allah'a kız çocuk isnat etmeleri¹⁸⁹ gibi Ehl-i kitabın da Allah'a gerçek (biyolojik) anlamda oğul isnat ettiklerini söyler. Buna karşılık Allah, asla evlat edinmediğini yani doğurmadığını ve aynı zamanda doğmadığını,¹⁹⁰ yarattığı insan ve cinleri kendisine kul tayin ettiğini¹⁹¹ beyan eder.

Hristiyanların Allah'a oğul isnad etmeleri Kur'an'da şöyle ifade edilir. “Allah, çocuk edindi’ dediler.¹⁹² O, bundan uzaktır. Hayır! Göklerdeki ve yerdeki her şey Allah'ındır. Hepsi O'na boyun eğmiştir.”¹⁹³ Mâtürîdî, onların ileri sürdüğü iddiadan Allah'ın beri olduğunu ifade eder. Buna delil olarak çocuk sahibi olmanın ya da evlat edinmenin ancak şu amaçlarla yapılabileceğini zikreder: a) Şehvet ve arzuları gidermek için, b) Yalnızlığı gidermek için, c) Düşmana karşı, kişiye yardımcı olması için.¹⁹⁴ Hâlbuki Allah, bütün bu amaçlardan ve herhangi bir konuda ihtiyaç sahibi olmaktan

¹⁸⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, II, 319.

¹⁸⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, II, 319, 320.

¹⁸⁸ el-Bakara, 2/116; el-Mâide, 5/18; et-Tevbe, 9/30; Yûnus, 10/68.

¹⁸⁹ en-Nahl, 16/57.

¹⁹⁰ el-İhlâs, 112/3.

¹⁹¹ ez-Zâriyât, 51/56.

¹⁹² Yahudiler, “Üzeyr, Allah'ın oğludur” diyorlardı. Hristiyanlar da Hz. Îsâ'nın Allah'ın oğlu olduğu inancını savunmaktadırlar. Bkz. et-Tevbe, 9/30.

¹⁹³ el-Bakara, 2/116.

¹⁹⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, VII, 85; IX, 136, 170.

münezzektir. Yerlere, göklere ve oralarda bulunanlara sahip olan kişi evlat edinmekten münezzektir. Ayrıca onlara adeta şöyle denmiş oluyor: “Evlada son derece muhtaç olduğunuz halde, köle ve cariyelerinizi evlat edinmeyi çirkin sayarken, göklerde ve yerlerde bulunan her şeyin, Allah’ın kulu ve hizmetkârı olduğunu kabul etmekle beraber, nasıl olur da O’nun evlat edinme ihtimalini çirkin saymıyorsunuz.”¹⁹⁵

Hiz. İlsâ’nın babasız dünyaya gelmesinin onun Allah’ın oğlu olmasını gerektirmeyeceğini söyleyen Mâtürîdî, gökleri ve yerleri yoktan var etmeye kadir olan zatın, Hiz. İlsâ’yı babasız yaratmaya gücünün yetmemesinin muhal olduğunu söyler. Hiz. İlsâ’nın yaratılış olarak Hiz. Âdem’den bir farkının olmadığını¹⁹⁶ söyler. Allah katında hepsi müsavi olmakla beraber insanların nazarında daha güç ve daha muazzam olan göklerin ve yerin yaratılması yanında basit bir “ol” emriyle¹⁹⁷ Hiz. İlsâ’yı vücûda getirmenin çok daha kolay ve akıl tarafından çok daha rahat anlaşılır olduğunu zikreder.¹⁹⁸

Mâtürîdî, “Hâlbuki Rahmân’a bir çocuk edinmek yakışmaz. Göklerdeki ve yerdeki herkes Rahman’a kul olarak gelecektir.”¹⁹⁹ meâlindeki âyeti delil göstererek göklerde ve yerde bulunan herkesin ve her şeyin O’nun kulu ve kölesi olduğunu ve dolayısıyla kesinlikle bir evlada ihtiyacı olmayacağını söyler. Vakıada da öyle olduğunu yani insanlar arası ilişkilerde bile hiçbir efendinin, kölelerinden birini evlat edindiğinin görülmediğini ifade eder.²⁰⁰

Mâtürîdî, oğul isnadının gerçek anlamında olmayıp Hiz. İlsâ’nın adeta Allah’ın oğlu statüsünde büyük bir itibar ve saygınlığa haiz olduğunu iddia etmelerinin de aynı şekilde ve aynı gerekçelerle merdud olduğunu söyler.²⁰¹

Tanrı’ya oğul isnadında bulunmak, eşi ve benzeri olmayan, yaratılanlara asla benzemeyen, mutlak güç ve kudret sahibi Allah tasavvuruyla çelişki arz eden, tamamen beşerî kavram ve anlayışla alakalı bir konudur. Hristiyanlık inancının temelini

¹⁹⁵ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, I, 217, 218.

¹⁹⁶ Âl-i İmrân, 3/59.

¹⁹⁷ el-Bakara, 2/117.

¹⁹⁸ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, I, 220.

¹⁹⁹ Meryem, 19/92-93.

²⁰⁰ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, IX, 170.

²⁰¹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, VII, 86.

oluşturan üçlü tanrı anlayışı ve buna bağlı olarak “oğul” telakkisi, dinî metinlerden herhangi bir kaynağa dayanmadığı gibi aklın da kabulde zorlandığı bir durumdur.

Mâtürîdî, Hristiyanların içine düştüğü bu çelişkiyi aynı zamanda aklî çıkarımlarda da bulunarak ortaya koyar ve böyle bir inanç tasavvurunun ilâhî kitaplarda yer alan tanrı anlayışından çok uzak olduğunu söyler. Öncelikle baba-oğul arasındaki ilişkinin ilâhî varlık ekseninde düşünüldüğünde ne kadar sorunlu olduğunu ortaya koyar ve Hz. İsa’nın, Allah’ın oğlu olması ihtimalini birkaç açıdan değerlendirir.

Bu ihtimallerden birinin doğum alternatifi olduğunu söyler. Ancak bunun imkânsız ve yanlış bir telakkî olduğunu ifade ederek reddeder. Bu düşüncesini, kâinatı yaratıp yöneten o yüce varlığın zürriyet ihtiyacına maruz kalmak, şehvete mağlup olmak yahut da yalnızlık korkusuna kapılmaktan münezzeh olması ile gerekçelendirir. Baba faktörü olmadan evladın oluşması muhaldir. Allah Teâlâ ise zatı itibarıyla yaratılmışlara benzemekten münezzehtir.²⁰²

Yine Mâtürîdî, Tanrı’ya oğul isnadının iktidar, veliaht ve veraset gibi insanî ilişkileri doğuracağını, oysa bunların hiçbirinin Allah hakkında söz konusu olamayacağını ifade ederek Kur’an’da geçen “Eğer bir eğlence edinmek isteseydik, onu kendi katımızdan edinirdik. Yapacak olsaydık böyle yapardık.”²⁰³ meâlindeki âyete atıfta bulunarak bunun imkânsızlığını şöyle anlatır. Şimdi, her evlat sahibinin ortaklığa aday olup eninde sonunda hükümrانlığının çocuğuna intikal etmesi söz konusudur. Zatı itibarıyla evreni yaratıp yöneten (Rab), rakipsiz hükümrانlığa sahip bulunan (Melik) ve her şeye gücü yeten bir varlık için böyle bir şey düşünülemez.²⁰⁴ Aynı zamanda bu Tanrı’nın gücünü ve iktidarını da sınırlar.

Mâtürîdî, Allah’ın evlada ihtiyaç duymadığını ve duymayacağını çünkü yaratılmışların hepsinin onun kulu, kölesi ve hizmetçisi durumunda olduğunu söyler. Caiz olsa bile kendi kulu olan varlıklardan birini evlat edinmesinin yine de mümkün olmayacağını, çünkü şerikin şekil ve cins olarak ortağıyla aynı özellikleri taşıması nasıl bir zorunluluksa aynı şekilde çocuğun da babasıyla aynı cins ve suretten olması

²⁰² Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 339.

²⁰³ el-Enbiyâ, 21/17.

²⁰⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 339.

gerektiğini söyler. Her şekil (sûret) sahibinin bir zıddının olduğu, zıddı olan hiç kimsede de ne rubûbiyetin ne de ulûhiyetin söz konusu olamayacağını belirtir.²⁰⁵

Hristiyanların, Hz. İsa'nın, Tanrı katında ki itibar, saygınlık ve üstünlüğünden dolayı Allah'ın oğlu payesine nail olduğu şeklindeki iddialarının da anlamsız olduğunu ifade eden Mâtürîdî'ye göre, oğul ifadesi saygı ve hürmet anlamında olmadığı gibi yüceltme kavramı olarak da kullanılmamaktadır. Aksine, Hz. İsa'yı "Mesih" ve "Resul" diye isimlendirmek daha yüceltici ve onurlandırıcı bir davranıştır. Bir de birçok yaratılmışa Allah Teâlâ tarafından kendilerine has üstünlükler lütfedilmiştir. Bunlardan hiçbirinin onun oğlu olma sonucunu gerektirmemiştir. Aslında yaygın hitap geleneğine göre oğulluk, güçlü ve şöhretli olanlara değil, küçük ve zayıf durumda bulunanlara yöneliktir. "Oğul" ifadesinde küçüğe karşı bir nevi iltifat etme ve değer verme anlamı vardır.²⁰⁶

Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olduğu yolundaki iddialarının izahında dile getirilen bir başka husus da şudur. Hz. İsa'nın her önemli işinde ve karşılaştığı musibetlerde Allah'a sığınıp O'ndan yardım dilemesi ve bunun da etrafındakiler tarafından müşahade edilmesidir. Mâtürîdî'nin bu izaha cevabı şudur: "Bu açıdan bütün insanlar aynı konumdadır; tıpkı Allah'ın "haviye"yi²⁰⁷ oraya gireceklerin, "arz"ı da orada yaşayanların "ana"sı²⁰⁸ diye isimlendirmesi gibi. Bu açıdan yaratıklara "Allah'ın oğlu olma" niteliğinin nisbet edilişi, O'nun (bir baba gibi) kendilerine sığınak ve merci olması manasına gelir. Ne var ki bu ifadeleri kullanmak nasslarda yer alacak olan ilâhî izne bağlıdır."²⁰⁹

Mâtürîdî, oğul ifadesini değerlendirirken, öncelikle bunun Hz. İsa için bir "imtiyaz" olduğunu iddia eden Hristiyan bilginlere, bu bir iltifat kabul edilse bile bunun Mesih'liğe kanıt olamayacağını yine kendi diyalektik üslubu ile şöyle anlatır: "Sevgili oğlum!" demekten daha büyük bir iltifat olamaz diyen bir kimseye şöyle cevap verilir. Doğru, "Ey babam!" demek daha büyük bir yüceltmedir. Ne var ki muarız, "ey

²⁰⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, VII, 85.

²⁰⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 339.

²⁰⁷ el-Kâri'a, 101/8-9.

²⁰⁸ eş-Şûrâ, 42/7.

²⁰⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 340.

babam” sözünün babanın oğlundan önce bulunmasını gerektirdiğini kabul etse ileri sürdüğü tazim manasını ortadan kaldırmış olur. Çünkü takaddüm anlamı nazarı itibara alındığı zaman tazim kastedilmiş olamaz. Şu da var ki Allah’ın İsa’ya “sevgili oğlum” dediği sabit olsaydı O’nun başkalarına da aynı şekilde hitap etmiş olması imkân dâhiline girerdi. Eğer “Bunda başkasını kendisiyle eşit tutma alternatifi vardır” denilirse şöyle cevap verilir: Bazen insan diğerine “kardeşim!” dediği halde gerçek kardeşliği kastetmez. Bir de, Allah’ın yaratıkları arasında değerli insanlar vardır. Muhtemeldir ki İsa’dan başkası da “oğlum!” iltifatına mazhar olmuştur. Bu takdirde İsa’ya havariler ve peygamberler de iştirak etmiş olur.”²¹⁰

Mâtürîdî, “oğul” hitabının bir değer ifadesi olarak sevgi, muhabbet, önem verme anlamında kullanıldığını söyleyenlere karşı bunu değerlendirmiş ve neticede Hz. İsa’nın tanrılığına delil olarak ileri sürülen bu iddianın oldukça basit ve temelsiz olduğunu söylemiştir. Bu konuda Mâtürîdî, şunları ifade eder: “Hz. İsa’nın Allah’ın oğlu olduğunu kabul etmeyen kimseye İsa’nın Allah’ın dostu olması ve bazı seçkin işlere sahip bulunması yolunda karşı fikir ileri sürülmüş ve bu sebeple bir değer verme niteliğinde “oğlum!” denebileceği söylenmiştir. Buna şöyle cevap verilir: Oğulluk kavramı sadece aynı türden olanlar arasında kullanılabilir. Mesela eşeğe veya köpeğe “sevgili oğlum!” demek mümkün değildir; buna bağlı olarak aynı şey yaratanla yaratılan arasında da imkân haricindedir. Genel bir ilke olarak muhabbet ve velayet farklı türler arasında düşünülebilir. Tıpkı velayet, muhabbet ve benzerî sebepler açısından bazı hakların oluşması gibi. Bununla birlikte Allah’ın yaratıkları arasından dost edindiği ve sevdiği varlıklar bulunabilir, fakat oğullarının olması mümkün değildir.”²¹¹

Mâtürîdî, oğul ifadesinin Hristiyan kaynaklarda geçtiği şekliyle, onların onu ifade şekilleri arasında bariz farklılıklar olduğunu ve bunun onun tanrılığına bir delil olamayacağını ortaya koyar.

Mâtürîdî, babasız dünyaya gelen Hz. İsa’nın Tanrı olamayacağını, Hz. Âdem örneği üzerinde değerlendirme yaparak aklî ve naklî delilleri ortaya koyar. “Şüphesiz

²¹⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 336, 337.

²¹¹ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 337.

Allah katında (yaratılışları bakımından) Âsâ'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir: Onu topraktan yarattı. Sonra ona “ol” dedi. O da hemen oluverdi.”²¹² meâlindeki âyeti zikrederek babasız var olmanın kişiyi tanrılaştırmaması gerektiğini şöyle izah eder:

a. Allah, Hz. Âdem'in suretini çamurdan yarattı ve sonra ona ruh üfürdü. Dolayısıyla şöyle denilemez. “Hz. Âdem'in sureti çamurda bulunduğu için o kendiliğinden canlı olmuştur.” Hz. Âdem için böyle söylenemediğine göre Hz. Âsâ için de “o, çamurdan kuşa suret verdiği göre Allah'ın o kuşa can vermesi olmadan İsa onu yaratmıştır” denilemez.²¹³

b. Babasız ve annesiz yaratılan Hz. Âdem için “O rab'tir” ya da “İlahtır” demediğinize göre neden Hz. Âsâ'nın ilah olduğunu söylüyorsunuz? Halbuki o sadece babasız yaratılmıştır. Hz. Âdem'in babasız oluşu onun Tanrı olmasını gerektirmemiştir. Nasıl olur da Hz. Âsâ'nın babasız oluşu onun tanrılığını gerekli kılar? Hz. Âdem nasıl babasız bir şekilde Allah'ın (kün) “ol” emriyle yaratıldıysa Hz. Âsâ da aynı şekilde “ol” emriyle yaratılmıştır. “Kün” ifadesi, Arapça'da anlamı bilinen ve maksadı yerine getiren en veciz ifadelerdendir. Yoksa “kâf”, “nûn” gibi herhangi bir harfin, bir vaktin ya da insanların kelâmının vasıflarını taşıyan herhangi bir unsurun Allah hakkında kullanılması düşünülemez. Allah, bütün bunlardan münezzehtir.²¹⁴

Mâtürîdî'ye göre “Hak Rabb'indendir, o halde sakın şüphelenenlerden olma”²¹⁵ meâlindeki âyet ile Hz. Âsâ'ya da inananların muhatab alınarak Hz. Âsâ'nın sırf Allah'ın kulu, peygamberi ve elçisi olduğu konusunda asla şüpheyne düşmemeleri istenmektedir. Ya da tazim ve derecesini yüceltme makamında Hz. Peygamber muhatap alınarak tüm insanlar kastedilmiştir. Bir peygamberin şüphe edenlerden olması muhal olduğu halde ona hitap edilmesi, “ismet” sıfatının, emir ve nehye engel olmadığını tam aksine yükümlülüğünü artırdığını gösterir.²¹⁶

²¹² Âl-i İmrân, 3/59.

²¹³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, II, 320.

²¹⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, II, 320.

²¹⁵ Âl-i İmrân, 3/60.

²¹⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, II, 321

Bütün bu izahların ortaya koyduğu sonuç, Hz. İsa'nın Tanrı'nın oğlu olmadığı, Hz. İsa veya bir başkasının Tanrı'ya oğul olarak isnadının mümkün olamayacağı gerçeğidir.

E. Hz. İsa ve Âkıbeti Meselesi

Kur'an'da “*günahlardan temizlenmiş, sıddık, güler yüzlü*” anlamında *Masih* kelimesiyle vasıflanan²¹⁷ Hz. İsa, İsrâiloğullarına gönderilen ve Kur'an'da adı geçen büyük peygamberlerden biridir. Aynı zamanda o, Kur'an'da zikri geçen seçkin âilelerden birine (Âl-i İmrân) mensup olan ve iffetiyle müsemma Hz. Meryem'in de oğludur.²¹⁸

Henüz beşikteyken tıpkı bir yetişkin gibi konuşarak kendisine kitap verildiğini ve artık peygamber olduğunu ifade etmiş ve eklemiştir: “Beni azgın bir zorba kılmadı.”²¹⁹ “*Kelime*” şeklinde nitelenen ve risâlet görevini devralan Hz. İsa, halkını tevhide davet etmiş, Allah'tan sakınmaları gerektiğini, kendisinin de bu çağrının bir parçası olduğunu ifade etmiştir.²²⁰

Hz. İsa'nın çocukluğu, gençliği, sosyal hayatı ve çevresiyle, ilişkileriyle, Allah'ın yarattığı her insan gibi bir hayat yaşadığı ve tarihin bunu kaydettiği bilinmektedir.

Mâtürîdî, Kur'an'dan hareketle Hz. İsa'nın bir beşer gibi yiyip içtiğini,²²¹ Allah'ın onu çocukluk ve yetişkinlikle vasıflandırdığını,²²² yalnızca Allah'ın kulu olduğunu, O'na kulluktan geri durup büyüklenen kimselerden olmaması için ikaz edildiğini,²²³ insanları Allah'a kulluğa davet ettiğini, Allah'a şirk koşmayı menettiğini ifade eder. Hz. İsa'nın, Allah'ın elçisi olduğunu söylediğini, diğer peygamberlerin peygamberliğini de kabul ettiğini, hatta Hz. Peygamberi de kendisinden sonra gelecek

²¹⁷ Âl-i İmrân, 3/45; en-Nisâ, 4/157, 171.

²¹⁸ Âl-i İmrân, 3/35-37.

²¹⁹ Meryem, 19/29-32.

²²⁰ Âl-i İmrân, 3/50-51.

²²¹ el-Mâide, 5/75.

²²² Meryem, 19/29; Âl-i İmrân, 3/46.

²²³ en-Nisâ, 4/172.

bir peygamber olarak müjdelediğini,²²⁴ bütün peygamberlere iman ettikten sonra ümmetinden de onlara ve daha sonra gelecek olan Hz. Peygamber'e iman etme sözü aldığını²²⁵ belirtir.²²⁶

Mâtürîdî, Allah'ın evrene koyduğu yaratılmışlık ve kulluk alametlerinin Hz. İsa için de söz konusu olduğunu, kendi nefsinde kulluk ve peygamberlikten başka hiçbir iddiada bulunmadığını,²²⁷ bütün bu gerçekler karşısında Hz. İsa'ya tanrılık isnad etmenin anlamsız ve haksız olduğunu da vurgular.²²⁸

Mâtürîdî, Hz. İsa'nın beşeriyetini gösteren bütün işaretlere rağmen onun tanrılığını iddia eden Hristiyanların çok önemli bir çelişkisine dikkat çeker. Hz. İsa'nın muhatapları kendi hayatında ve yeryüzünde kaldığı süre zarfında, kanıtlar göstermesine rağmen onun risâlet mertebesine bile rıza gösterememişlerdir. Göğe yükseltilmesi yahut da çoğunluğun kanaatine ölmesinden sonra ise kulluk ve risâletine rıza göstermemiş ve kendisine rubûbiyet rütbesi yakıştırmışlardır.²²⁹

Hayatı ve tebliğ vazifesini ifa ettiği peygamber boyunca Hz. İsa'ya İnanan müminlerin sayılarının oldukça az olduğu bilinen bir husustur. Öyle ki, bugünkü Hristiyanlığın ve İncillerin mimarı kabul edilen Pavlos, Hz. İsa hayattayken ona düşman biri iken, Hz. İsa'nın aralarından ayrılmasından sonra Hristiyan olmuştur.²³⁰ Burada Mâtürîdî bu çelişkiye dikkat çekmek ister. Yani peygamberlik mücadelesi boyunca ona iman etmeyen, onu korumasız bırakan hatta peygamberliğine bile inanmayıp sahip çıkmayan insanlar, bir süre sonra ona ilahlık atfederek onu yüceltmenin gayreti içine girmişlerdir. Mâtürîdî, bu durumun tutarsız olduğunu ifade eder.²³¹

²²⁴ es-Saff, 61/6.

²²⁵ Âl-i İmrân, 3/81.

²²⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 338.

²²⁷ Meryem, 19/30.

²²⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 338.

²²⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 338, 339.

²³⁰ Şinasi Gündüz, *Hristiyanlık*, İSAM, İstanbul, 2008, s. 26.

²³¹ Hamit Albayrak, *İlk Dönem Kelâm Kaynaklarında Ehl-i Kitap Anlayışı*, (basılmamış yüksek lisans tezi), İstanbul, 2006, s. 48.

Mâtürîdî, Hz. Îsâ'ya verilen mûcizeleri (nimetler) şöyle ifade eder: Hz. Îsâ, Meryem'in oğludur. Allah hem ona hem annesine çeşitli nimetler verdi.²³² Ruhu'l-Kuds ile destekledi. Hem beşikte hem yetişkinlikte insanlarla konuşmasını sağladı.²³³ Ona kitap verdi ve peygamber kıldı. Bulunduğu her yerde mübarek kıldı. Bebekliğinde Allah'ın vahdaniyetine, rubûbiyetine şهادette bulunması, nimetlerin en büyüklerindendir. Allah ona kitabı, hikmeti, Tevrat'ı, İncil'i, çamurdan kuş tasvir etmeyi, alacalıyı, cüzzamlıları iyileştirmeyi, anadan doğma körlerin gözünü açmayı, ölüleri diriltmeyi öğretti. Onu İsrâiloğullarından korudu.²³⁴

Mâtürîdî, Ruhu'l-Kuds²³⁵ kavramının izahında farklı görüşlerin bulunduğunu belirtip, bundan maksadın bebekliğinde kendisine verilen ve bu sayede insanları tevhid inancına ve kulluğa davet ettiği ya da ölüleri diriltip hastaları iyileştirdiği mübarek ruh olduğunu söyler.²³⁶

Peygamberlere yönelik vatandan sürülme, çeşitli aşağılanmalar, eziyetler vb. bilindik kitlesel tepkilerden Hz. Îsâ da nasibini almıştır. Denilebilir ki, o bu dışlanma sürecini daha trajik yaşamıştır. Bunca mûcizeye şahit olmalarına rağmen, kendi kavminin inkâr yolunu tuttuğunu, bununla da yetinmeyip onu öldürmeye teşebbüs ettiğini Kur'an bize haber vermektedir. Ancak bu teşebbüs, -her ne kadar onlar öldürdüklerini zannetseler de- Allah'ın Hz. Îsâ'yı kendi katına yüceltmesiyle akim kalmıştır.²³⁷

Kur'an-ı Kerîm'de Hz. Îsâ'nın insanlar tarafından öldürülmediği açıkça ifade edilirken, onun vefâtı, ref'i ve nüzûlü gibi konular sarîh bir şekilde beyan edilmemiştir. Hz. Îsâ hakkındaki tartışmaların odağında söz konusu muğlâk nassın yattığı söylenebilir. Hz. Îsâ'nın inmesi (nüzûl), hadis edebiyatında kıyametin alametleri çerçevesinde ve daha çok "mehdi" ve "deccal" konusuyla birlikte mütalaa edilmiştir.²³⁸

²³² el-Mâide, 5/110.

²³³ el-Mâide, 5/110; Meryem, 19/30.

²³⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, IV, 369,370.

²³⁵ el-Mâide, 5/110; eş-Şu'arâ, 26/93.

²³⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, IV, 370.

²³⁷ en-Nisâ, 4/157-158.

²³⁸ Mehmet Ünal, "Tefsir Kaynaklarına Göre Hz. Îsâ'nın Ölümü, Ref'i ve Nüzûlü Meselesi", *İslâmiyât Dergisi*, Cilt: III, Sayı: IV, Ankara, 2000, s. 135.

Şimdi, Ehl-i kitap kadar İslâm ulemâsı arasında da tartışılan en önemli konularından biri olan ref' ve nüzûl meselesine Mâtürîdî'nin penceresinden bakmak suretiyle, tartışmanın odağında yer alan *tevaffâ* ve *ref'* kelimelerini ele almaya ihtilaf ve ittifak noktalarını belirlemeye çalışacağız.

1. Hz. İsa'nın vefâtı ve çarmıh

Çarmıh, “*dört çivi*” anlamında Farsça bir terkip olup (çehâr mîh) biri yatay, öteki dikey iki ağacın oluşturduğu haç şeklindeki darağacını ifade eder. Hristiyanların Hz. İsa için söz konusu ettikleri, tarihin çeşitli dönemlerinde uygulanan bir idam şeklidir. Buna “*haç*” ve “*salib*” de denilmektedir.²³⁹ Hristiyan inancına göre Hz. İsa çarmıha gerilmiş ve başından çivilenmiştir.²⁴⁰

Hz. İsa'nın acı çekerek çarmıha gerilmesi ve ölmesi Hristiyan geleneğinde anahtar bir öğretilerdir. Çarmıhta ölme, Yeni ahit metinlerinde tanrısal irade tarafından takdir edilen bir olay olarak tanımlanır.²⁴¹ Hz. İsa'ya atfedilen bu davranış, Hristiyanların çarmıh teolojisi bağlamında kurguladığı İsa öğretisiyle paralellik arz eder. Âdem'den kaynaklanan günah ve ölümün tutsağı olan insanların kurtulması ve hukuk-günah-ölüm boyunduruğundan sıyrılarak ebedî hayata kavuşması için Tanrı, biricik oğlunu insan suretinde yeryüzüne göndermiş ve çarmıhta acı çekerek ölmesine razı olmuştur.²⁴² Hristiyanlar, çarmıhın şeklini tartışırken İslâmiyet çarmıha gerilenin Hz. İsa olmadığını belirtmektedir.²⁴³ İslâm'a göre, Hristiyanların inandıkları gibi Hz. Âdem'den insanlara miras kalan aslî bir günah mevcut değildir.²⁴⁴

Hz. İsa'nın çarmıhta Yahudiler tarafından öldürülmediği, Allah'ın onu kendi katına “*ref'*” ettiği, yükselttiği bilgisi Kur'ân-ı Kerîm'de kesindir. Ancak bu yükseltme işinin beden ile mi, yoksa rûh ile mi olduğu ve kıyametten önce dönüşü konuları

²³⁹ Günay Tümer, “Çarmıh”, *DİA*, İstanbul, 1993, VIII, 230.

²⁴⁰ Markos, 15/26.

²⁴¹ Matta, 26/53-54.

²⁴² Şinasi Gündüz, *Hristiyanlık*, s. 84-85.

²⁴³ en-Nisâ, 4/157.

²⁴⁴ Adil Bebek, “Günah”, *DİA*, İstanbul, 1996, XIV, 283.

oldukça müphemdir ve ilk dönemlerden beri âlimler arasında tartışma konusu olmuştur.²⁴⁵

Mâtürîdî'ye göre, Hristiyanlar tarafından insanlığın kurtuluşu için temsîlî olarak vuku bulduğu iddia edilen çarmıh olayı Hz. Îsâ'nın yüceliğine değil, Tanrı için uygun düşmeyen bir küçümsenmeye ve acze delalet eder.²⁴⁶

Hz. Îsâ ile ilgili olarak Kur'an'da “*teveffâ*” ifadesi kullanılmaktadır. Arapça (v-f-y) harflerinden türeyen “*teveffâ*” kelimesi, temelde bir işi tastamam ve kâmil bir şekilde eda etmek anlamına gelmektedir.²⁴⁷ Bu bağlamda, dilimizde, verilen sözün yerine getirilmesi ve ona sadık kalınması anlamında vefâkâr ve ahde vefâ göstermek kelimeleri kullanılmaktadır.²⁴⁸

Kur'an'da türevleriyle birlikte yetmişen fazla yerde geçen ilgili kavram, “bir kimseden bir mal ve benzeri şeyleri geride hiçbir şey bırakmaksızın bütünüyle almak” anlamında kullanılırken daha sonraları can almak, ruhu kabzetmek anlamında kullanılması yaygınlaşmış ve bu şekilde şöhret bulmuştur.²⁴⁹

Şimdi Hz. Îsâ ile ilgili olarak Kur'an'da zikredilen *müteveffîke* ve *teveffeytenî* ifadelerinin nasıl anlaşıldığını ele alalım. Bu âyetlerden ilki şöyledir: “Hani Allah şöyle buyurmuştu: “Ey İsa! Şüphesiz, senin hayatına ben son vereceğim (*müteveffîke*). Seni kendime yükselteceğim. Seni inkâr edenlerden kurtararak temizleyeceğim ve sana uyanları kıyamete kadar küfre sapanların üstünde tutacağım. Sonra dönüşünüz yalnızca banadır. Ayrılığa düştüğünüz şeyler hakkında aranızda ben hükmedeceğim.”²⁵⁰

Diğer ayetin meâli de şöyledir. “Ben onlara, sadece bana emrettiğin şeyi söyledim: Benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah’a kulluk edin (dedim.) Aralarında bulunduğum sürece onlara şahit (ve örnek) idim. Ama beni içlerinden

²⁴⁵ Mehmet Malkoç, *Klasik Dönem Mâtürîdiyyede Kıyamet ve Âhiret*, (basılmamış doktora tezi), MÜSBE, İstanbul, 2009, s. 36.

²⁴⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 335.

²⁴⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, III, 480.

²⁴⁸ İlhan Ayverdi, *Misallı Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2005, III, 3308-3309.

²⁴⁹ Bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, III, 961.

²⁵⁰ Âl-i İmrân, 3/55.

aldığında (*teveffeytenî*), artık üzerlerine gözetleyici yalnız sen oldun. Sen, her şeye hakkıyla şahitsin.”²⁵¹

Müfessirlerin büyük çoğunluğu, ilgili âyette yer alan “*müteveffike*” ifadesini, “Allah sizi uyku halinde iken öldürür”²⁵² meâlindeki âyetten hareketle –ki burada uyku mecâzi olarak ölüme benzetilmektedir- *uyku* olarak tevil etmektedirler.²⁵³ Bu durumda anlam, “Seni vefat ettireceğim” değil, “seni uyutacağım” olacaktır.

İlgili âyette yer alan bahse konu kelimenin burada bilinen temel anlamında (*öldürmek, ruhu kabzetmek*) kullanıldığını iddia edenler de bulunmaktadır. Bazı hadislerle dayanarak bu şekilde bir anlam takdir eden âlimler, buradaki âyette bir takdim tehir olduğu kanısındadırlar.²⁵⁴ Bu durumda anlam, “önce seni katıma yükselteceğim, sonrasında ise canını alacağım” şeklinde olacaktır.

Yeryüzündeki bütün canlıların ölümlü oluşu, hiç kimseye ölümsüzlük bahşedilmediği²⁵⁵ *ref*’e karşı çıkanların başlıca argümanlarını oluşturmaktadır.²⁵⁶

Öte yandan meselenin müteşâbih olduğunu, dolayısıyla bunun bilgisine ulaşamayacağımızı iddia edenler de bulunmaktadır.²⁵⁷

Mâtürîdî ise, ilgili âyetin yorumunda bu konunun aktardığımız gibi ihtilaflı olduğunu ifade etmekte ve kendi tercihini de net olarak ortaya koymamaktadır.²⁵⁸ Mâtürîdî olayın daha çok hikmet ve tevhid boyutunu ön plana çıkarmıştır. Ona göre âyette yer alan *teveffâ* kelimesinin iki anlamından birincisine göre Allah tüm insanların ruhunu kabzettiği gibi Hz. İsa’nın da ruhunu kabzedecektir. Yani o da diğer tüm insanlar gibi ölümlüdür. Mâtürîdî Hristiyanlardaki yerleşik “İsa inancı”nı reddeden bu

²⁵¹ el-Mâide, 5/117.

²⁵² ez-Zümer, 39/42.

²⁵³ Örneğin bkz. Abdürrezzâk b. Hemâm San’ânî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, Daru’l-Ma’rife, Beyrut, 1991, I, 129; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, III, 287; Zemaşerî, *el-Keşşâf*, Beyrut, 1995, I, 360; Celâluddîn es-Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr fi’t-tefsîr bi’l-me’sûr*, Dâru’l-fikr, Beyrut, 1993, II, 227-229.

²⁵⁴ Ferrâ, Yahya b. Zeyd, *Meâni’l-Kur’ân*, Mektebetü mişkâtî’l-İslâmiyye, Beyrut, ts., I, 219; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, I, 366.

²⁵⁵ el-Enbiyâ, 21/34.

²⁵⁶ Salih Akdemir, *Hristiyan Kaynaklara ve Kur’ân-ı Kerîm’e Göre Hz. İsa*, (basılmamış doktora tezi), AÜSBE, Ankara, 1992, s. 246.

²⁵⁷ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, (çev. Komisyon), İstanbul, 1991, II, 92.

²⁵⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, II, 315; Ayrıca bkz. M. Sami Baybal, *İslâm Kaynaklarına Göre Hz. İsa’nın Âkibeti Meselesi*, (basılmamış doktora tezi), Selçuk Üniv. SBE, Konya, 1999, s. 128.

âyetin onun bir ilah değil, tıpkı diğer insanlar gibi ölümlü olduğunu açıkça ortaya koyduğunu belirtir. Hristiyanlardaki İsa'nın ilah olduğu fikrini ise mantikî olarak temelsiz bulur ve şöyle izah eder. Eğer bir ilah olacaksa bu Âdem olur. Zira o, İsa'dan önce gelmiş ve hem babası hem de annesi bulunmamaktadır.²⁵⁹

Mâtürîdî'nin konuyla ilgili ikinci yorumuna göre; Allah, Hz. İsa'yı kendisine eza ve cefa veren düşmanlarının gözü önünden bedeniyile alarak onu şerefli bir yere ref' etmiştir. Baştan sona mucizelerle örülü bir hayata sahip Hz. İsa'nın, insanların gözleri önünden bu şekilde ayrılması, bu mucizeler zincirinin önemli bir halkasını oluşturduğu gibi aynı zamanda muhaliflerine karşı açık bir delildir.²⁶⁰

Ayrıca Mâtürîdî, söz konusu haberin tevatür derecesine ulaştığı şeklindeki iddiaları reddeder ve bu haberin herkes tarafından değil 6, 7 kişi tarafından nakledildiği için mütevatir değil, ahad haber olabileceğini söyler.²⁶¹ Hz. İsa'nın öldürülüp öldürülmediği hususundaki şüphelerini “acaba öldürülen bizzat Hz. İsa mı? Yoksa ona benzetilen kişi mi?”²⁶² şeklinde izah eder. Yine Mâtürîdî'ye göre, Hz. İsa'nın yaşamı her yönüyle baştan sona mucizedir.²⁶³

2. Hz. İsa'nın ref'i

Bir şeyi manen veya maddeten yükseltmek anlamına gelen *ref'*²⁶⁴ Kur'an'da her iki anlamda da kullanıldığı görülmektedir.²⁶⁵ Bu konuda yapılan tartışmalar, aşağıda mealini verdiğimiz iki âyet etrafındadır.

“Oysa onu öldürmediler ve asmadılar. Fakat onlara öyle gibi gösterildi. Onun hakkında anlaşmazlığa düşenler, bu konuda kesin bir şüphe içindedirler. O hususta hiçbir bilgileri yoktur. Sadece zanna uyuyorlar. Onu kesin olarak öldürmediler. Fakat Allah onu kendisine yükseltmiştir. Allah, üstün ve güçlüdür, hüküm ve hikmet

²⁵⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, II, 316

²⁶⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, II, 316

²⁶¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, IV, 102.

²⁶² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, IV, 103; en-Nisâ, 4/158.

²⁶³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, II, 307-308.

²⁶⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VIII, 129, 131.

²⁶⁵ Örneğin bkz. el-Bakara, 2/127; Yusuf, 12/76; Meryem, 19/57. Her iki alanda yer alan âyetlerin dökümü ve değerlendirmesi için bkz. İshak Yazıcı, “Kur'an'a Göre Hz. İsa'nın Ref'i ve İlgili Âyetlerin Yorumlarının Tahlili”, OMÜİFD, Samsun, 2005, Sayı: 20-21, s. 74-77.

sahibidir.”²⁶⁶ “Allah buyurmuştu ki: Ey İsa! Seni vefat ettireceğim, seni nezdime yükselteceğim, seni inkâr edenlerden arındıracağım.”²⁶⁷

Tevaffâ kelimesini tevil ederek temel anlamından (uyku) farklı yorumlayanlar, burada *ref* kelimesinin manevî değil, maddî yönünü ön plana çıkarmakta ve Hz. İsa’nın beden ve ruhuyla göğe yükseltildiğini kabul etmektedirler.²⁶⁸ Müfessirlerin büyük bir çoğunluğunun kanâati bu yöndedir.²⁶⁹

Bu grupta yer alan müfessirler, bu kanâatlerini desteklemek için Hz. Peygamber’in miraçta Hz. İsa’yla görüştüğünü ilave delil olarak ileri sürmüşler ancak “O halde, görüştüğü diğer peygamberler de ruh ve bedenle göğe çekildiler” şeklinde bir itirazla karşılaşmışlardır.²⁷⁰

Reşid Rıza (ö. 1935) ve Mahmûd Şeltût (ö. 1963) gibi bir kısım Mısırlı bilgin, bu görüşe çeşitli gerekçelerle karşı çıkarak, diğer peygamberler gibi Hz. İsa’nın da öldüğünü, defnedildiğini ve sonrasında sadece ruh olarak göğe çekildiğini ileri sürmüşlerdir.²⁷¹

Mâtürîdî, ilgili âyetin (Nisa, 4/157-158) yorumunda, tartışmalı kavramlarla ilgili gramatik bir tahlilde bulunmaz. Ancak konuyla ilgili rivayetleri, herhangi bir tercihte bulunmaksızın “denildi ki” ifadesiyle aktarır. Şöyle bir rivayet nakleder. Yahudiler, Hz. İsa’yı öldürmek amacıyla Hz. İsa ve Havarilerin bulunduğu evi bir gece vakti muhasara altına alıyorlar. Tam da bu noktada Allah Teâlâ, “Seni vefat ettireceğim, sonra da katıma yükselteceğim”²⁷² şeklinde vahyini indiriyor. Hz. İsa, vahyin içeriğinden havarilerine bahsediyor ve soruyor: “Hanginiz benim eşkâlime girmek ve ölmek suretiyle cennette benimle aynı dereceyi paylaşmak ister?” İçlerinden biri bu

²⁶⁶ en-Nisâ, 4/157-158.

²⁶⁷ Âl-i İmrân, 3/55.

²⁶⁸ Kamil Miras, “Hz. İsa’nın Semâya Ref’i”, *Sebîlürreşad*, Cilt: IV, Sayı: 88, s. 197.

²⁶⁹ Mehmet Ünal, “*Tefsir Kaynaklarına Göre Hz. İsa’nın Ölümü, Ref’i ve Nüzûlü Meselesi*”, s. 135.

²⁷⁰ Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîru’l-Menâr*, Dâru’l-menâr, Kahire, 1947, VI, 20.

²⁷¹ Bkz. Mahmûd Şeltût, “İsa’nın Ref’i”, (çev. Ethem Ruhi Fırlalı), Ankara, 1990, *AÜİFD*, Cilt: XXIII, s. 319-324.

²⁷² Âl-i İmrân, 3/ 55.

soruyu “ben” diye yanıtlıyor ve belirtilenler daha sonra bir bir gerçekleşiyor: Hz. Îsâ yükseltiliyor. Sabah olduğunda, onun eşkâline giren kimse tutuklanıyor, öldürülüyor.²⁷³

Mâtürîdî’nin Hz. Îsâ’nın ref’inin bedenen mi yoksa ruhen mi gerçekleştiği konusunda ise kanaatini açıkça belirttiği görülmemektedir.

3. Hz. Îsâ’nın nüzûlü

Hz. Îsâ’nın kıyametin kopmasından önce kıyametin bir alâmeti olarak tekrar dünyaya gelişi, kaynaklarda “nüzûl-i Îsâ” adı altında incelenmiştir. Kur’an’da yer yer Hz. Îsâ’nın doğumuna, yaşantısına, risâlet ve ölümüne temas edilmesine karşın, kıyametin kopmasından önce onun yeryüzüne ineceğine dair açık bir beyan yoktur.²⁷⁴ Ancak bazı âyetler, nüzûl inancını taşıyan müfessirler tarafından dolaylı olarak bu yönde tevil edilmiştir. Şimdi onlardan bir kaçını zikrederim:

“O, sâlihlerden olarak beşikte iken ve yetişkinlik halinde (*kehl*) insanlara (peygamber sözleri ile) konuşacak.”²⁷⁵ “Ehl-i kitaptan her biri, ölümünden önce (kable mevtihi) ona muhakkak iman edecektir. Kıyamet gününde de o, onlara şahit olacaktır.”²⁷⁶ “Şüphesiz ki O (innehu), kıyametin (ne zaman kopacağının) bilgisidir. Ondan hiç şüphe etmeyin ve bana uyun; çünkü bu, dosdoğru yoldur.”²⁷⁷

Bu âyetlerin birincisinde yer alan (*kehl*) ifadesi, yetişkinlik evresine (25-45 yaş arası) tekabül etmektedir. Beşikte mûcizevî bir şekilde konuşan Hz. Îsâ, henüz bu evreye gelmeden semâya çekilmiştir. Dolayısıyla, âyette ifade edilen bu olayın gerçekleşmesi için onun nüzûlüne ihtiyaç vardır. Hz. Îsâ’nın nüzûlü yönünde kanaat bildirenlerin temel argümanlarından birini bu âyet oluşturmaktadır.²⁷⁸ Ancak buna ilgili kavramın (*kehl*) Hz. Îsâ’nın ölüm öncesi dönemi de kapsadığı şeklinde itiraz edilmiştir.²⁷⁹

²⁷³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, IV, 101.

²⁷⁴ Bkz. İlyas Çelebi, “Îsâ”, *DİA*, XXII, 472, İstanbul, 2000.

²⁷⁵ Âl-i İmrân, 3/46.

²⁷⁶ en-Nisâ, 4/159.

²⁷⁷ ez-Zuhruf, 43/61.

²⁷⁸ M. Halil Herrâs, *Faslü’l-makâl fî ref’i Îsâ hayyen ve nüzûlihi ve katlihi’l-deccâl*, Mektebetü’s-sünne, Kahire, 1969, s. 10.

²⁷⁹ Reşîd Rıza, *Tefsîru’l-menâr*, III, 316-317.

Öte yandan nüzûl konusunda, müfessirler arasında gramere dayalı tartışmalar da cereyan etmiştir. Bu bağlamda meâlini verdiğimiz ikinci âyette yer alan ve “ölümünden önce” anlamına gelen “*kable mevtihi*” deki zamir de ihtilaf konusu yapılmış ve nüzûlü kabul edenlerce bu zamir Hz. Îsâ’ya atfedilmiştir.²⁸⁰ Ancak bu zamir, nüzûlü kabul etmeyenlerce farklı yorumlanmış ve Ehl-i kitap olan her bireye râci kılınmıştır. Bu durumda âyetin yorumu meâlen “ Ehl-i kitap olan herkes [kendi] ölümlerinden önce, Hz. Îsâ’ya inanacaktır ve kıyamet günü o, onların aleyhine şahit olacaktır” şeklindedir.²⁸¹

İlgili âyetlerin üçüncüsünde yer alan zamir (inne^{hû}), yine nüzûlü kabul edenlerce -ki bu çoğunluğun kanaati olarak ortaya çıkmaktadır- Hz. Îsâ’ya râci olarak kabul edilmiş ve onun inişi kıyamet alâmeti sayılmıştır.²⁸² İlgili zamirin algılanışı nüzûl taraftarı olanlarca kabul edilse bile, onlar, Hz. Îsâ’nın inişini değil, babasız oluşunu, birtakım onulmaz hastalıkları iyileştirmesini kıyamet alameti kabul etmektedirler.

Öte yandan ilgili zamirin Hz. Muhammed’e veya Kur’ân’a râci olduğunu kabul edenler de bulunmaktadır. Ancak âyetin bağlamı göz önünde bulundurulduğunda, bu yorumların doğruluğu tartışılır hâle gelmektedir.²⁸³

Şimdi de Mâtürîdî’nin ilgili âyetlere yönelik yaptığı yorumları inceleyelim. Mâtürîdî zikredilen ilk âyette geçen “*kehl*” kelimesinin hangi yaş aralığını kapsadığından bahsetmez. Hz. Îsâ’nın beşikte konuşmasının bir mûcize olduğuna ve bunun Allah’ın vahdaniyetine delil oluşturduğuna vurgu yapar. Mâtürîdî’ye göre (*kehl*), Hz. Îsâ’nın yetişkinlik dönemine kadar yaşayacağına yönelik Hz. Meryem’e verilen bir müjde ve güvence anlamındadır.²⁸⁴

Mâtürîdî, bahse konu ikinci âyetin tahlilinde yukarıda aktardığımız iki farklı görüşü ortaya koyar. Şöyle ki, nüzûlü kabul edenler, bu zamiri Hz. Îsâ’ya atfediyorlar. Bu durumda ilgili âyet, Hz. Îsâ’nın ineceğine yönelik bir delil olmaktadır. Mâtürîdî bu

²⁸⁰ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, 1979, III, 1519-1520.

²⁸¹ Reşîd Rıza, *Menâr*, VI, 20-21; Süleyman Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1991, II, 53, 408.

²⁸² Mehmet Ünal, *Tefsir Kaynaklarına Göre Hz. Îsâ’nın Ölümü, Ref’i ve Nüzûlü Meselesi*, s. 135.

²⁸³ İshak Yazıcı, *Kur’an’a Göre Hz. Îsâ’nın Ref’i ve İlgili Âyetlerin Yorumlarının Tahlili*, s. 88.

²⁸⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, II, 305; IX, 135.

görüşü Hasan-ı Basri (ö. 110/728) ve Kelbî'ye (ö. 146/763) nisbet eder. İbn Abbas'a (ö. 68/687-688) nisbet ettiği diğer görüşe göre, bu zamir Hz. İsa'ya değil, her bir Ehl-i kitaba râcidir. Dolayısıyla, anlam şöyle olacaktır. Ehl-i kitap olan herkes, ölmeyen önce mutlaka Hz. İsa'ya iman edecektir.²⁸⁵

Mâtürîdî, üçüncü bir görüş olarak ilgili zamiri Hz. Peygamber'e atfedenlerin de bulunduğunu aktarmaktadır. Bu durumda o inecek ve insanları Hz. Peygamber'e imana davet edecektir.²⁸⁶

Bahse konu âyetlerin üçüncüsünde Mâtürîdî, yukarıda aktardığımız ihtilafları ve görüşleri zikretmekle birlikte onlar arasında herhangi bir tercihte bulunmaz.

Görüldüğü üzere, Hz. İsa'nın gerek teveffisi, ref'i ve gerekse nüzûlüne yönelik olarak ileri sürülen âyetlerde, konuyla ilgili kanâatleri ve ihtilafları aktaran Mâtürîdî, kendi görüşünü açık ve net olarak ortaya koymamaktadır. Mâtürîdî'ye göre Hz. İsa; doğumu, yaşayışı ve âkıbeti itibariyle bir mûcize niteliği taşımaktadır ve bu mûcizeler Allah'ın mevcudiyet ve vahdaniyetini kanıtlamaktadır. Mâtürîdî, ilgili âyetlerin yorumunda konuyla alakalı hiçbir hadis zikretmemektedir.

²⁸⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, IV, 104.

²⁸⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, IV, 105.

İKİNCİ BÖLÜM
MÂTÜRÎDÎ'YE GÖRE EHL-İ KİTABIN
NÜBÜVVET ANLAYIŞI

1. YAHUDİLİKTE NÜBÜVVET ANLAYIŞI

Tanrı'nın, irâdesini insanlara bildirmesi manasında “*vahiy*” ve “*ilâhî elçilik*”, gerek kavram ve gerekse müessese olarak başından itibaren Yahudi öğretisi içerisinde yer alan konulardandır. Nübüvvet müessesesi; Tanrı'nın kendi irâdesini, seçmiş olduğu bazı kişilere ve bu kişiler aracılığıyla İsrâil halkına ve diğer insanlara izhar etmesi şeklinde anlaşılmıştır.²⁸⁷

Yahudiler, peygamberlik tarihini Hz. İbrâhim ile başlatmakta,²⁸⁸ İslâm'ın peygamber olarak kabul ettiği Salih, Hûd, Şuayp ve İsmail'i peygamber olarak kabul etmemektedirler.²⁸⁹

Yahudiler, tarihleri boyunca, kendilerine gönderilen peygamberlere karşı daima direnmişler, onlara işkence etmişler, olmadık hile ve entrikalara başvurmuşlardır.

Mâtürîdî, Yahudilerin, nübüvvet inancına sahip olduklarını, ancak peygamberlerine takındıkları çeşitli tavır ve tutumlarından dolayı küfre düştüklerini, Allah'ın birlikte kabul edilmesini emrettiği hususları ayırdıklarını,²⁹⁰ peygamberlerin arasını tefrik edip bir kısmına iman edip, bir kısmını inkâr ettiklerini söyler.²⁹¹

A. Nübüvveti Muhafaza Sözü

Kur'an'da ahid ve mîsâk kelimeleri genellikle birbirinin yerine geçecek şekilde kullanılmakla birlikte ahid, geniş mânada her türlü dinî, siyasî ve sivil anlaşmayı ifade etmekte,²⁹² mîsâk ise daha ziyade dinî mahiyette ve bir nevi kayda bağlanmış veya pekiştirilmiş sözleşmeye işaret etmektedir. Nitekim Allah'ın, tevhid dinini yaymak ve kendilerinden sonra gelecek peygamberi tasdik etmek üzere bütün nebilerden ve

²⁸⁷ Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik*, s. 95.

²⁸⁸ Mustafa Bodur, *Hz. Muhammed'e İman Bağlamında Ehl-i Kitabın Sorumluluğu*, (basılmamış yüksek lisans tezi), Atatürk Üniv. SBE, Erzurum, 2007, s. 6.

²⁸⁹ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal*, (thk. Muhammed İbrahim Nasr, Abdurrahman Umeyre), Dâru'l-ceyl, Beyrut, ts.

²⁹⁰ el-Bakara, 2/27.

²⁹¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, I, 66.

²⁹² Abdurrahman Küçük, “Ahid”, *DİA*, İstanbul, 1988, I, 533.

ümmeetlerinden aynı şekilde peygamberlere ve ilâhî emir ve nehiylere uyma konusunda inananlardan aldığı sözden bahseden, ayrıca ilgili sözleşme hükümlerini de zikreden âyetlerde²⁹³ çoğunlukla mîsâk kelimesi kullanılmaktadır.²⁹⁴

Allah, İsrâiloğullarından, namaz kılıp zekât vereceklerine, peygamberlerine inanıp onları destekleyeceklerine ve Allah’a güzel takdimelerde bulunacaklarına,²⁹⁵ Allah’tan başkasına tapmayacaklarına, anaya babaya, yakınlara, yetimlere, düşkünlere iyilik edeceklerine,²⁹⁶ birbirlerinin kanlarını dökmeyeceklerine, birbirlerini yurtlarından çıkarmayacaklarına²⁹⁷ dair söz almıştır. Fakat onlar, Allah’a verdikleri sözü yerine getirmemiş, ahidlerini bozmuş ve bunu alışkanlık haline getirmişlerdir.²⁹⁸

Kur’ân-ı Kerim’de Allah’ın, İsrâiloğullarından başta tevhid inancı olmak üzere bir dizi söz (mîsak) aldığından²⁹⁹ bahsedilir. Mâtürîdî, Allah’ın İsrâiloğullarından aldığı “mîsak”ın yaratılış (fıtrat) ve peygamberlik (nübüvvet) ahdi olduğunu ifade eder. “Onlar, Allah’la yapılan sözleşmeyi kabulden sonra bozarlar”³⁰⁰ meâlindeki âyeti bu bağlamda tevil eder.³⁰¹

Mâtürîdî’ye göre herkes, haricî bir etken olmadan kendi içinde tefekkür ve teemmülde bulunmak suretiyle eşi ve benzeri olmayan tek yaratıcının vahdaniyetini idrak etme potansiyeline sahiptir. “Kendi içinizde Allah’ın varlığına nice deliller vardır; görmez misiniz?”³⁰², “Onlar, kendi nefisleri(nin yaratılış incelikleri) hakkında hiç düşünmediler mi? Hem Allah, gökler ile yeri ve ikisi arasındakileri ancak hak ve hikmete uygun olarak ve belirli bir süre için yaratmıştır.”³⁰³ meâlindeki âyetler bu manaya işaret eder. “Andolsun ki, Allah, İsrâiloğullarından söz almıştı. Onlardan on iki reis seçtik. Allah: “Ben şüphesiz sizinleyim, namaz kılarsanız, zekât verirsiniz,

²⁹³ el-Bakara, 2/83, 84; Âl-i İmrân, 3/81; el-Mâide, 5/12, 13.

²⁹⁴ Salime Leyla Gürkan, “Misak”, *DİA*, İstanbul, 2005, XXX, 173.

²⁹⁵ el-Mâide, 5/12.

²⁹⁶ el-Bakara, 2/83.

²⁹⁷ el-Bakara, 2/84-85.

²⁹⁸ el-Bakara, 2/100; el-Mâide; 5/13.

²⁹⁹ el-Bakara, 2/27, 63, 83.

³⁰⁰ el-Bakara, 2/27.

³⁰¹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, I, 66, 168.

³⁰² ez-Zâriyât, 51/21.

³⁰³ er-Rûm, 30/8.

peygamberlerime inanır ve onlara yardım ederseniz...”³⁰⁴, “Allah, Kitap verilenlerden, onu insanlara açıklayacaksınız ve gizlemeyeceksiniz, diye ahid almıştı. Onlar ise, onu arkalarına atıp az bir değere değiştiler”³⁰⁵ meâlindeki âyetler ise nübüvveti muhafaza ahbine işaret eder.³⁰⁶

Mâtürîdî, Allah’ın İsrâiloğullarından aldığı “insanlarla güzel güzel konuşun”³⁰⁷ ahdini, Hz. Peygamber’in doğruluğunu ve özelliklerini gizlemeden açıklamaları, insanları kelime-i şehadete davet etmeleri gerektiği şeklinde izah eder.³⁰⁸

Ancak İsrâiloğulları, “işittik”³⁰⁹ diyerek tutmayı söz verdikleri nübüvveti muhafaza sözünü, bir süre sonra “isyan ettik”³¹⁰ diyerek bozmuşlardır.³¹¹

B. Nübüvvete Karşı Tutumları

Peygamberler hakkında birtakım yanlış inançlara sahip olan Ehl-i kitap, kendilerine bir beşer olarak gönderilen peygamberleri bulundukları konumdan çıkararak onlara yeni statüler vermeğe kalkışmışlar ve Allah’a karşı şirk aracı olarak benimsemişlerdir. Meselâ Yahudiler, Hz. Üzeyr için Allah’ın oğlu³¹² tabirini kullanırken, Hristiyanlar da Hz. İsa için aynı tabiri³¹³ kullanmışlardır. Bu konuyu “ulûhiyet” bahsinde Tanrı’ya oğul isnadı kapsamında ele aldığımızdan bu bölümde Yahudilerin peygamberlerine karşı nasıl bir tutum sergilediklerini ele alacağız.

Mâtürîdî, peygamberlerinden, inat ve kibirlerinden ötürü olur olmaz isteklerde bulunan Yahudilerin, nübüvveti ispat eden birçok mûcizeye şahit olmalarına rağmen iman etmemek için direttiklerini ifade eder.³¹⁴ Bu konuda şu meâldeki âyeti zikreder. “Kitap ehli, senden kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyorlar. (Buna şaşma!) Mûsâ’dan, bundan daha büyüğünü istemişler ve ‘Allah’ı bize açıkça göster’ demişlerdi.

³⁰⁴ el-Mâide, 5/12.

³⁰⁵ Âl-i İmrân, 3/187.

³⁰⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, I, 66.

³⁰⁷ el-Bakara, 2/83.

³⁰⁸ Mâtürîdî *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, I, 169.

³⁰⁹ el-Bakara, 2/93.

³¹⁰ el-Bakara, 2/93.

³¹¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, I, 179, 180.

³¹² et-Tevbe, 9/30; Meryem, 19/90-91.

³¹³ el-Bakara, 2/116.

³¹⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, IV, 96.

Böylece zulümleri sebebiyle onları yıldırım çarptı. Sonra kendilerine apaçık deliller gelmesinin ardından (tuttular) buzağıyı Tanrı edindiler. Biz bunu da affettik ve Mûsâ'ya apaçık bir güç ve yetki verdik.³¹⁵

Mâtürîdî'ye göre Hz. Mûsâ'nın, İsrâiloğullarını Firavun ve avânesinin zulmünden kurtarması, başlarına gelen birçok sıkıntıyı onlardan gidermesi gibi onlara gösterdiği çeşitli mucizeleri akıllarıyla kavrayamamış olmaları, İsrâiloğullarının düşük tabiatlı olduklarını gösterir.³¹⁶ Aksi takdirde peygamberleri Hz. Mûsâ'nın davetine icabet etmeleri ve Allah'ın dışında bir varlığa tapmamaları gerekirdi. Onların akılları, bir kısım mucizeleri idrak konusunda zayıf olduğundan Hz. Mûsâ'ya aklî değil, hissî mucizeler verilmiştir.³¹⁷

Mâtürîdî'ye göre İsrâiloğullarına gösterilen mucizeler, Tanrı'nın varlığını ve nübüvvet kurumunu ispat etmektedir. Hz. Mûsâ'nın, asası ile gösterdiği tüm mucizeler, onun nübüvvetini ispat etmesinin yanında, âlemin yoktan yaratıldığını gösteren önemli deliller arasında sayılabilir. Çünkü Allah, yuvarlanmakta olan küçük ve değersiz bir taştan, sayısını Allah'tan başkasının bilemeyeceği büyük kitlelere yetecek kadar su kaynağı ve nehirler çıkarmıştır. Su taştan değil, yoktan yaratılmıştır (ibdâ'). Taş, suyun cevherinden ve aslından da olmadığı halde onu yoktan yaratmaya kadir olan Allah, kâinatı da herhangi bir (asıl) madde olmadan yaratmıştır. Aynı şekilde ejderha ve yılan da asanın cevherinden, onun aslından olmadığı halde Allah, onları yoktan var etmiştir.³¹⁸

Hz. Mûsâ, Allah'tan O'na ibadet ve itaate tahsis edeceği bir gün belirlemesini istemişti. Cuma günü belirlendi. Ancak, onlar peygamberlerine itiraz edip cumartesi günü olmasını istediler. Zira o gün çalışmıyor ve herhangi bir şey de yapmıyorlardı. Madem herhangi bir şey yapmıyorlardı, ilâhî bir imtihan olarak, o gün avlanmak da onlara yasaklandı. Ne var ki cumartesi avlanma yasağını ihlal ettikleri için ilâhî bir azaba maruz kaldılar ve maymuna çevrildiler.³¹⁹

³¹⁵ en-Nisâ, 4/153, 154.

³¹⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, I, 130, 131, 134.

³¹⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, I, 131.

³¹⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, I, 139, 140.

³¹⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, I, 151; bkz. en-Nahl, 16/124.

Mâtürîdî'ye göre İsrâiloğulları, kendilerine gönderilen peygamberlere gereği gibi itaat etmemişlerdir. Meselâ onlar Hz. Mûsâ'dan istedikleri her şeyi elde ettikleri halde yine de ona itaat etmiyor ve onun emirlerine boyun eğmiyorlardı.

Hz. Mûsâ, İsrâiloğullarından, “Hiçbir zulüm ve baskı kalmayıncaya ve din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın.”³²⁰ meâlindeki âyetinin mûcibince halkının tamamen Müslüman olması için savaşmak üzere bir şehre girmelerini istemişti. Ancak o şehirde zorba bir kavmin olduğunu işiten bu insanlar oraya girmek istememiş ve Hz. Mûsâ'nın kendilerine verdiği emre karşı gelerek ona şöyle demişlerdi: “Ey Mûsâ! Onlar orada bulundukça, biz oraya asla girmeyeceğiz. Sen ve Rabbin gidin, onlarla savaşın. Biz burada oturacağız.”³²¹ Mâtürîdî İsrâiloğullarının, kendilerine bir peygamber olarak gönderilen Hz. Mûsâ'nın sözünü dinlemedikleri ve onlara vaat ettiği zafer ve fetih müjdesine inanmayıp yalanladıkları için bunu bir inanç problemi olarak görür ve küfre düştüklerini söyler.³²²

Mâtürîdî'ye göre, Allah'ın dışındakilere tapma şeklinde kendini gösteren bir din anlayışını kendilerine peygamberlerinin emrettiğini söyleyen Ehl-i kitap, peygamberlerine karşı apaçık bir iftira atmışlardır.³²³ Mâtürîdî, hiçbir peygamberin, “Ben Allah'ın oğluyum” demesinin mümkün olamayacağını, tam aksine peygamberlerinin, Allah'ı bırakıp da ne kendilerine ne de bir başkasına kulluk yapmayıp sadece Allah'a kul olmalarını emrettiğini³²⁴ vurgular.³²⁵

Mâtürîdî'ye göre, Yahudiler, Hz. İsa'yı inkâr edip Allah'ın gazabını hak ettikten sonra, Hz. Peygamberi de inkâr etmek suretiyle bir kez daha gazaba müstahak olmuşlardır. Oluşturdukları günah ve isyan zincirinden dolayı Allah'ın lanetini ve helâkini hak etmişlerdir.³²⁶

³²⁰ el-Bakara, 2/193.

³²¹ el-Mâide, 5/24.

³²² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, IV, 195.

³²³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, II, 346.

³²⁴ Âl-i İmrân, 3/79-80.

³²⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, II, 347.

³²⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, I, 176.

C. Nübüvvete Muhatap Olmadıkları İddiası

Mâtürîdî'ye göre İsrâiloğulları, Hz. Mûsâ'nın açık mûcizelerini gördükleri halde, ona inanmadılar, dinden uzaklaştılar, peygamberlerine karşı geldiler. Peygamberin emir ve yasaklarının kendi arzu ve heveslerine göre şekillenmesini beklediler. Kendi arzularına göre şekillenmeyince de kibir, yalanlama ve inatlaşma gibi yanlışlara düştüler.³²⁷ Hatta daha da ileri gidip³²⁸ peygamberlerinin onlara ulaştırdığı mesajdan hoşlanmadıkları için kalplerinin perdeli³²⁹ olduğunu ve dolayısıyla anlatılanları anlamadıklarını ileri sürerek nübüvvetin muhatabı olmadıklarını iddia ettiler. Mâtürîdî, onların bu iddialarının asılsız olduğunu, bu duruma, inkârları, azgınlıkları ve tefekkürü terk etmeleri sebebiyle bizzat kendilerinin sebep olduğunu söyler. Bunun üzerine Allah onları rahmetinden uzaklaştırmıştır.³³⁰

Kur'ân-ı Kerîm'de Yahudilerin kalplerinin mühürlenme sebebi şöyle zikredilir “Misaklarını bozmaları, Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri, haksız yere peygamberleri öldürmeleri ve “kalplerimiz perdelidir” demelerinden dolayı Allah onların kalplerini mühürledi.”³³¹ Mâtürîdî, onların kalplerinin mühürlenmesini, hakikati anlamaz hale getirilmeleriyle izah eder.³³² Aslında anlama yetisine sahip oldukları halde âdetâ şöyle demiş oluyorlar: “Senin söylediklerin doğru ve hak olsaydı, biz mutlaka anlardık.” Mâtürîdî, onların bu sözleri ile Şuayp'a kavminin söylediği söz arasında bir benzerlik bulunduğunu belirtir.³³³ Kavmi, Şuayp'a şöyle demişti: “Ey Şuayp! Dediklerinin çoğunu anlamıyoruz.”³³⁴

D. Nübüvveti Ortadan Kaldırma Teşebbüsü

Menfaatlerini her şeyin üstünde tutan ve hakikatlere karşı durmakta direnen İsrâiloğulları, bu taşkınlıkta o kadar ileri gitmişlerdi ki, kendilerini aydınlatmak, yanlışlarını düzeltmek ve saadet yolunu göstermek üzere gönderilmiş peygamberleri

³²⁷ el-Bakara, 2/87.

³²⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I, 173.

³²⁹ el-Bakara, 2/88.

³³⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I, 174.

³³¹ en-Nisâ, 4/155.

³³² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, IV, 100.

³³³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I, 174.

³³⁴ Hud, 11/91.

bile ortadan kaldırma hususunda³³⁵ tereddüt göstermemişlerdir. Kendilerini “iman ehli”, hatta “dindar” gibi göstermeye çalışsalar da Allah’ın âyetlerini, elçilerini, mucizelerini inkâr ettikleri ve hakikatleri örtbas etmeye çalıştıkları için küfre girmişler ve elîm azabı hak etmişlerdir.

Mâtürîdî, Kur’ân’da İsrâiloğullarının peygamber öldürmelerinden bahseden âyetlerle³³⁶ ilgili şu tespitleri yapar. Öncelikle ilgili âyetlerde “resul” kelimesi yerine “nebi” kelimesinin kullanıldığının altını çizerek Buradan hareketle, öldürme işi şayet hakiki anlamda kullanılmışsa, İsrâiloğullarının, resul değil sadece nebi öldürdüklerini ve bunun da tefsir kitaplarında geçtiği gibi çok sayıda değil birkaç tane olduğunu söyler. Herhangi bir resulün öldürüldüğüne dair bir bilginin bulunmadığını³³⁷ söyleyen Mâtürîdî, resullerin öldürülmemiş olmalarını, onların Allah tarafından özel nusrete ve yardıma mazhar olmalarına bağlar ve delil olarak “Andolsun, peygamber (resul) olarak gönderilen kullarımız hakkında şu sözümüz geçmişti: “Onlara mutlaka yardım edilecektir.”³³⁸, “hiç şüphe yok ki biz resullerimize yardım edeceğiz.”³³⁹ meâlindeki âyetleri zikreder. Zira Allah’ın yardımına mazhar olan kimseler, ebediyen bu nimete nail olmaya devam ederler ve mağlup olmazlar.³⁴⁰

Nebi öldürdüklerine delil olarak İbn Abbas’ın “onlar nebileri öldürüyorlardı” rivayetini zikreder.³⁴¹ İsrâiloğullarında nebi öldürmek bilinen bir vakıa olmakla beraber Hz. Mûsâ döneminde Hz. Harun’dan başka bir nebi gelmediğine ve onu da öldürmediklerine göre muhatap kitlenin bir başka toplum olma ihtimalini de göz önünde bulundurarak bu olayların farklı dönemlerde vuku bulmuş olabileceğini söyler.³⁴²

Mâtürîdî’nin yaptığı ikinci bir tevil ise âyetlerde geçtiği gibi İsrâiloğullarının gerçekten peygamber öldürmedikleri, öldürmeye teşebbüs ettikleri şeklindedir.³⁴³ Mâtürîdî, İsrâiloğullarının peygamberleri bizzat öldürmediklerini, öldürme kasıt ve

³³⁵ el-Bakara, 2/61, 87, 91; Âl-i İmrân, 3/21; el-Mâide, 5/70.

³³⁶ el-Bakara, 2/61, 91; Âl-i İmrân, 3/21.

³³⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, XV, 55.

³³⁸ es-Sâffât, 37/172.

³³⁹ el-Mü’min, 40/51.

³⁴⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, I, 144.

³⁴¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, IV, 99.

³⁴² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, I, 144.

³⁴³ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, I, 144; II, 274, 498; IV, 99, 278.

teşebbüsü içerisine girdiklerini belirtir. “Allah’ın âyetlerini inkâr edenler, haksız yere peygamberlerin canlarına kıyanlar ve adalet isteyen insanları öldürenler...”³⁴⁴ meâlindeki âyette geçen “öldürme” ifadesinin, hakiki anlamında olmayıp, kasıtlı öldürmeye teşebbüs etmek anlamına geldiğini söyler. Bir eylemi bizzat yapmak değil yapmayı amaçlamak anlamında çeşitli kullanım örneklerinin Kur’ân-ı Kerîm’de yer aldığını ifade ederek “Onlar sizi öldürdüklerinde siz de onları öldürün”,³⁴⁵ “Kur’an okuduğun zaman Allah’a sığın”³⁴⁶ ve “Namaza kalktığınız zaman..”³⁴⁷ meâlindeki âyetleri delil olarak zikreder. Birinci âyette “öldürme” nin hakiki anlamda anlaşılması durumunda aklen muhal bir durumun ortaya çıkacağını zira biz öldürüldüğümüz takdirde onları öldürmemizin mümkün olmayacağını dolayısıyla âyetin anlamının “sizi öldürmeye teşebbüs ettiklerinde..” şeklinde anlaşılması gerektiğini söyler. Diğer âyetlerde de aynı şekilde ilgili eylemi bizzat yapmak değil yapmaya teşebbüs etmek anlamının daha doğru olduğunu söyler. Mâtürîdî, Yahudilerin birçok kez Hz. Peygamber’i öldürme teşebbüsünde bulunduklarını söyler.³⁴⁸

Yahudilerin atalarının yüz bin peygamber öldürdüğü ile ilgili rivayeti de isabetli bulmayan Mâtürîdî, böyle bir rivayetin sahih olması durumunda kastetmek ve temenni etmek şeklinde tevil etmenin daha doğru olacağını bildirir. Ya da ikinci bir teville göre onlar bir nebi ve birçok nebi taraftarı öldürmüşlerdir. Çünkü “enbiyâ” (haber verenler)’in sözlük anlamına göre taraftarlar peygamberlerinden aldıkları ilke ve prensipleri başkalarına haber vermişler ve bu isimle anılmışlardır.³⁴⁹

Mâtürîdî, peygamber öldürmeden bahseden ilgili âyetin³⁵⁰ devamındaki “onları acıklı bir azapla müjdele” ifadesinin, onların öldürme teşebbüsünde bulundukları tevilini güçlendirdiğini ifade eder. Azapla müjdelenmesi istenen ölmüş olan ataları değil, nübüvveti ortadan kaldırmayı hedefleyen atalarıyla aynı amacı taşıyan Yahudilerdir. Ayrıca bu tevilini müntesibi olduğu Hanefî mezhebinin “delil olmadığı

³⁴⁴ Âl-i İmrân, 3/21.

³⁴⁵ el-Bakara, 2/191.

³⁴⁶ en-Nahl, 16/98.

³⁴⁷ el-Mâide, 5/6.

³⁴⁸ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü'l-Kur’ân*, II, 274; IV, 99.

³⁴⁹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü'l-Kur’ân*, II, 274.

³⁵⁰ Âl-i İmrân, 3/21.

takdirde, mecazı bırakıp hakikati tercih etmek, batını bırakıp zahiri almak daha tercihe şayan değildir.” kuralına dayandırır.³⁵¹

İsrâiloğullarının, gerçekten peygamber öldürmüş olma ihtimalini de göz ardı etmeyen Mâtürîdî, onların gerçekten öldürmeyip teşebbüs ettikleri anlamını daha doğru bulmakta ve bununla ilgili âyet ve hadisleri delil olarak zikretmektedir. Ancak, hangi anlam tercih edilirse edilsin, sonuç değişmeyecektir. O da İsrâiloğulları, nübüvvetin sorumluluğundan kurtulmak için her çareye başvurmuş, kimisinde sonuç alamamış olsalar da, gerektiğinde peygamberlerinin canına kastetmişlerdir. Eylemin çirkinliği ve nübüvvete başkaldırı anlamında biri diğerinden daha hafif ve daha masum da değildir.

2. HİRİSTİYANLIKTAKİ NÜBÜVVET ANLAYIŞI

Allah’ın, kendilerine bir peygamber olarak gönderdiği, nübüvvetinin ispatı için birçok mucizelerle teyid ettiği Hz. İsa’yı Hristiyanlar, beşer üstü telakki etmişler ve ona ulûhiyet nisbet etmişlerdir. Bu nedenle Mâtürîdî’nin de içinde bulunduğu İslâm kelâmcıları Hristiyanlığın bu anlayışını bir şirk olarak değerlendirmektedir.³⁵² Onu bir peygamber olarak değil de bir Tanrı olarak tasavvur eden Hristiyanların nübüvvet anlayışlarını ulûhiyet bahsinde ele almayı uygun gördük. Ancak Hristiyanların Hz. Peygamber’e karşı tutumlarını ise Ehl-i kitabın Hz. Peygamber’e yaklaşımı başlığı altında inceleyeceğiz.

3. EHL-İ KİTABIN HZ. PEYGAMBER’E YAKLAŞIMI

A. Hz. Peygamber’in Nübüvvetini İnkâr

1. Vahiy getiren meleği inkâr

Mâtürîdî’ye göre Ehl-i kitabın ulûhiyet, nübüvvet ve melek inancı arasında sıkı bir ilişki vardır. Ehl-i kitap, meleklerin, Allah ile peygamberleri arasında elçilik vazifesini gördüğünü kabul etmektedirler. Ancak Yahudiler meleğe inanmanın doğal sonucu olarak meleğin vahiy getirdiği peygamberi de kabul etmek zorunda kalmamak için Cebrâil’e inanmamışlardır. Cebrâil’e karşı düşmanca tavır sergileyerek, “Şayet Hz.

³⁵¹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, II, 274-275.

³⁵² Mehmet Baktır, *Bir Dinî Otorite Olarak Hz. Peygamber*, İlâhiyât, Ankara, 2005, s. 35.

Peygamber'e vahiy getiren melek, Mîkâil olsaydı ona inanırdık. Çünkü Mîkâil, rahmet ve bereket getirirken Cebrâil azap, harp ve musibet getirmektedir. Bu yüzden o, bizim düşmanımızdır.” dediler.³⁵³

Mâtürîdî, Yahudilerin Cebrâil'e düşman olmalarının bir başka sebebi olarak onların şu sözlerini zikreder: “Cebrâil risâleti Yakup oğullarına getirmesi emredildiği halde o bize olan düşmanlık ve buğzu sebebiyle İsmail oğullarına indirdi.” Onların bu iddialarına karşı Mâtürîdî, şu âyeti hatırlatır: “De ki; “Cebrâil'e düşman olan kimse Allah'a düşmandır.” çünkü O, Kur'ân'ı Allah'ın izniyle kendisinden öncekini tasdik ederek, yol gösterici ve inananlara müjdeci olarak senin kalbine indirmiştir.”³⁵⁴ Mâtürîdî, Cebrâil'in kendi başına bir iş yapmasının imkânsız olduğunu, bunun sonucu olarak Allah'ın emri olmadan azap ve musibetleri de kendiliğinden indirmesinin mümkün olmadığını, onun sadece Allah tarafından kendisine tevdi edilen emri yerine getirdiğini, dolayısıyla ona düşman olmalarının makul hiçbir gerekçeye dayanmadığını ifade eder.³⁵⁵

Mâtürîdî'ye göre Hz. Peygamber'in risâletini kabul etmemek için Cebrâil'e düşman olan Ehl-i kitap, aslında Allah'a karşı açıkça gösteremedikleri düşmanlıklarını, bir kalkan olarak kullandıkları Cebrâil üzerinden sergilemeye çalışmaktadırlar. Onların bu durumu, Allah'a olan düşmanlıklarını ve rubûbiyeti inkârlarını Cebrâil üzerinden sergileyen bir grup Râfîzî'nin durumuna benzer. Nitekim onlar da vahiy Hz. Ali'ye getirmesi gereken Cebrâil'in yanlışlıkla Hz. Peygamber'e getirdiğini iddia ederek, Hz. Peygamber'e dil uzatmaktadırlar.³⁵⁶

2. Beklentilerine uygun bir peygamber anlayışı

Bir peygamberin geleceğine inanan Ehl-i kitap, onunla ilgili birtakım beklentilere de sahipti. Mâtürîdî, Hz. Peygamber'in peygamberliğini kabul etmeme gerekçelerini şöyle ifade eder: Peygamberin kendi içlerinden, yani İsrâiloğullarından gönderilmesini arzu ediyorlardı. Ancak beklentilerinin aksine İsmailoğullarından bir

³⁵³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, I, 184.

³⁵⁴ el-Bakara, 2/97.

³⁵⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, I, 184.

³⁵⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, I, 184.

peygamber çıktığını görünce canları sıkıldı ve bu durumu kabullenemediler. Ellerindeki dünyevî imkânları, siyasi ve idarî hâkimiyeti,³⁵⁷ insanlar üzerindeki nüfuzlarını kaybedecekleri endişesiyle Hz. Peygamber'in risâletini kabul etmediler.³⁵⁸

Kendilerine Allah katından, ellerinde bulunan Tevrat'ı tasdik eden kitap gelince herhangi bir itirazda bulunmadılar, sessiz kaldılar. Şayet kitaplar arasında bir çelişki ve uyumsuzluk görmüş olsalardı bunu mutlaka dile getirir, Hz. Peygamber'in nurunu söndürmeye çalışırlardı. Bu durum, Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat eder.³⁵⁹ Hz. Peygamber gönderilmeden önce Ehl-i kitap, kâfirlere karşı Allah'a şöyle dua ederlerdi: "Allahım! Göndereceğin peygamberin hakkı için bize yardım et". Ancak kendi beklenti ve arzularına göre bir peygamber gelmeyince onu inkâr ettiler.³⁶⁰

Mâtürîdî, aslında Yahudilerin henüz peygamber gelmeden önce, Hz. Peygamber'in risâletine iman ettiklerini fakat nübüvvetinden sonra, peygamberin kendilerinden biri olmadığı için arzu ve heveslerinin peşine düşerek onu inkâr ettiklerini ifade eder. Buna delil olarak da "Daha önce kâfirlere karşı zafer isterlerken kendilerine Allah katından ellerindeki (Tevrat'ı) doğrulayan bir kitap gelip de (Tevrat'tan) bilip öğrendikleri gerçekler karşılına dikilince onu inkâr ettiler."³⁶¹ meâlindeki âyeti gösterir.³⁶²

Mâtürîdî'ye göre Yahudiler, atalarının Hz. Mûsâ'ya iman noktasında gösterdikleri tavrın bir benzerini, Hz. Peygamber'e göstermişlerdir. Hz. Peygamber'e iman etmemekle kalmayıp, münafıklar vb. başka inanç gruplarının da iman etmemeleri noktasında çaba göstermişler ve amaç farklılığına rağmen³⁶³ onlarla güç birliği yoluna gitmişlerdir. Mâtürîdî söz konusu âyeti buna delil olarak ileri sürer.³⁶⁴ Mâtürîdî, Hristiyanların da Yahudiler gibi peygamberler arasında ayırım yaptıklarını söyler.³⁶⁵

³⁵⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, III, 250.

³⁵⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, I, 197, 198

³⁵⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, I, 175.

³⁶⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, I, 175.

³⁶¹ el-Bakara, 2/89.

³⁶² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, III, 250.

³⁶³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, XV, 84.

³⁶⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, I, 175.

³⁶⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, II, 225.

Mâtürîdî, Yahudilerin, gönderilmeden önce iman ettikleri Hz. Peygamber’i kendi beklenti ve arzularına göre gönderilmeyince inkâr etmelerini,³⁶⁶ tahrif ve rüşvet yoluyla başkalarını saptırma³⁶⁷ girişim ve çabası içinde olmalarını, hidayeti bırakıp dalaleti satın almak olarak izah eder.³⁶⁸

Mâtürîdî, “Allah’ın indirdiğini inkâr etmekle, kendilerini ne kötü bir şey karşılığında sattılar” meâlindeki âyeti İsrâiloğullarının, nübüvvetinden önce Hz. Peygamber’e iman etmelerini, âhiretteki kurtuluşları olarak, ancak nübüvvetinden sonra onu inkâr etmelerini de onların helâki olarak izah eder. Ne yazık ki onlar kurtuluşlarını vererek karşılığında helâki satın almışlardır. Hz. Muhammed’in İsrâiloğullarından gönderilecek bir peygamber olacağını beklerken, onun İsmailoğullarından yani Araplardan geldiğini görünce haset ve kinlerinden onu inkâr etmişlerdir.³⁶⁹

Mâtürîdî’ye göre, Yahudiler kendi dönemlerindeki peygamberlerine, inanmak için ileri sürdükleri şartın aynısını Hz. Peygamber’e de koşmuşlardır. Mâtürîdî, “Doğrusu, ateşin yiyeceği bir kurban getirmediğe hiçbir peygambere inanmamak üzere Allah bize ahid verdi” diyenlere sen, de ki: “Benden önce peygamberler size belgeler ve dediğiniz şeyi getirdi. Doğru sözlü iseniz niçin onları öldürdünüz?”³⁷⁰ meâlindeki âyetten hareketle, onlara birçok mucize geldiği halde peygamberlere inanmadıkları gibi onları öldürmeye kalkıştıklarını bir kısmını da öldürdüklerini ifade eder.³⁷¹

Mâtürîdî’ye göre Yahudiler, Hz. Peygamber’i inkâr etmenin yanında ona hakaret etmek ve onu küçük düşürmek için çeşitli fırsatlar kollamışlardır. Önceleri sinsice ve gizli olarak Hz. Peygamber’e hakaret eden Yahudiler, kendi dillerinde sövgü anlamına gelen bir ifadeyi, ensarın Hz. Peygamber’e (râina) “bizi dinle”³⁷² anlamında kullandıklarını öğrenince, kelimenin sövgü anlamını kastederek Hz. Peygamberi alaya

³⁶⁶ el-Bakara, 2/89.

³⁶⁷ el-Enfâl, 8/36; el-Ankebût, 29/12.

³⁶⁸ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, III, 250.

³⁶⁹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, I, 176.

³⁷⁰ Âl-i İmrân, 3/183.

³⁷¹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, II, 498-499.

³⁷² el-Bakara, 2/104.

alarak alenen sövmeye başlamışlardır. Bunun üzerine Hz. Peygamber müminlere bu ifadeyi kullanmayı yasaklamıştır.³⁷³

Mâtürîdî'ye göre Yahudi âlimlerinin, Hz. Peygamber'e karşı kurdukları komplo onların azgınlık ve hasetlerinden kaynaklanmaktadır. Onların kötü emellerini kendilerine haber vermesi, Hz. Peygamber'in nübüvvetine delil teşkil etmesinin yanında Yahudilerin kitaplarını tahrif ettiklerini de göstermektedir.³⁷⁴

Ehl-i kitabın Hz. Peygamber'in risaletini kabul etmeme gerekçelerinden biri de onun sadece ümmîlere peygamber olarak gönderildiği iddiasıdır. Bu iddialarını “O, ümmîlere, içlerinden, kendilerine âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderendir. Hâlbuki onlar, bundan önce apaçık bir sapıklık içinde idiler.” meâlindeki âyetle temellendirmektedirler. Mâtürîdî, onların bu iddialarına şöyle cevap verir: âyetin zahirinden Hz. Peygamber'in ümmî bir topluma gönderildiği anlamı açıkça anlaşılmaktadır. Ancak mefhumu muhalefet yoluyla onun ümmî olmayan başka toplumlara gönderilmediği anlamını bu âyetten çıkarmak doğru bir muhakeme ve düşünce tarzı değildir. Hz. Peygamber'in ümmî bir toplum içinden gönderildiği bir vakıadır. Ancak özellikle alan sınırlaması amacıyla ümmî kavramı zikredilmiş değildir. Buna örnek olarak Mâtürîdî, “Sen şu Kur'an'dan önce hiçbir kitap okumuyor ve onu sağ elinle yazmıyordun.”³⁷⁵ meâlindeki âyeti zikreder. Bu âyetten onun okuma bilmediği ama başkalarının kendisine okuduğu ve Hz. Peygamber'in sağ eliyle yazmayı bilmediği ancak sol eliyle yazabildiği anlamı çıkarılamaz. Bu âyetlerden çıkan tek bir anlam vardır. O da ümmî bir toplum içinden okuma yazma bilmeyen ümmî birinin, Ehl-i kitabın elinde bulunan kitaplara uygun, düzgün ve tutarlı bir kitap getirmesi, o kitabın da sadece Allah tarafından gönderilmiş hak bir kitap ve o kişinin de Allah tarafından gönderilmiş hak bir peygamber olduğunu ispat etmektir.³⁷⁶ Ayrıca “Biz, seni ancak bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Fakat insanların çoğu bilmezler.” meâlindeki âyet ile “siyah ya da kırmızı hiç fark etmeksizin

³⁷³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, I, 196.

³⁷⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, III, 264.

³⁷⁵ el-Ankebût, 29/48.

³⁷⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, XV, 149.

herkese peygamber olarak gönderildim.”³⁷⁷ anlamındaki hadis, zaman ya da toplumla sınırlı olmaksızın, Hz. Peygamber’in tüm insanlar ile cinlere peygamber olarak gönderildiğini ifade eder.³⁷⁸

3. Peygamber gelmediği iddiası

Ehl-i kitap, kendilerine bir peygamber gelmediği için nübüvvete muhatap olmadıklarını iddia etmişlerdir. Mâtürîdî, konuyla ilgili bir kavram olan “fetret”in izahına yönelik iki görüş aktarır. Birincisi, Hz. İsa ile Hz. Peygamber arasında hak dine davetin kesintiye uğradığı dönemdir.³⁷⁹ İkincisi bir şeyin şiddetini kaybedip gevşemesi ve zayıflaması anlamındaki “futûr” kök anlamından hareketle peygamberlerin nübüvvet müessesesinin zayıflaması anlamındadır. Peygamberler arasında bir kesintinin söz konusu olmadığını belirten Mâtürîdî, ikinci görüşü tercih ederek Yahudilerin peygamber gelmediği şeklindeki iddialarının temelsiz olduğunu, Allah’ın insanları hiçbir zaman nübüvvet mesajından yoksun bırakmadığını belirtir. İnsanlara gönderilen nübüvvet mesajı etkisini yitirince Allah peşi sıra yeni peygamberler gönderir. Hz. Peygamber’in gelişi de böyledir. O, peygamber olarak gönderilmiş ve Yahudilerin gizledikleri ve tahrif ettikleri gerçekleri açıklamıştır.³⁸⁰

Yeryüzünün hiçbir zaman bir peygamberden ya da veliden asla yoksun kalmadığını ve bu konuda İmam Ebû Hanîfe’nin de aynı kanaate sahip olduğunu³⁸¹ söyleyen Mâtürîdî, insanların peygambersiz bırakıldıkları iddialarının gerçeği yansıtmadığını ve ahirette kendilerini savunmak üzere Allah’a karşı herhangi bir delillerinin olmayacağını belirtir. Mâtürîdî’ye göre “Müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdik ki, peygamberlerden sonra insanların Allah’a karşı bir bahaneleri olmasın.”³⁸², “Allah hakkında, gerçek dışında bir şey söylemeyeceklerine dair onlardan Kitap’ta söz alınmamış mıydı?”³⁸³ meâlindeki âyetler buna delildir. Özellikle de “Ey kitap ehli! Peygamberlerin arası kesildiği bir sırada, “Bize ne

³⁷⁷ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah, *el-Müsneid*, İstanbul, 1992, 3/304; 4/416; 5/147; Müslim, “Mesâcid”, 3.

³⁷⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, XV, 150.

³⁷⁹ Metin Yurdagör, “Fetret”, *DİA*, İstanbul, 1995, XII, 475.

³⁸⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, IV, 190-191.

³⁸¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü'l-Kur’ân*, II, 10-11.

³⁸² en-Nisâ, 4/165.

³⁸³ el-A’râf, 7/169.

müjdeleyici bir peygamber geldi, ne de bir uyarıcı” demeyesiniz diye, işte size (hakikatı) açıklayan elçimiz (Muhammed) geldi”³⁸⁴ meâlindeki âyetin insanların peygambersiz bırakılmadıklarını açıkça ifade ettiğini belirtir. Âyetin sonunda yer alan “Allah her şeye kadirdir” ifadesinin, her konuda sınırsız ve sorgulanamaz tasarruf hakkına sahip Allah’ın nübüvvet konusunda da takdir yetkisinin kendisinde bulunduğunu anlamına geldiğini ifade eder.³⁸⁵

4. Hz. Peygamber’i inkâr amacıyla kitapları tahrif

Kutsal kitapların, tahrif edilmeden önce temel inanç esasları konusunda Kur’an’la aralarında herhangi bir çelişki ve uygunsuzluk olmadığını söyleyen Mâtürîdî, bu konuda şu âyeti delil getirir: “Elinizdekini (Tevrat, İncil ve diğer kutsal kitapların aslını) tasdik edici olarak indirdiğime (Kur’an’a) iman edin.”³⁸⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd* adlı kelâm eserinde tahrif konusunu ele almamış, tahrifle ilgili görüşlerini *Te’vîlâtü’l-Kurân* adlı tefsirinde açıklamıştır.³⁸⁷

Mâtürîdî’ye göre kutsal kitaplar tahrif edilmeden önce dil ve lafız açısından değil de mana olarak aralarında bir uygunluk söz konusudur. Yoksa Ehl-i kitabın elindeki kitapların dil ve lafız açısından Kur’an’dan farklı olduğu bilinmektedir. Kitapların dil ve lafız farklılığına rağmen muhteva açısından inkâr edilemez bir ahenk ve uyuma sahip olmaları, onların Allah tarafından inzal edilmiş hak kitaplar olduklarını göstermektedir. Aksi takdirde kitaplar arasında birçok uyumsuzluk ve çelişki bulmaya çalışırlardı.³⁸⁸ Tevrat’ın ve İncil’in tahrif edildikleri de buradan anlaşılmaktadır. Çünkü Tevrat ve İncil tahrif edilmeseydi Kur’an’la aralarında dinin temelini oluşturan konularda ihtilafın olması söz konusu olmazdı.³⁸⁹

Mâtürîdî, dindaşlarının Müslüman olması durumunda mevki, otorite ve dünyevî menfaatlerini kaybedecekleri korkusuyla³⁹⁰ Ehl-i kitap âlimlerinin kutsal metinleri tahrif ettiklerini ve bu sayede insanları ekonomik alanda sömürerek onları

³⁸⁴ el-Mâide, 5/19.

³⁸⁵ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kurân*, IV, 191.

³⁸⁶ el-Bakara, 2/41; Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kurân*, I, 111.

³⁸⁷ Ramazan Biçer, *İslâm Kelâmcılarına göre İncil*, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 39, 93, 94.

³⁸⁸ en-Nisâ, 4/82.

³⁸⁹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kurân*, III, 254.

³⁹⁰ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kurân*, XV, 65.

Allah yolundan alıkoyduklarını³⁹¹ söyler. Yapmış oldukları tahriften, düzmece metinleri Allah'a isnat etmelerinden ve bütün bunları basit bir dünya menfaati adına yapmalarından ötürü, Allah tarafından azarlandıklarını ve kınandıklarını ifade eder.³⁹²

Mâtürîdî, “Vay, kitabı elleriyle yazıp, sonra da onu az bir değere satmak için, “Bu, Allah katındandır” diyenlere! Vay ellerinin yazdıklarına! Vay kazandıklarına”³⁹³ meâlindeki âyette geçen “veyl” kelimesinin; şiddet, cehennemde bir vadi, kederli ve hasretli birinin sözü gibi anlamlara geldiğini, “yazıyorlar” ifadesinin ise Yahudilerin, Hz. Peygamber’in özellik ve sıfatlarını Tevrat’tan kaldırmaları ya da Hz. Peygamber’in özellik ve sıfatlarına aykırı birtakım ilaveler yaptıkları anlamlarına gelebileceğini ifade eder. Burada “kitâbe/yazma” kelimesinin kullanımı nübüvveti ispat eder. Orijinal metinde olduğuna inandırmaya çalıştıkları beşerî ilavelerin, ilâhî kelâm olma özelliğini yansıtmaması Hz. Peygamber’in risaletini ispat eder. “İşte Allah, imanı bunların kalplerine yazmış, katından bir nur ile onları desteklemiştir”³⁹⁴ meâlindeki âyet bu anlamı teyit eder.³⁹⁵

Mâtürîdî, Yahudilerin, Hz. Peygamber’in özellik ve sıfatlarını ortadan kaldırıp, yerlerine başka ilaveler yapmaları, Tevrat’a yaptıkları kendi eklemelerinin Allah katından olduğunu iddia etmeleri ve bütün bunları yaparken dünyevi birtakım menfaat ve kazanç elde etmeleri şeklinde sıraladığı üç sebepten ötürü Allah tarafından üç defa “veyl” ifadesiyle kınandıklarını ifade eder.³⁹⁶

Mâtürîdî, tahrifin konu edildiği “Onlardan (Kitap ehlinde) bir grup var ki, Kitap’tan olmadığı hâlde Kitap’tan sanasınız diye (okudukları) Kitap’tanmış gibi dillerini eğip бүkerler ve “Bu, Allah katındandır” derler. Hâlbuki o, Allah katından değildir. Bile bile Allah’a karşı yalan söylerler.”³⁹⁷ meâlindeki âyetin tevtilinde Yahudilerin bizzat elleriyle Tevrat’a ilaveler yaparak Hz. Peygamber’in sıfatlarını

³⁹¹ et-Tevbe, 9/34.

³⁹² Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, VI, 351.

³⁹³ el-Bakara, 2/79.

³⁹⁴ el-Mücâdele, 58/22.

³⁹⁵ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, I, 165.

³⁹⁶ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, I, 166.

³⁹⁷ Âl-i İmrân, 3/78.

değiştirdiklerini söyler.³⁹⁸ Mâtürîdî, bu âyette bahsedilen tahrifi, cehaletlerinden kaynaklanan anlam ve yorum değiştirme faaliyeti şeklindeki mana tahrifine örnek verirken, Bakara 2/79’un tevilinden hareketle tahrifin bizzat kelime ve metin üzerinde gerçekleşen lâfzî tahrif olabileceğinden bahseder.³⁹⁹ Mâtürîdî, Âl-i İmran 3/78 âyetini değerlendirirken bir yerde lâfzî tahrife örnek verirken, bir başka yerde mana tahrifine örnek vermektedir. Mâtürîdî, üslûbu gereği önemsiz detaylarla ilgilenmeyip asıl manaya odaklanmaktadır. Netice olarak Mâtürîdî, diğer âyetlerden edindiği istidlal ışığında Yahudilerin her halükârda kutsal metinleri üzerinde tahrifat yaptıklarını söyler.

Metin tahrifine örnek olarak Mâtürîdî, Hristiyanların “Biz Allah’ın oğulları ve sevgili kullarıyız”⁴⁰⁰ ifadesinin İncil’de, Yahudilerin “Yahudilerden başkası Cennet’e girmeyecek”⁴⁰¹ iddialarının da Tevrat’ta yer almadığını ifade eder.⁴⁰²

Mâtürîdî, “Ama zulmedenler, kendilerine söylenmiş olan sözü başka sözle değiştirdiler”⁴⁰³ meâlindeki âyette ifade edilen “tebdil” ile ilgili olarak şu açıklamaları yapar: Yahudiler, ya daha önce yapmadıkları yepyeni bir zulüm şeklini ortaya koymuşlardır ya da Allah’ın onlara emrettiği hususlara aykırı davranmak suretiyle değişiklik yapmışlardır. Mâtürîdî, onların neyi neyle değiştirdiklerinden bahsetmez. Kur’ân’da yer almayan ayrıntılar hakkında konuşmanın doğru olmayacağını dile getirir. Bu konuda bizim bilmemiz gereken, Allah’ın emirlerine karşı gelerek O’nun kelâmını değiştirmenin ne tür sonuçlar doğuracağını bilmektir.⁴⁰⁴

5. Nübüvvet ile kitapların arasını ayırma

Ehl-i kitabın inanç esasları arasında kitaba iman esasının da yer aldığı, ancak buna rağmen onların kitabın bir kısmına iman edip diğer bir kısmını inkâr ettikleri görülür. Mâtürîdî, “Sonra siz, birbirinizi öldüren, aranızdan birtakımı memleketlerinden süren, onlara karşı günah ve düşmanlıkta birleşen, onları çıkarmak haramken size esir olarak geldiklerinde fidyelerini vermeye kalkan kimselersiniz. Kitabın bir kısmına

³⁹⁸ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, II, 345.

³⁹⁹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, III, 252.

⁴⁰⁰ el-Mâide, 5/18.

⁴⁰¹ el-Bakara, 2/111.

⁴⁰² Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, XV, 157.

⁴⁰³ el-Bakara, 2/59.

⁴⁰⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, I, 138.

inanıp, bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz?”⁴⁰⁵ meâlindeki âyetin tevtilinde esirlerden fidiye almaya iman ederken, sürgün ve kan dökmeme konusunu inkâr ettiklerini ya da Tevrat’ta ki birtakım hükümlere iman ederken, Hz. Peygamber’in özellik ve sıfatlarının bulunduğu diğer bir kısmını inkâr ettiklerini söyler.⁴⁰⁶

Mâtürîdî, “Kendilerine Kitap’tan bir pay verilenleri, görmedin mi? Onlar aralarında hüküm vermek için Allah’ın Kitab’ına çağırılmışlar, sonra onlardan birtakımı dönmüşlerdir. Onlar temelli yüz çevirenlerdir”⁴⁰⁷ meâlindeki âyette geçen “Kitap”tan kasdın “Tevrat” ya da Kur’an olabileceğini belirtir. Hz. Peygamber, onlara “Müslüman olun ki hidayete erin ve kibirli olmayın” dedi. Onlar ise “Biz senden daha çok hidayetleyiz ve hidayete daha lâyık kimseleriz. Allah, Mûsâ’dan sonra herhangi bir peygamber göndermemiştir.” dediler. Hz. Peygamberin buna: “Benimle sizin aranızda Tevrat ve İncil hakemdir, orada benim sıfatlarım zikredilir ve ben Allah’ın elçisiyim.” diye karşılık vermesi üzerine yalanlarının ortaya çıkması endişesiyle bu konuda tartışmaya girmekten vazgeçtiler.⁴⁰⁸

Allah onlara, indirdiği tüm kitaplara Kur’an vasıtasıyla iman etmelerini emredince Yahudiler sadece kendilerine indirilen Tevrat’a iman edip bunun dışındaki kitapları inkâr edeceklerini açıkça söylediler.⁴⁰⁹ Mâtürîdî onların gerçek manada Tevrat’a dahi iman etmediklerini belirtir. Zira Tevrat’a inanmış olsalardı, içinde bulunan hakikatlerden olan Hz. Peygamber’e, tüm peygamberlere ve gönderilen tüm kitaplara da iman etmeleri gerekirdi. Tevrat’ın dışındaki kitapları, İncil ve Kur’ân’ı inkâr ettiler. Hâlbuki bu iki kitap ellerinde bulunan Tevrat’a uygundu.⁴¹⁰

Mâtürîdî’ye göre Ehl-i kitap, peygamberliğini çok iyi bildikleri Hz. Peygamber’i kabule yanaşmamışlar, helâk edilmelerinden endişe ettikleri için Hz. Peygamber’i açıkça inkâr da edememişlerdir.⁴¹¹

⁴⁰⁵ el-Bakara, 2/85.

⁴⁰⁶ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, I, 171; IX, 18.

⁴⁰⁷ Âl-i İmrân, 3/23.

⁴⁰⁸ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, II, 276.

⁴⁰⁹ el-Bakara, 2/91.

⁴¹⁰ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, I, 177-178.

⁴¹¹ Mâtürîdî, *Kitâbü’t-Tevhîd*, s. 295.

B. Hz. Peygamber'in Nübüvvetine İman Yükümlülüğü

1. Hz. Peygamber'e has özellikler

Ehl-i kitap, kendi kutsal kitaplarında yer aldığı için Hz. Muhammed'in son peygamber olarak gönderileceği bilgisine ve inancına sahipti. Hatta Kur'an'ın ifadesiyle onu kendi oğullarını tanıdıkları gibi biliyorlardı.⁴¹² Buna karşın çeşitli gerekçelerle Hz. Peygamber'e şüphe ile yaklaşmış ve onun peygamberliğini tasdik etmeyip karşı koymuşlardır.⁴¹³ Hâlbuki kendi peygamberlerinin risâletine delil olarak kabul ettikleri mucizelerin benzerleri, Hz. Peygamberin elinde de gerçekleşmiş olup, onun nübüvvetini ispat için yeterliydi.

Hz. Peygamber'in en büyük mucizesi, Kur'an-ı Kerim'dir. Pek çok âyette Hz. Peygamber'in nübüvvetinin en temel ispatının da bu olduğu ifade edilir. Hz. Peygamber, Kur'an'la bütün inkârcılara meydan okumuş ve onun bir benzerini getirmelerini, hatta bunun için cinleri ve insanları kendilerine yardımcı tutmalarını istemiştir. Kur'an-ı Kerim'de zaman açısından geçmiş, hal ve gelecek olmak üzere üç kategoriye ayrılabilen birçok gaybî habere yer verilmektedir. Bunlardan uzak maziye ait olan ve bizzat Kur'an tarafından "gayb haberi" olarak nitelendirilenlere Hz. Âdem, Nûh, Yûsuf ve Meryem'e dair bilgilerle Ashâb-ı Kehf, Zülkarneyn ve Hızır kıssaları örnek gösterilebilir.⁴¹⁴ Mâtürîdî, Kur'an'da gaybî haberlerin yer almasının Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat ettiğini söyler. Şöyle ki Kur'an-ı Kerim'de kıyamet gününe kadar ortaya çıkacak olan hadiseler ve ihtiyaçlara ait hükümlerin açıklaması vardır, ta ki onun gaybî ve ebediyete kadar olacak şeyleri bilen zatın nezdinden geldiği anlaşılmış olsun. Kur'an'da, ileride ülkelerin fethedileceği ve Allah'ın İslâmiyet'i diğer din mensupları arasında yayacağı ve tarihte vuku bulmuş olaylara dair haberlerin beyanı vardır. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in bu hususlara vakıf olan herhangi biriyle görüşmediği ve hiçbir kitabı mütalaa etmediği herkes tarafından bilinmektedir.⁴¹⁵

⁴¹² el-En'âm, 6/20.

⁴¹³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, V, 207.

⁴¹⁴ İlyas Çelebi, "Gayb", *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 406.

⁴¹⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 294.

Mâtürîdî, Hz. Peygamber'in geçmiş zamanla ilgili verdiği haberlere örnek olarak, Hz. İbrâhim hakkında verdiği bilgileri,⁴¹⁶ Yahudilerin, tarihleri boyunca peygamberlerine karşı olan tutumlarını haber vermesini zikreder.⁴¹⁷

Mâtürîdî, Hz. Peygamber'in en büyük mûcize olarak ortaya koyduğu Kur'ân'ın onun risâletinin en büyük ve en önemli delili olduğunu vurguladıktan sonra, Ehl-i kitabın da yabancı olmadığı bazı hususların onun risâletinin delilleri arasında zikreder. Hz. Peygamber'in dünyaya gelişine kadar nesilden nesile intikal eden nur, vahye mazhar kılınmadan önce bulutun kendisini gölgelendirmesi, soydaşlarının düşkünlüğüne rağmen çocukluğunda ve gençliğinde bile onun putlara tapmaktan uzak kalması, yalan söylediğine hiç kimsenin şahit olmaması, düşmanlarının bile onu doğrulukla vasıflandırması risâletinin delilleridir.⁴¹⁸

Mâtürîdî kıssaların anlatıldığı, geçmiş ümmetlerin haberlerinin verildiği ya da gelecekte bahseden âyetlerin hemen hemen tamamının tevilinde⁴¹⁹ Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ispatına delil olduğunu söyler. Çünkü anlatılan tüm peygamberler ve kıssaları, ellerinde bulunan kitaplarda zikredilmiş olup bu konuda Hz. Peygamber bilgilenmek ve öğrenmek için Ehl-i kitaba başvurmadığı gibi Ehl-i kitabın kitaplarının eğitimini de almış değildir. Bu da gösteriyor ki Hz. Peygamber'in bu konuda yegâne bilgi kaynağı Allah olup her şeyi O'ndan öğrenmiştir.⁴²⁰

Arapların kendi kabile ya da sülalelerinden olan kimselere yardım etme ve destek olma gelenekleri vardı. Ancak bu âdetlerini Hz. Peygamber'e uygulamadılar. Onu yarımsız ve desteksiz bırakmakla kalmayıp öldürme teşebbüsünde bulundular. Her türlü eziyeti ve düşmanlığı ona reva gördüler. Ne var ki Hz. Peygamber'in bütün

⁴¹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, II, 327.

⁴¹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I, 174.

⁴¹⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 295.

⁴¹⁹ Örnek olarak bkz. el-Bakara, 2/40, 59; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I, 138; II, 327; IX, 129; X, 328; XV, 42, 63, 80.

⁴²⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I, 138, 150, 182; X, 222; bkz. İsmail Kayar, *Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân'da Hz. Muhammed'in Peygamberliğini İspatla İlgili Âyetleri Yorumu*, (basılmamış yüksek lisans tezi), MÜSBE, İstanbul, 2009, s. 71-133.

eziyet ve sıkıntılardan hiç kimseden yardım görmeden sadece Allah'ın lütfu ve nusreti sayesinde kurtulması onun peygamberliğini ispat eden hususlardandır.⁴²¹

Mâtürîdî, Ehl-i kitabın Hz. Peygamber'in risâletine yönelik getirdikleri itirazlarına karşı Hz. Peygamber'in başta Kur'an-ı Kerîm mucizesini, ümmî ve hiç kimseden eğitim almamış olmasına rağmen geçmiş ve gelecek olaylardan haber vermesini, sahip olduğu sıra dışı fizikî özellikleri ve aklî delilleri ortaya koyarak söz konusu iddialarını çürütmeye çalışmıştır.

2. Önceki kitaplarda Hz. Peygamber'in müjdenmesi

Hz. Muhammed'in peygamberliğini haber veren, onun hak peygamber olduğunu doğrulayıp belgeleyen çeşitli olaylar, mucizeler ve haberlere "beşâiru'n-nübüvve" (peygamberlik müjdeleri) denmektedir. Bunlar için "a'lâmü'n-nübüvve" (peygamberlik alametleri), "delâilü'n-nübüvve" (peygamberlik işaretleri) gibi başka tabirler de kullanılmaktadır. Ancak beşâiru'n-nübüvve daha çok, ilk devirlerden itibaren Hz. Muhammed'in nübüvvetini reddeden Ehl-i kitaba karşı Müslüman âlimlerin ortaya koyduğu delillerin başında yer alan ve Hz. Muhammed'in nübüvvetinin önceki ilâhî kitaplarda da söz konusu edilip haber verildiğini belgeleyen metinler için kullanılmıştır.⁴²²

Kur'an-ı Kerîm, Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderileceğinin Tevrat ve İncil'de yazılı olduğunu ifade etmekte⁴²³ ve Hz. İsrâ'nın onu müjdelediğini haber vermektedir: "Meryem oğlu İsrâ da şöyle demişti: Ey İsrâiloğulları! Ben Allah tarafından size gönderilmiş bir elçiyim; benden önce gelen Tevrat'ı doğrulamakta ve benden sonra gelecek Ahmed adında bir peygamberi de müjdelemekteyim."⁴²⁴ Yahudi kutsal kitabı Ahd-i Atîk'te Kur'an-ı Kerîm'i doğrular mahiyette birçok peygamber tarafından verilen müjdeler yer almaktadır. Nitekim Hz. İbrâhim,⁴²⁵ Hz. Yakup,⁴²⁶ Hz. Mûsâ,⁴²⁷ Hz.

⁴²¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, XV, 80.

⁴²² Mehmet Aydın, "Beşâiru'n-nübüvve", *DİA*, İstanbul, 1992, V, 549.

⁴²³ el-Bakara, 2/146; el-A'râf, 7/157.

⁴²⁴ es-Saff, 61/6.

⁴²⁵ Tekvin, 12/1-3.

⁴²⁶ Tekvin, 49/10.

⁴²⁷ Tesniye, 18/18; 33/2.

Dâvûd,⁴²⁸ İşaya⁴²⁹ Daniel⁴³⁰ bu tür müjdeler vermişlerdir. Yahudiler Ahd-i Atık'te yer alan bu müjdelerin beklenen Mesih'i ifade ettiğine inanırlar. Hristiyanlar ise bu ifadelerin Hz. İsa'ya delâlet ettiğini ileri sürerler. Hristiyanların kutsal metinlerinde de gelecek olan peygamber müjdelendiğiştir.⁴³¹ Ancak bu, Hristiyanlara göre "kutsal ruh", Müslümanlara göre ise Hz. Muhammed'dir.

Müslüman âlimler, daha ilk dönemlerden itibaren, Hz. Muhammed'in geleceğinin Tevrat ve İncil'de yazılı olduğuna dair Kur'an'daki haberi⁴³² belgelendirmek amacıyla Yahudi ve Hristiyan kutsal kitaplarını incelemeye başlamışlardır. Bu çalışmalar, yine Kur'an-ı Kerim'de verilen Ehl-i kitabın kutsal kitaplarını tahrif ettiklerine dair bilgilerle paralel yürütülmüş, Hz. Muhammed'in geleceğinin müjdelendiği ile Kitâb-ı Mukaddes'in tahrifi şeklindeki iki olaydan biri diğerrinin sebep veya sonucu olarak ele alınmıştır. İslâm tarihi boyunca Müslüman âlimlerle Ehl-i kitap arasında cereyan eden münazara ve yazışmalarla kaleme alınan reddiyelerde üzerinde durulan en önemli konu tahrif ve beşâir meseleleri olmuştur.⁴³³ Müslümanlara göre Tevrat ve İncil'de Hz. Muhammed'in müjdelendiği ile ilgili bilgiler mevcuttur.⁴³⁴

Sahabeden Abdullah b. Amr'a (ö. 65/684-85) Hz. Peygamber'in Tevrat'taki vasıfları sorulmuş, o da şöyle cevap vermiştir: "Allah'a yemin ederim ki Hz. Peygamber, Kur'an'daki vasıflarıyla Tevrat'ta da anılmış ve: Ey peygamberim! Şüphesiz biz seni hakka şahit, müjdeci, korkutucu olarak gönderdik. Sen elbette benim kulum ve peygamberimsin. Ben sana 'mütevekkil' adını verdim buyurulmuş; bu peygamberin kaba ve kötü huylu, katı kalpli olmayacağı, çarşı pazarda çığırkanlık etmeyeceği, kötülüğe kötülükle karşılık vermeyeceği, aksine kötülüğü af ve hoşgörüyle karşılayacağı bildirilmiştir."⁴³⁵ Kur'an-ı Kerim'den önceki bütün dinî metinler Allah'ın

⁴²⁸ Mezmur, 45/3-18.

⁴²⁹ İşaya, 21/6-7; 13-16; 42/9; 43/1, 6.

⁴³⁰ Daniel, 2/31-32; 7/13-14.

⁴³¹ Yuhanna, 1/21; 14/15-16; 15/26-27; 16/7-16.

⁴³² el-A'râf, 7/157.

⁴³³ Mustafa Sinanoğlu, "Hristiyanlık", *DİA*, İstanbul, 1998, XVII, 367.

⁴³⁴ Bkz. Tekvîn, 17/20; 49/10; Tesniye, 18/17; 32/21; 33/2; Mezmur, 45,149; İşaya, 21/6-9; 42/9-17; 54; 60/1-7; 65/1-6; Daniel, 2/31-45; Matta, 3/2; 4/17; 6/10; 10/7; 13/31-32; 20/1-16; 21/33-44; Luka, 9/2; 10/9; Yuhanna, 14/15-16; 15/26; 16/7-8, 13-14.

⁴³⁵ Buhârî, "Büyü", 50; "Tefsir", 48/3; *Müsned*, II, 174.

bir elçisinin, bir kurtarıcının geleceğini müjdelemişken sadece Kur'ân-ı Kerîm'de gelecek için böyle bir haber yer almamıştır. Çünkü Kur'an, "Muhammed sizin içinizden herhangi birinin babası değildir; o yalnız Allah'ın resulü ve peygamberlerin sonuncusudur"⁴³⁶ demek suretiyle Hz. Muhammed'in son peygamber olduğunu bildirmiştir.

Müslüman âlimler, bir taraftan "parakletos" şeklinde geçen kelimenin "Ahmed" anlamına gelen "perikleitos"un tahrif edilmiş biçimi olduğunu ileri sürerken diğer taraftan Yuhanna İncili'ndeki paraktetos kelimesinin⁴³⁷ gerek Hz. Îsâ için kullanılmış olması, gerekse İncil'de zikredilen nitelikleri sebebiyle Kutsal Ruh olamayacağını, Hz. Îsâ gibi bir Allah elçisine delâlet ettiğini ve bu elçinin de Hz. Muhammed olduğunu ortaya koymuşlardır.⁴³⁸

Mâtürîdî'ye göre Hz. Peygamber'in geleceği bilgisi kutsal kitaplarda yer almaktadır. Tevrat'ta, Hz. Peygamber'in ümmî bir peygamber olarak vasfedilmesi onun risâletinin en önemli delillerinden birini teşkil eder. Zira o, okuma yazma bilmemektedir⁴³⁹ ve bilgi sahibi olmak için hiç kimseye de gitmemiştir. Dolayısıyla kimse onun hakkında önceki kitaplardan yararlanarak Kur'ân'ı yazdığını iddia edemez.⁴⁴⁰ Yine Tevrat'ta, Hz. Peygamber'in sadece Allah'tan aldığı vahiy doğrultusunda iyi ve doğruyu emrettiği, çirkin ve kötülükten sakındırdığı bilgileri de mevcuttur. Ancak Yahudiler inat ve kibirlerinden bunu da inkâr etmişlerdir.⁴⁴¹

Tüm peygamberler belli toplumlara ya da belli bölgelere gönderilirken, "ben renk fark etmeksizin herkese gönderildim"⁴⁴² diyen Hz. Peygamber'in kıyamete kadar yeryüzündeki tüm insanlar için gönderilmiş olması⁴⁴³ ve söylediği gibi gerçekten de

⁴³⁶ el-Ahzâb, 33/40.

⁴³⁷ Yuhanna İncili, 14/16-26, 15-26; 16/ 7.

⁴³⁸ Mehmet Aydın, "Faraklit", *DİA*, İstanbul, 1995, XII, 166.

⁴³⁹ el-Ankebut, 29/48.

⁴⁴⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, XI, 132.

⁴⁴¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, VI, 80; XI, 132.

⁴⁴² *Müsned*, 3/304; Müslim, "Mesâcid", 3.

⁴⁴³ el-A'râf, 7/158.

mesajının dünyanın her noktasına ulaşması onun en büyük mûcizelerindendir.⁴⁴⁴ Hidayete ermek ve kurtulmak ise sadece ona uymakla mümkündür.⁴⁴⁵

Mâtürîdî'ye göre Yahudiler, Hz. Peygamber'in nübüvvetinin gerçek olduğunu ve onun birtakım özelliklerinin de Tevrat'ta yer aldığını biliyorlar ancak bunları gizliyorlardı.⁴⁴⁶ Yahudiler, bu bilgileri münafıklarla paylaşmaktan çekinmemişlerdir. Münafıklar bu durumu hayretle karşılamış, ileride (âhirette) aleyhlerine delil olacak⁴⁴⁷ şekilde Tevrat'tan, Hz. Peygamber'in peygamberliğiyle ilgili bilgileri neden verdiklerini sormuşlardır. Yahudiler yalnız başına kaldıklarında inkârlarını ve yalanlamalarını gizlerlerken, Hz. Peygamber'in ashabının yanında ise ona iman ettiklerini izhar ediyorlardı.⁴⁴⁸ Onların gizlediklerini ve açığa vurduklarını Hz. Peygamber'in haber vermesi, nübüvvetini ispat eder.⁴⁴⁹

Mâtürîdî'ye göre Tevrat'ta, İsrâiloğullarından Hz. Peygamber'e iman etmeleri istenmiş, onun vasıflarını gizlememe hususunda onlardan söz alınmıştır. Ancak onların büyük bir kısmı sözlerini bozarak iman etmemişlerdir.⁴⁵⁰ Ayrıca bu âyette (Bakara, 2/100) Kur'ân'ın hak bir kitap olduğuna bir delil vardır. Şayet kendi kitaplarında, Kur'ân'ın ileri sürdüğü delilleri çürütecek tutarlı deliller olsaydı mutlaka bunları ileri sürer ve gerekeni yaparlardı. Kur'ân'ın karşısına güçlü delillerle çıkmamış olmaları onların davalarında yalancı olduklarını göstermektedir.⁴⁵¹

Mâtürîdî, “onu kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar”⁴⁵² meâlindeki âyetin Ehl-i kitabın kendi kitaplarında Hz. Peygamber'in risâletini, özelliklerini anlatan birtakım bilgiler bulunduğuna işaret ettiğini ve bundan son derece emin olduklarını belirterek şu rivayeti aktarır: ⁴⁵³ Hz. Ömer, Abdullah b. Selâm'a (ö. 43/663-64) sorar: “Ey Abdullah, bu nasıl bir tanıma şeklidir?” Abdullah “Ey Ömer, çocukların arasında oyun oynarken kendi oğlumu nasıl tanıyorsam, sizin aranızda iken de onu öyle tanırdım,

⁴⁴⁴ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, VI, 83.

⁴⁴⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, VI, 85.

⁴⁴⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, I, 164; IX, 382.

⁴⁴⁷ el-Bakara, 2/76.

⁴⁴⁸ el-Bakara, 2/ 77.

⁴⁴⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, I, 163, 164.

⁴⁵⁰ el-Bakara, 2/100.

⁴⁵¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, I, 187.

⁴⁵² el-En'âm, 6/20.

⁴⁵³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, V, 30.

hatta onu tanımam, kendi çocuğumu tanımamdan daha ileri düzeydedir.” Hz. Ömer: “Bu nasıl olur?” diye sordu. O da “Onun Allah tarafından hak bir peygamber olduğuna şehâdet ederim, Allah onu bizim kitabımızda vasfetmiştir.” diye cevap verdi. Hz. Ömer “doğru söyledin ve doğru yaptın” dedi.⁴⁵⁴ Bunun üzerine Allah, “Kendilerine kitap verdiklerimiz, onu kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırırlar.”⁴⁵⁵ meâlindeki âyeti indirdi.

Hz. Peygamber’in önceki kitaplarda müjdelenmesi ve bunu Ehl-i kitabın itiraf etmesi Hz. Peygamber’e imanla yükümlü olduklarını gösterir.

3. İlâhî kitaplar arasındaki uyum

Yüce Allah, insanlara peygamberler göndermiş, anlaşmazlığa düştükleri konularda hüküm vermeleri için peygamberler aracılığıyla hak yolu gösteren kitaplar indirmiştir.⁴⁵⁶ Bu ilâhî kitapları kabul etmek, dinden olduğu kesin olarak bilinen hususlardandır (zarûrât-ı dîniyye). Bu itibarla Allah tarafından insanlara gönderilen ilâhî kitaplara iman etmek, nübüvvet müessesesine inanmanın tabii bir sonucudur. Zira peygamberlere iman etmenin asıl anlamı, onların Allah’tan vahiy aldıklarını ve bu vahiylerin, getirdikleri kitaplarda bulunduğunu tasdik etmektir. Dolayısıyla ilâhî kitaplara iman etmek nübüvvete imanı tamamlayan temel bir unsurdur.⁴⁵⁷

Tevrat, Zebûr ve İncil’den başka birtakım ilâhî kitapların da bulunduğu bahseden⁴⁵⁸ Mâtürîdî, tüm peygamberlere vahyedilen kitapların bir bütünlük arz ettiğini, aralarında herhangi bir çelişkinin söz konusu olmadığını belirtir.⁴⁵⁹

Mâtürîdî, “Sizin elinizdekini tasdikleyici olarak...” meâlindeki âyette⁴⁶⁰ geçen “tasdik” ifadesini “ona uygun olarak” ifadesiyle tevil eder. Uygunluk onların elindeki kitaba konulmuş hükümler ve anlamlara uygun olmasıdır, yoksa aynı dil ve lafızlarla gelmesi demek değildir. Zira Ehl-i kitabın elindeki kitapların dil ve dizin olarak farklı

⁴⁵⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, V, 31; Taberî, VII, 165; Suyûtî, *ed-Durru’l-mensûr fî’t-tefsîr bi’l-me’sûr*, I, 356.

⁴⁵⁵ el-En’âm, 6/20.

⁴⁵⁶ el-Bakara, 2/213.

⁴⁵⁷ Bekir Topaloğlu, Yusuf Şevki Yavuz, İlyas Çelebi, *İslâm’da İnanç Esasları*, İstanbul, İFAV, İstanbul, 1998, s. 214.

⁴⁵⁸ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, III, 170.

⁴⁵⁹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, I, 111; II, 313.

⁴⁶⁰ el-Bakara, 2/41; en-Nisâ, 4/47.

olduğu herkesçe malumdur. Allah Teâlâ'nın göndermiş olduğu diğer kitaplar da böyledir; birbirlerinden dil, dizin ve şekil olarak farklı olsalar da hükümleri ve anlamları itibariyle birbirleriyle uyum içindedir. Bu uyum birlikteliği, bu kitapların Allah tarafından indirildiğini göstermektedir. Şayet Allah'ın dışında bir yerden gelecek olsaydı, aralarında mutlaka çelişki olurdu. Buna delil olarak “Eğer o, Allah'tan başkasından gelseydi, onda çok aykırılıklar bulurlardı”⁴⁶¹ meâlindeki âyeti zikreder.⁴⁶²

Mâtürîdî, “Rabbi katından açık bir delile dayanan kimse, yalnız dünyalık isteyen kimse gibi midir? Kaldı ki, bu delili Rabbinden bir şahit (Kur'an) ve bir de ondan (Kur'an'dan) önce bir önder ve bir rahmet olarak (indirilmiş olan) Mûsâ'nın kitabı (Tevrat) desteklemektedir. İşte bunlar ona (Kur'an'a) inanırlar.”⁴⁶³ meâlindeki âyette geçen “Mûsâ'nın kitabı”ndan maksadın “Tevrat” olduğunu ve Kur'an'da geçen haberlerin ve Hz. Peygamber'in peygamberliğine dâir ⁴⁶⁴ bilgilerin Tevrat'ta yer aldığını söyler. Ayrıca Ehl-i kitabın bir kısmının Hz. Peygamber'e ve Kur'ân-ı Kerîm'e iman etmek suretiyle İslâm dairesine girdiğini belirtir.⁴⁶⁵

Mâtürîdî, Kur'an'ın daha önce indirilen semavî kitaplarla uyum içerisinde oluşu ve aralarında herhangi bir çelişkinin olmayışı gibi hususların Hz. Peygamber'in risâletine delil olduğunu belirtir. Zira herhangi bir ihtilaf, çelişki olsaydı, onlar bunu mutlaka ortaya çıkarma teşebbüsünde bulunurlardı. Ne var ki böyle bir teşebbüste bulunmamış olmaları, Hz. Peygamber'in onu sadece ilâhî bir vahiyle elde ettiğini göstermektedir.⁴⁶⁶ Semâvî kitaplarla Kur'ân-ı Kerîm arasında inkâr edilemez bir uygunluğun bulunması o kitapların ilâhî kaynaklı olduğunu ispat etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm semâvî kitapların Allah tarafından indirildiklerini tasdik etmektedir. Ancak bu kitaplar daha sonra tahrif ve tağyire maruz kalmışlardır.⁴⁶⁷

Mâtürîdî, Yahudilerin Hz. Peygamber'e inanmamak için her türlü tedbire başvurduklarını belirtir. Hz. Muhammed, peygamber olarak gönderilince Yahudiler,

⁴⁶¹ en-Nisâ, 4/82.

⁴⁶² Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, III, 254.

⁴⁶³ Hûd, 11/17.

⁴⁶⁴ el-Bakara, 2/146; el-En'âm, 6/20; el-A'râf, 7/157.

⁴⁶⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, VII, 145, 146.

⁴⁶⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, II, 239.

⁴⁶⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, IV, 243.

ellerindeki Tevrat'a dayanarak ona muaraza ettiler ancak her ikisinin de uyum içinde olduğunu görünce hem Kur'an'ı hem de Tevrat'ı terk edip şeytanların yazmış olduğu sihir kitabına bağlandılar.⁴⁶⁸ Âdetâ bilmiyorlarmış gibi, Allah'ın Kitab'ını arkalarına attılar.⁴⁶⁹

Kur'an-ı Kerîm'in ilâhî kitaplarla olan uyumunu önemseyen ve bunun Hz. Peygamber'in risaletine delil teşkil ettiğini söyleyen Mâtürîdî, Kur'an'da yer almayan kıssa ve ayrıntılara temas etmekten özellikle kaçınır. Zira önceki kitaplarda yer almayan ilave ya da eksik bir kıssa anlatımının Hz. Peygamber'in peygamberliğini ispat delilini zedeleyeceğinin altını çizer.⁴⁷⁰

4. Mübâheleye davet edilmeleri

Sözlükte “yalancı ve zalim olana birlikte beddua etmek, lânetleşmek” anlamındaki “mübâhele” kelimesi, bir tartışma esnasında haksız ve yalancı olanın Allah'ın lânetine uğraması için beddua edilmesi demektir. Necran Hristiyanlarının Hz. Peygamber'e yönelttikleri “biz senden önce Müslüman olduk” iddialarının tartışıldığı âyete mübâhele âyeti denir.⁴⁷¹

Hz. Peygamber, Ehl-i kitapla inanç esasları konusunda çeşitli tartışmalar yapmış onları, iddialarını ispata ve mübâheleye davet etmiştir. Hz. Peygamber, Ehl-i kitabı “Haksız olan kahrolsun!” (mübâhele) duasına çağırılmış; Yahudileri “Eğer haklı olduğunuza inanıyorsanız ölümü isteyin”,⁴⁷² Hristiyanları da “Geliniz bizim oğullarımızı ve sizin oğullarınızı yanımıza alıp birlikte dua edelim de Allah'tan yalancılar üzerine lanet dileyelim”⁴⁷³ şeklinde mübâheleye davet etmiştir. Ayrıca bütün muhataplarına “Haydi hepiniz bana tuzak kurun, sonra da mühlet vermeyin”⁴⁷⁴ meâlindeki âyette belirtildiği biçimde meydan okumuştur.⁴⁷⁵

⁴⁶⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, I, 187.

⁴⁶⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, I, 190.

⁴⁷⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, XV, 278.

⁴⁷¹ Mustafa Fayda, “Mübâhele”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXI, 425.

⁴⁷² el-Bakara, 2/94.

⁴⁷³ Âl-i İmrân, 3/61.

⁴⁷⁴ Hûd, 11/55.

⁴⁷⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 239.

Mâtürîdî, kendilerine göklerin ve yerin yaratıcısının kim olduğu sorulduğunda yaratıcının Allah olduğunu söyleyeceklerini anlatan âyetlerin⁴⁷⁶ verdiği bilgi temelinden hareketle “Sizinle bizim aramızda müşterek söze gelin”⁴⁷⁷ meâlindeki âyette geçen “kelimetün sevâ” ifadesinin ihlâs ve tevhid kelimesi olduğunu söyler. İçlerinden Allah’a yaklaştıracığı iddiasıyla putlara tapanlar olduğu gibi tamamıyla şirkin içine düşüp ibadette Allah’a ortak koşanlar da vardı. Bu durumda Hz. Peygamber, onları, kendilerine türlü nimetler veren, göklerin ve yerlerin yaratıcısı olarak ikrar ettikleri Allah’a samimi bir ibadetle yönelmeye, onlara nimetler veren zatın dışında hiç kimseye ibadet etmemeye davet etmiştir.⁴⁷⁸

Mâtürîdî, Hz. Peygamber’in Ehl-i kitabı ortak değere (tevhide) davet ederken dayandığı esasların şunlar olduğunu ifade eder. Bir kişiye ibadet etmek, birden fazla kişiye ibadet etmekten daha kolay ve daha hafiftir. Kendilerine iyilik ve ihsanda bulunan bir zata ibadet etmekten yüz çevirip, iyilik yapmayan ve nimet vermeyen birisine ibadet etmek zulümdür. Çünkü zulüm, bir şeyi doğru yerine koymamak ve hakkını vermemek anlamına gelmektedir. Burada bir zulüm söz konusudur. Kişinin, nimetlerine mazhar olduğu kimseye başkalarını ortak koşmasının bir çeşit zulüm olduğunu akıl çok rahat bir şekilde kavrayabilir.⁴⁷⁹

Mâtürîdî’ye göre maksimum sınıra ulaşan inat ve inkâr karşısında çok güçlü bir ispat yöntemi olan mübâhele, Ehl-i kitabın kitaplarına göre de aklî tartışmanın son noktasıdır. Çünkü onların inancına göre mübâhele sonunda haksız olan tarafa azabın ve lanetin yağması muhakkaktır. Öyleki kendilerine her türlü delil ve huccet sunulduğu halde kabule yanaşmayan Ehl-i kitap son olarak mübâheleye davet edilmişler ancak ondan da kaçınmışlardır. Kitap inancı olmayan müşrik Araplar mübâheleyi kabul edip Allah’tan helâklerini isterlerken kitap inancı olan ve kitaplarına göre peygamber olduğunu çok iyi bildikleri Hz. Peygamber’in mübâhele davetini kabul etmemeleri Hz. Peygamber’in risaletini ispat eder.⁴⁸⁰

⁴⁷⁶ Lokmân, 31/25, ez-Zuhruf, 43/87.

⁴⁷⁷ Âl-i İmrân, 3/64.

⁴⁷⁸ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, II, 324.

⁴⁷⁹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, II, 325.

⁴⁸⁰ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, XV, 156.

5. Hz. İbrâhim'e bağlılık iddiası

Hz. İbrâhim, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm tarafından en büyük ata, temel referans noktası ve büyük peygamber olarak kabul edilmektedir. Yahudi ve Hristiyan kaynaklarının yanı sıra İslâmî literatürde Hz. İbrâhim hakkında geniş malumat bulunmaktadır.⁴⁸¹

İslâm öncesi dönemde Hz. İbrâhim'in tebliğ ettiği dine tâbi olanlara "Hanif" adı verilmektedir.⁴⁸² Hanif kelimesi Kur'an'da bir taraftan Hz. İbrâhim'in imanını ifade etmek için ve müşrikliğin karşıtı⁴⁸³ olarak kullanılırken diğer taraftan Hz. İbrâhim'in Yahudi ve Hristiyan olmadığı,⁴⁸⁴ Ehl-i kitabın hanifler olarak Allah'a kulluk etmekle emrolundukları vurgulanmaktadır.⁴⁸⁵

Mâtürîdî'ye göre Yahudiler, batı tarafındaki Beyt-i Makdis'e doğru namaz kıldığını iddia ettikleri Hz. İbrâhim'in Yahudi; doğu tarafındaki kendi kiblelerine doğru namaz kıldığını iddia eden Hristiyanlar da Hristiyan olduğunu iddia etmişlerdir.⁴⁸⁶ Ancak Ehl-i kitabın her iki grubu da mesnetsiz bir iddiada bulunarak Hz. İbrâhim'e iftira atmışlardır. Hz. İbrâhim, kesinlikle Yahudi olmadığı gibi Hristiyan da değildir. O, sadece Hanif bir Müslümandır.⁴⁸⁷ Tevrat ve İncil, Hz. İbrâhim'den sonra indiğine⁴⁸⁸ göre onun Yahudi ya da Hristiyan olması imkân dâhilinde değildir.⁴⁸⁹

Mâtürîdî'ye göre bütün dinlerin mensupları, takip ettikleri dinin, Hz. İbrâhim dini olduğunu iddia etmektedirler.⁴⁹⁰ Ancak hem Hristiyanların, hem de Yahudilerin Hz. İbrâhim'in dini hakkındaki iddiaları gerçeği yansıtmamaktadır. Hz. İbrâhim'in dinine mensup olanlar, ona ittibâ edenler, Hz. Peygamber⁴⁹¹ ve Hz. Peygamber'e tabi

⁴⁸¹ Ömer Faruk Harman, "İbrâhim", *DİA*, İstanbul, 2000, XXI, 266.

⁴⁸² Şaban Kuzgun, "Hanif", *DİA*, İstanbul, 1997, XVI, 33-35.

⁴⁸³ el-Bakara, 2/135.

⁴⁸⁴ Âl-i İmrân, 3/67.

⁴⁸⁵ el-Beyyine, 98/5.

⁴⁸⁶ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, II, 326; X, 162, 163.

⁴⁸⁷ Âl-i İmrân, 3/67.

⁴⁸⁸ Âl-i İmrân, 3/65.

⁴⁸⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, II, 326.

⁴⁹⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, III, 275; IV, 49; IX, 291.

⁴⁹¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, X, 162.

olanlardır.⁴⁹² Allah, Hz. Peygamber'in ümmetinin müminlerine, Hz. İbrâhim'e ve beraberindeki inananlara uymalarını⁴⁹³ emretmektedir.⁴⁹⁴

Mâtürîdî, Kur'ân'da yer alan "Allah, göklerin ve yerin nurudur. O'nun nurunun temsili şudur: Duvarı bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fânûs içinde. Fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldız. Mübarek bir ağaçtan, ne doğuya, ne de batıya ait olan zeytin ağacından tutuşturulur. Bu ağacın yağı, ateş dokunmasa bile neredeyse aydınlatacak (kadar berrak)tır. Nur üstüne nur. Allah, dilediği kimseyi nuruna iletir."⁴⁹⁵ meâlindeki âyetin izahında müfessirlerin çeşitli görüşlerini nakleder. Ancak tercih ettiği tevile göre âyette bahsedilen nur, Hz. Peygamber'in nurudur. Onun nuru, Hz. İbrâhim'in nurundan kaynaklanmaktadır. Hz. İbrâhim'in nuru o kadar parlak ve etkilidir ki -şayet peygamber olmasaydı- Allah'a olan güzel itaati sayesinde yine de hem dünyada hem âhirette yüksek derecelere nail olurdu.⁴⁹⁶

Mâtürîdî'ye göre bu nurun doğuya ve batıya nisbet edilmemesi, Hz. İbrâhim'in batıdaki kiblelerine yöneldiğini iddia eden Yahudilerin ve doğudaki kendi kiblelerine yöneldiğini savunan Hristiyanların iddialarını geçersiz kılmaktadır. Allah, varlığına ve birliğine iman etmeleri ve Hz. Peygamber ile Hz. İbrâhim'in her ikisinin de Allah'ın peygamberi olduğunu tasdik etmeleri için insanlara böyle misaller vermektedir.⁴⁹⁷

Aslında Yahudi ve Hristiyanlar, kitaplarında Hz. İbrâhim'in Müslüman olduğunu çok iyi bildikleri halde inatlarından ve kasıtlı olarak onun dini hakkında yanlış bilgiler vermişlerdir. Zira Hz. İbrâhim hakkında gerçeği açıkladıkları takdirde, onun hakkında kendi kitaplarındaki bilgiye birebir uygun olarak doğru bilgiler veren Hz. Peygamber'in risâletini de kabul etmek zorunda kalacaklardır. Dolayısıyla Hz. İbrâhim hakkında gerçeğe uygun bilgiler vermesi, Hz. Peygamber'in risâletini ispat eder.⁴⁹⁸

⁴⁹² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, II, 275; X, 162; Âl-i İmrân, 3/68.

⁴⁹³ el-Mümtehine, 60/4.

⁴⁹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XV, 107.

⁴⁹⁵ en-Nûr, 24/35.

⁴⁹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, X, 162.

⁴⁹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, X, 162, 163.

⁴⁹⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, II, 326, 327 (bkz. 1 nolu dipnot).

6. Önceki şeriatların neshi

Sözlükte ortadan kaldırmak, nakletmek, beyan etmek manalarına gelen nesihi kelimesi, terim olarak şer'î bir hükmün daha sonra gelen şer'î bir delille kaldırılmasını ifade eder.⁴⁹⁹ Daha çok İslâm dininin kendi bünyesinde ve İslâm hukukunda incelenen nesihi konusunu biz, bir dinin ya da şeriatın diğerini neshetmesi bağlamında ele alacağız.

Mâtürîdî'ye göre nesihi; Allah Teâlâ'nın ilk hükümle irade ettiği vaktin sona erdiğini beyan etmesidir.⁵⁰⁰ Zira Allah, dilediği herhangi bir zaman diliminde ahkâm ve şeriatlar ortaya koyabilir. Bunu bazen kitabıyla bize beyan ederken, bazen de Hz. Peygamber'in diliyle yapabilir.⁵⁰¹ Ancak içerisinde te'bîd (ebediyyen) ifadesi bulunan emir ve hükümler nesh konuları olamazlar.⁵⁰² Önceki ümmetlerden beri hep var olagelen, Allah'a teslimiyet ve boyun eğme anlamındaki namaz ile nefsi arındırma ve temizleme anlamındaki zekât ibadetlerinde de hiçbir zaman nesihi söz konusu olamaz.⁵⁰³

Mâtürîdî, şeriatların ve ahkâmın neshedilmeyeceğini iddia eden Yahudilerin nesihiyle ilgili görüşlerini şöyle ifade eder. Yahudilere göre nesihte “bedâ” yani fikir değiştirme, sözünü geri alma ve önce söylediğini iptal etme söz konusudur.⁵⁰⁴ Hâlbuki bu, işlerin sonunu bilmeyen kişilere mahsustur. Bu aynen bir yapı inşa eden ve ne yaptığını bilmediği için onu bozan kimseye benzer. Mâtürîdî'ye göre Yahudiler, neshin ne anlama geldiğini bilmiyorlar. Şayet neshin ne olduğunu doğru anlayabilselerdi, şeriatların ve ahkâmın neshini inkâr etmezlerdi.⁵⁰⁵

Mâtürîdî'ye göre nesihi, belli bir zamana ve döneme ait olan hükmün zamanının bittiğinin ve süresinin dolduğunun bildirilmesi demektir. Nesihi, önceki hükmün kendi döneminde geçerli olmakla beraber, süresinin sona ermesinden sonra, hükmün yenilenmesini ifade eder. Belli bir zamana ve belli bir duruma bağlı olarak ortaya konulan bir hüküm veya emir, o durum ve o zaman değişince süresini doldurmuş, yerine

⁴⁹⁹ Abdurrahman Çetin, “Nesihi”, *DİA*, İstanbul, 2006, XXXII, 579.

⁵⁰⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I, 199, 257, 259.

⁵⁰¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I, 259.

⁵⁰² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, III, 77; Ali Pekcan, İmam Mâtürîdî'nin “Usûl'ı Fıkh”a Dâir Görüşleri, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IV, 2004, sayı: 2, s. 164.

⁵⁰³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünne*, (thk. Mecdî Baslum), Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1971, X, 592.

⁵⁰⁴ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, s. 191.

⁵⁰⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I, 257.

yenisi getirilmiş olur. Dolayısıyla nesihte, Yahudilerin anladığı gibi bir bedâ ya da önceki hükümle çelişki asla söz konusu değildir. Çünkü bedâda gizli bir şeyin sonradan ortaya çıkması, kişinin bir konuda beliren birkaç görüşten birini tercih etmesi manaları vardır. Allah'ın, belli bir şekilde vuku bulacağını haber verdiği bir olayın daha sonra başka bir şekilde gerçekleşmesi⁵⁰⁶ asla mümkün değildir.⁵⁰⁷

Mâtürîdî'ye göre, gelmiş geçmiş bütün nebilerin ve resullerin dinleri tek ve aynı din,⁵⁰⁸ İslâm dinidir⁵⁰⁹ ve onların hepsi de bu dine davet etmek üzere gelmişlerdir. Hz. İbrâhim'in dini diğer peygamberlerin dininden farklı değildir. “O, dini doğru anlayıp hükümlerini uygulayın ve o hususta tefrikaya düşmeyin diye, din esasları olarak Nûh'a emrettiğini, hem sana vahyettiğimizi, keza İbrâhim'e, Mûsâ'ya, İsâ'ya emrettiğimizi sizin için de din kıldı”⁵¹⁰ meâlindeki âyet bu hakikate delildir.⁵¹¹

Ancak şariatlar çeşitli ve farklı olabilir. Çünkü din tektir; onda “nesih” ve değişiklik mümkün değildir. Hâlbuki şariatlarda nesih, çeşitlilik ve farklılık mümkündür. Ayrıca şariatların bu özelliği, yani farklı ve değişik olabilmeleri dinin de farklı ve değişik olmasını gerektirmediği gibi, dinde farklılığın ve değişikliğin bulunabileceği anlamına işaret bile edemez. Çünkü her peygamber değişikliğinde, din değişmediği halde, şariat değişir ve bir önceki şariat, yeni gelen peygamberin şariatıyla neshedilir.⁵¹² Bunun tek istisnası Hz. Peygamber'dir. Vefatından sonra onun şiatı asla neshedilmeyecek ve kıyamete kadar devam edecektir.⁵¹³

Mâtürîdî, “Artık, Allah'ın indirdiği ile aralarında hükmet ve sana gelen haktan ayrılıp da onların arzularına uyma. Sizden her biriniz için bir şariat ve bir yol koyduk.”⁵¹⁴ meâlindeki âyette, Allah'ın herkese farklı bir şariat ve yol tahsis ettiği halde elçisini insanların arzularına uymaktan men etmesinin çelişki arz ettiğini çünkü

⁵⁰⁶ Avni İlhan, “Bedâ”, *DİA*, İstanbul, 2006, V, 290.

⁵⁰⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, I, 258.

⁵⁰⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, V, 134, 271; IV, 48; XV, 137.

⁵⁰⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, V, 134, IX, 320; bkz. Günay Tümer, “Din”, *DİA*, İstanbul, 1994, IX, 316; Ömer Faruk Harman, “İslâm”, *DİA*, İstanbul, 2001, XXIII, 3.

⁵¹⁰ el-En'âm, 42/13.

⁵¹¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, V, 137.

⁵¹² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, V, 137; ayrıca bkz. Hanifi Özcan, *Mâtürîdî'de Dinî Çoğulculuk*, İFAV, İstanbul, 1999, s.65.

⁵¹³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, XI, 377.

⁵¹⁴ el-Mâide, 5/48.

insanların kolayına gelen ve arzuladıkları şeriatın kendileri için geçerli ve makbul bir şeriat olması gerektiğini söyleyenlerin iddialarını tutarsız bulur. Daha kolay ve hafif olduğu ya da alışmış oldukları bir düzen olduğu gerekçesiyle takip ettikleri tüm şeriatlar neshedilmiştir. Neshedilmiş (mensuh) bir şeriatla amel etmek artık haramdır.⁵¹⁵

Mâtürîdî'ye göre Allah'ın insanların bir kısmına bir şeyi emretmesi, diğer bir kısmına nehyetmesi veya bir vakitte emretmesi, bir diğer vakitte nehyetmesi kitaplar arasında ihtilaf anlamı taşımadığı gibi hikmet dışı da değildir. Hikmete uygun olmayan, aynı anda aynı mesele hakkında hem emrin hem de nehyin söz konusu olmasıdır. Allah'ın böyle bir şey yapması düşünülemez. Ehl-i kitabın kitaplarında bulunan birtakım ahkâm ve şeriatların bizim hakkımızda neshedildiğinin delili olarak zikrettiği "Elinizdekini tasdik edici olarak indirdiğime iman edin."⁵¹⁶ meâlindeki âyetin aynı zamanda nâsih-mensuh arasında herhangi bir çelişkinin olmadığına delil olduğunu söyler.⁵¹⁷

Mâtürîdî, dinin tek olup değişmeyeceğinin, fakat şeriatların farklı olup değişebileceğinin hikmeti ve sebebi konusunda şu bilgilere yer verir. Eğer Allah dileseydi, insanları başka bir şeriatla neshedilmeyen tek bir şeriat üzere yaratabilir ve tek bir ümmet yapabilirdi. Bir başka deyişle, din gibi şeriati da tek ve sürekli kılabilirdi. O zaman ne inanmayan ne de müşrik söz konusu olurdu. Oysa Allah insanları imtihan etmek istemiştir. Bu yüzden, onlara, biri diğerini nesheden çeşitli şeriatlar sunmuş ve böylece insanların tercih edip seçebilmelerine ve neticede sorumlu tutulabilmelerine imkân sağlamıştır.⁵¹⁸

Buradan hareketle Hz. Peygamber'in nübüvvet mesajı ulaşan herkesin, önceki şeriatları terk ederek sadece onun şeriatını kabul etme ve uygulama yükümlülüğü vardır.⁵¹⁹ Mâtürîdî'ye göre bir şeriatın diğer bir şeriatla neshedilmesinde ilâhî hikmete uygun olmama ve ulûhiyet kavramıyla bağdaşmama gibi bir durum da söz konusu değildir.

⁵¹⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, IV, 244, 245.

⁵¹⁶ el-Bakara, 2/41; bkz. en-Nisâ, 4/47.

⁵¹⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, I, 112.

⁵¹⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, IV, 246; bkz. Hanifi Özcan, *Mâtürîdî'de Dinî Çoğulculuk*, s. 67.

⁵¹⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, IV, 243.

H . Peygamber'in Őeriatı  nceki Şeriatları neshederek geçersiz kılmıŐtır. Artık hiç kimse gerekçesi ne olursa olsun H . Peygamber'in Şeriatını kabul etmeyip  nceki Şeriatları takip etme hakkına sahip değildir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MÂTÜRÎDÎ'YE GÖRE EHL-İ KİTABIN
SEM'İYYÂT ANLAYIŞI

A. Âhiret Tasavvuru

Âhiret inancı, ibtidaî kavimler dâhil, Tanrı'nın varlığını kabul eden hemen hemen bütün din ve düşünce sistemlerinde mevcut olmakla beraber, ölümden sonraki bu hayatın mahiyeti ve tasviri hakkında birbirinden farklı görüşler benimsenmiştir.⁵²⁰ Tarih boyunca ortaya çıkmış dinlerin birçoğunda yer alan âhiret inancı, Yahudilik⁵²¹ ve Hristiyanlıkta da mevcuttur.⁵²²

Mâtürîdî'ye göre Ehl-i kitap, ölümden sonra dirilme ve kıyamet inancına sahiptirler.⁵²³ Ancak Mâtürîdî, Ehl-i kitabın inandığını iddia ettiği âhiret inancında ne kadar samimi olduklarını aklî ve naklî deliller ışığında tahlil eder. Mâtürîdî'ye göre “De ki: ‘Eğer (iddia ettiğiniz gibi) Allah katındaki âhiret yurdu (cennet) diğer insanlar için değil de, yalnız sizinse ve doğru söyleyenler iseniz haydi ölümü temenni edin!’”⁵²⁴ meâlindeki âyet onları aklî münazaraya davet etmiştir. Çünkü Ehl-i kitap, âhirette cennetin sadece kendilerine ait olduğuna, cennete sadece Yahudi ve Hristiyanların gireceğine⁵²⁵ inanmaktadırlar. İnsanları “Yahudi ya da Hristiyan olun ki hidayete eresiniz”⁵²⁶ şeklinde davet etmeleri, Allah'ın evlatları ve sevgilileri oldukları yönündeki inançları⁵²⁷ sınanmıştır.⁵²⁸

Mâtürîdî'ye göre onların bu inançlarının karşısında Hz. Peygamber'in şöyle demesi emredilmiştir. “Madem Allah'ın evlatları ve sevgililerisiniz ve âhiretin de sadece size ait olduğunu iddia ediyorsunuz, bu iddianızda samimi iseniz, hadi ölümü dileyin. Zira kişi kendi evine ve bağına gitmekten herhangi bir sıkıntı duymaz, tam aksine arzular. Yine aynı şekilde kişinin babasına, evladına, ya da sevgilisine

⁵²⁰ Bekir Topaloğlu, “Âhiret”, *DİA*, İstanbul, 1988, I, 543.

⁵²¹ Geniş bilgi için bkz. İsmail Taşpınar, *Duvarın Öteki Yüzü (Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilikte Âhiret İnancı)*, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2003.

⁵²² Mehmet Aydın, “Hristiyanlık”, *DİA*, İstanbul, 1998, XVII, 348.

⁵²³ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, I, 183; XV, 44; bkz. Bekir Topaloğlu, “Kıyamet”, *DİA*, Ankara, 2002, XXV, 517.

⁵²⁴ el-Bakara, 2/94.

⁵²⁵ el-Bakara, 2/111.

⁵²⁶ el-Bakara, 2/135.

⁵²⁷ el-Mâide, 5/18.

⁵²⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, I, 180.

kavuşmayı istememesi ve onlardan gelecek herhangi bir sıkıntıdan ve azaptan korkması düşünülemez. Bilakis kişi babasına vardığında izzeti ikramlarla karşılanır. Madem böyle düşünüyorsunuz, dünyanın zorluklarından gam ve kederinden kurtulmak için hadi ölümü isteyin.”⁵²⁹

Mâtürîdî, “müminler de âhiretin kendilerine ait olduğunu iddia etmekle beraber kendilerine “hadi ölümü dileyin” dendiğinde içlerinden hiçbiri ölümü dilemiş değildir. O halde neden böyle bir istidlal yapılmıştır?” şeklinde bir itiraza iki açıdan cevap verir:

a) Müminler, Allah katında üstün bir yere sahip olduklarını iddia etmemektedirler. Ancak bu iddiaya sahip olan Ehl-i kitaptır. O halde onların ölümü dilemeleri durumunda iddialarında haklı oldukları, dilememeleri durumunda da Hz. Peygamber’in haklı ve doğru olduğu ortaya çıkacaktır.

b) Allah’ın oğulları ve sevgilileri iddiasında olanlar bizzat onlardır. Dolayısıyla ölümü dilemeleri, sevgiliye ve onları çağıran babaya ulaşmak manasına gelmektedir. Bu durumda hiç kimse sevgilisinden ve babasından uzak kalmak istemez. Onların ölümden imtina etmeleri sahip oldukları iddia ve inançlarında yalancı olduklarını göstermektedir.⁵³⁰

Mâtürîdî, Ehl-i kitabın Hz. Peygamberi yalanlamaları, haset etmeleri, kendi elleriyle yaptıkları isyan ve günahlar sebebiyle Allah tarafından cezalandırılacaklarını bildikleri halde kuru inat, kibir ve sefeh (anlayışsızlıklarından) dolayı ölümü istemediklerini⁵³¹ ifade eder.⁵³²

Mâtürîdî, âhiret inançlarının sınındığı imtihanda muvaffak olamayan Yahudilerin, aksine uzun yaşamaya en arzulu, ölümden ise en fazla nefret eden kişiler olduklarını belirtir. Bu durum onların Allah’a en yakın oldukları, cennete yalnızca kendilerinin girecekleri konusundaki iddialarında yalancı olduklarını gösterdiğini ifade eder. “Andolsun, sen onların, yaşamaya, bütün insanlardan; hatta Allah’a ortak koşanlardan bile daha düşkün olduklarını görürsün. Onların her biri bin yıl yaşamak

⁵²⁹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, I, 180-181.

⁵³⁰ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, I, 181.

⁵³¹ el-Bakara, 2/95.

⁵³² Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, I, 182.

ister. Hâlbuki uzun yaşamak, onları azaptan kurtaracak değildir. Allah, onların bütün işlediklerini görür.”⁵³³ meâlindeki âyet bu anlama işaret eder.⁵³⁴

Mâtürîdî, kıyamet, diriliş ve âhiret inancına sahip Yahudilerin, kıyamete ve öldükten sonra dirilmeye inanmayan Mecûsîlerden daha fazla yaşama arzusuna sahip olmalarını,⁵³⁵ inançlarıyla çelişen bir durum olarak görür. Ayrıca dünyada uzun süre yaşamalarının, onları âhiret azabından kurtarmayacağını, ilgili âyetleri⁵³⁶ zikrederek ifade eder.⁵³⁷

Mâtürîdî, Ehl-i kitabın âhireti bırakıp dünyayı tercih etmelerini⁵³⁸ şöyle izah eder: Gelecek olan peygamberin kendi içlerinden biri olacağı düşüncesiyle Hz. Peygamber’in risâletinden önce ona iman ediyorlardı. Ancak beklentileri boşa çıkınca onu inkâr ettiler. Böylece âhiretlerini perişan ederek dünyayı tercih etmiş oldular.⁵³⁹

B. Ölümden Sonra Dirilme Anlayışı

Mâtürîdî’ye göre Yahudiler ve Hıristiyanlar öldükten sonra dirilmeye inanmaktadırlar.⁵⁴⁰ Ancak onların bu konudaki imanlarının yakînî olmadığı anlaşılmaktadır. Allah’ın ölüleri diriltmesi konusunda henüz yakînî imana sahip olamamış İsrâiloğulları, inek kesme imtihanına tabi tutulmuşlardır. Allah “Sığırın bir parçasıyla ona vurun”⁵⁴¹ emrini vermiş ve onlara ölüleri nasıl dirilttiğini göstererek, herhangi bir tereddüde mahal vermeden mutmain bir kalp ile teslim olmalarını istemiştir. Ayrıca bu sayede Allah, onlara vahdaniyetini, ölüleri diriltme mûcizesini ve gaypten haber vermek suretiyle Hz. Peygamber’in risâletinin işaretlerini göstermiştir.⁵⁴²

Mâtürîdî’ye göre Allah, ölü yeryüzünü, semadan indirdiği yağmur ile diriltmeye⁵⁴³ nasıl kadirse, onların vehim ve tahminlerinden son derece uzak bir şekilde

⁵³³ el-Bakara, 2/96.

⁵³⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, I, 183.

⁵³⁵ el-Bakara, 2/96.

⁵³⁶ eş-Şu’arâ, 26/205-207.

⁵³⁷ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, I, 183, 184.

⁵³⁸ el-Bakara, 2/86.

⁵³⁹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, I, 171.

⁵⁴⁰ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, I, 123.

⁵⁴¹ el-Bakara, 2/73.

⁵⁴² Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, I, 159.

⁵⁴³ el-Fâtır, 35/9.

ölülere tekrar can vermeye ve onları diriltmeye de kadir olduğunu bu örnek ile açıklamıştır.⁵⁴⁴

Mâtürîdî'ye göre, Allah, başka ümmetlere vermediği bazı nimetleri ve hususiyetleri İsrâiloğullarına bahşetmiştir. Onları öldürdükten sonra tekrar hayata döndürmesi, bulutla onları gölgelendirmesi, gökten kudret helvası ve bildircin etini indirmesi⁵⁴⁵ bu nimetlerin en büyüklerindendir. Onlara o kadar çok ve muazzam nimetler verilmiştir ki, bizlere âhirette (cennette) vaat edilen bu nimetlere onlar, henüz dünyada iken nail olmuşlardır. Ancak bütün bu muazzam nimetlere karşın, onlar davet edildikleri hak ve hakikatlere icabet etmemişler, sözlerinde durmamışlardır.⁵⁴⁶

Mâtürîdî, Hz. İsâ'nın babasız dünyaya getirilişinin, o dönemde dirilişi inkâr eden insanlara karşı bir mûcize olarak gerçekleştirildiğini ifade eder. Annesiz ve babasız yaratmaya güç yetiren kimsenin öldükten sonra da tekrar yaratmaya kadir olduğunu ispat ettiğini ve “onu insanlar için bir mûcize ve katımızdan da bir rahmet kılacağız”⁵⁴⁷ meâlindeki âyetin de buna delil olduğunu söyler.⁵⁴⁸

C. Cennete Sadece Ehl-i Kitabın Gireceği İddiası

Mâtürîdî'ye göre Ehl-i kitabın cennet inancı vardır.⁵⁴⁹ Onlar hidayete ermenin tek yolunun Yahudi ya da Hristiyan olmaktan geçtiğini, dolayısıyla cenneti tekellerinde bulundurup oraya kendilerinden başka kimsenin giremeyeceğini iddia etmektedirler. Ancak onların bu iddiaları geçersiz ve temelsizdir. Mâtürîdî bu konuda “Yahudi ve Hristiyanlardan başkası Cennet'e girmeyecek” dediler. Bu, onların kuruntuları! De ki: “Eğer doğru söyleyenler iseniz (iddianızı ispat edecek) delilinizi getirin.”⁵⁵⁰ meâlindeki âyeti delil olarak zikreder.⁵⁵¹

Ancak Mâtürîdî'nin ileri sürdüğü delile karşı bir itiraz yapılmıştır. Şöyle ki ilgili âyette Yahudi ve Hristiyan olmayanların cennete girmeyeceği iddialarına değil,

⁵⁴⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, I, 159.

⁵⁴⁵ el-Bakara, 2/56, 57.

⁵⁴⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, I, 134.

⁵⁴⁷ Meryem, 19/21.

⁵⁴⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, IX, 128.

⁵⁴⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, I, 123.

⁵⁵⁰ el-Bakara, 2/111.

⁵⁵¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, I, 210.

sadece kendilerinin cennete girecekleri iddialarına delil istenmiştir. Bu da Ehl-i kitabın cennete gireceğine işaret etmektedir.⁵⁵²

Yapılan bu itirazı Mâtürîdî şöyle cevaplar. Yahudi ve Hristiyanlar, başkalarının cennete giremeyeceğini söylerlerken, sadece kendilerinin cennete gireceğini ise açıkça telaffuz etmiş değillerdir. Dolayısıyla bu âyetteki cümle yapısından, Ehl-i kitabın cennete gireceği anlamı çıkarılamaz. Bu konudaki istidlaline delil olarak şu hadisi nakleder. “Şahitsiz nikâh yoktur.”⁵⁵³ Bu hadis, nikâhın ispatını değil, şahitsiz bir nikâhın geçersizliğini göstermektedir.⁵⁵⁴

Ayrıca Allah, ilgili âyetin hemen ardından onların iddialarını geçersiz kılmaktadır. “Hayır, öyle değil! Kim “ihşan”⁵⁵⁵ derecesine yükselerek özünü Allah’a teslim ederse, onun mükâfatı Rabbinin katındadır. Artık onlara korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir”⁵⁵⁶ Mâtürîdî, cennete girmek için hem dinin hem de yaşantının tevhide uygun ve samimi bir biçimde Allah için olması gerektiğinin altını çizer.⁵⁵⁷

Mâtürîdî’ye göre Yahudi ve Hristiyanların, aralarındaki ihtilaf ve düşmanlığa rağmen sadece kendilerinin cennete gireceği hususunda ortak bir fikri dile getirmeleri anlamlıdır. Böyle bir inanca sahip olmalarının amacı, insanlara her iki dinin de hak olduğunu gösterip, âhiretteki kurtuluşları için herhangi birini tercih etmelerinin yeterli olduğunu belirtmek ve insanların İslâm dininden nefret etmesini sağlamaktır.⁵⁵⁸

D. Cehennem Tasavvuru

Âhiretin varlığını kabul eden Ehl-i kitap, cehennem azabına inanmaktadır.⁵⁵⁹ Şu kadar var ki Hristiyanlar cehennem azabının ebedî olduğuna inanırken, Yahudiler geçici olduğunu düşünmektedirler.⁵⁶⁰

⁵⁵² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, I, 210.

⁵⁵³ Tirmizî, “Nikâh”, 15.

⁵⁵⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, I, 211.

⁵⁵⁵ İhsan, “Allah’a, onu görür gibi ibadet etmek” demektir. Bkz. Mustafa Çağrı, “İhsan”, *DİA*, İstanbul, 2000, XXI, 544; Buhârî, “Tefsir”, 31, “İman”, 37; Müslim, “İman”, 1.

⁵⁵⁶ el-Bakara 2/112.

⁵⁵⁷ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, I, 211.

⁵⁵⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, I, 210.

⁵⁵⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, II, 276.

Yahudiler kendilerine cehennem ateşinin sadece “sayılı günler” kadar dokunacağına inanmaktadırlar. Mâtürîdî, İsrâiloğullarının buzağıya taptıkları günlerin, sayılı günler olarak yorumlanmasını iki yönden isabetli bulmaz: a) Buzağıya tapanlar kendileri değil, atalarıdır. b) Buzağıya tapan atalarının yüzünden sonrakilerin cezalandırılacağı yorumu da isabetli değildir. Çünkü ataları tevbe etmişlerdir. Tevbeye ve Allah’a kulluğa döndükten sonra onlara azap etmenin bir anlamı yoktur. Mâtürîdî görüşüne delil olarak “Eğer (iman edip, düşmanlık ve savaştan) vazgeçerlerse, geçmiş günahları bağışlanır.”⁵⁶¹ meâlindeki âyeti zikreder.⁵⁶²

Mâtürîdî, Ehl-i kitabın cehennemde sınırlı bir süre azap göreceklerinden bahseden sayılı günler ifadesini, “Allah’a isyan içerisinde geçirdikleri bir ömür” olarak yorumlar. Mâtürîdî, bu yöndeki iddialarının temelinde şu inançlarının bulunduğunu belirtir:

- a) Azabın, isyan ve günahların süresi kadar olacağı inancı,
- b) Cehennemde ebedî kalınmayacağı inancı,
- c) Geç de olsa mutlaka cennete girecekleri inancı.

Mâtürîdî, onların bu inançlarının temelinde Allah’ın evlatları ve sevgilileri oldukları inancının yattığını belirtir. Ehl-i kitap, “seven sevgilisine, bir baba oğluna ne kadar azap ederse, biz de o kadar azap görürüz, O, bize biraz azap eder sonra razı olur ve bizi cennetine yerleştirir” şeklinde inanmaktadırlar.⁵⁶³

Mâtürîdî, Yahudilerin, azabı geçici görmelerinin yanlış olduğunu, inkârın cezasının belli bir süreyle sınırlı olmayıp daimî olduğunu,⁵⁶⁴ aynı şekilde iman etmenin sevap karşılığının da sınırlı olmayıp, ebedî olduğunu söyler. Çünkü bir dine inanan kimse zamanın belli bir diliminde inanıp bir başka zaman ona inanmıyor değildir.

⁵⁶⁰ Yusuf Şevki Yavuz, “Azap”, *DİA*, İstanbul, 1991, IV, 305; Ömer Faruk Harman, “Cehennem”, *DİA*, İstanbul, 1993, VII, 226.

⁵⁶¹ el-Enfâl, 8/38.

⁵⁶² Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, I, 166.

⁵⁶³ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, I, 166.

⁵⁶⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, IV, 246, XV, 90; bkz. Adil Bebek, *Mâtürîdî’de Günah Problemi*, s. 103-108.

Bilakis kişi, sürekli olarak inancını taşımaktadır.⁵⁶⁵ O halde bu inancın karşılığı da ebedîdir.⁵⁶⁶

Ancak, bir süre nefesine yenik düşüp günah işledikten sonra, o günahı terk eden Müslümanın durumu ise farklıdır. Söz konusu günahı bağışlanmayıp, şayet azap edilecekse, günahı işlediği sürenin, göreceği azap üzerinde etkisi vardır. Mâtürîdî'ye göre “Evet, kötülük işleyip suçu benliğini kaplamış (ve böylece şirk düşmüş) olan kimseler var ya, işte onlar cehennemliklerdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır.”⁵⁶⁷ meâlindeki âyet, Ehl-i kitabın, azabın ebedî olmadığı yolundaki iddialarını çürütmektedir.⁵⁶⁸

E. Ehl-i Kitabın Âhiretteki Durumu

Ehl-i kitabın, Allah'ın oğulları ve sevgilileri oldukları iddiasıyla⁵⁶⁹ âhirette azaba uğramayacaklarına, uğrasalar bile ancak atalarının buzağıya taptıkları kadar kısa bir süre cehennemde kalacaklarına, daha sonra oradan çıkacaklarına inandıklarını belirtmiştik.⁵⁷⁰ Bu bölümde ise Ehl-i kitabın cennete girmeyi hak etmeleri konusunda Mâtürîdî'nin görüşlerini incelemeye çalışacağız.

Mâtürîdî'ye göre Ehl-i kitap tek bir anlayıştan ibaret değildir. İnanç noktasında içlerinde farklı olanları da vardır:

a) Gönderilmeden önce Hz. Peygamber'e iman ettiği halde peygamber olarak gönderilince onu inkâr edenler,

b) Gönderilmeden önce Hz. Peygamber'i inkâr etmiş iken peygamber olarak gönderilince ona iman edenler. Bu grup artık Ehl-i kitap değil, Müslümandır.

⁵⁶⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehlî's-sünne*, X, 594.

⁵⁶⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I, 167.

⁵⁶⁷ el-Bakara, 2/81.

⁵⁶⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I, 167.

⁵⁶⁹ Âl-i İmrân, 3/24; el-Mâide, 5/18.

⁵⁷⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, II, 276.

c) Hem gönderilmeden önce hem de gönderildikten sonra Hz. Peygamber'i inkâr edenler. Kuşkusuz bu grup kâfir sayılmaktadır. Beyyine sûresinde bu farka temas edilmiştir.⁵⁷¹

Mâtürîdî, “Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah)ları ise dilediği kimseler için bağışlar. Allah’a şirk koşan kimse, şüphesiz büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur”⁵⁷² meâlindeki âyetten hareketle şirkin ve küfrün aynı anlama geldiğini söyler. Her kâfirin aynı zamanda müşrik olduğunu ifade eder. Dolayısıyla “Şüphesiz, inkâr eden kitap ehli ile Allah’a ortak koşanlar, içinde ebedî kalmak üzere cehennem ateşindedirler.”⁵⁷³ meâlindeki âyetin şöyle anlaşılması gerektiğini belirtir. “Ehl-i kitaptan ve müşriklerden Allah’a ortak koşanlar cehennem ateşindedirler.”⁵⁷⁴

Mâtürîdî’ye göre, cehennem azabının ebediliğini inkâr eden Yahudiler yanılmışlardır. Kur’an’daki “Allah katından siz söz mü aldınız?”⁵⁷⁵ meâlindeki âyet Ehl-i kitabın cennete girme hususundaki inançlarının temelsiz olduğunu göstermektedir. Cennete gireceklerine dair Allah’tan bir haber almadıkları gibi Allah’ın cenneti vaat etmesini sağlayacak makbul salih amelleri de yoktur.⁵⁷⁶

Mâtürîdî, “Yoksa Allah’a karşı bilmediğiniz bir şey mi söylüyorsunuz? Hayır, öyle değil; kötülük işleyip suçu kendisini kuşatmış olan kimseler; cehennemlikler işte onlardır. Onlar orada temellidirler.”⁵⁷⁷ meâlindeki âyet ile Allah’ın onları bizzat tekzip ettiğini, şirke düşüp de o hal üzere öldükleri takdirde cehennemde ebedî kalacaklarını ifade eder.⁵⁷⁸

Ehl-i kitaptan bahsedilen, Allah’a ve âhirete imanının yanında salih amel işlemenin cennete girmeye vesile olacağı bildirilen bir âyetin meali şöyledir: “Şüphesiz, inananlar, Yahudi olanlar, Hıristiyanlar ve Sâbiîlerden Allah’a ve âhiret gününe inanıp

⁵⁷¹ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-sünne*, X, 588.

⁵⁷² en-Nisâ, 4/48.

⁵⁷³ el-Beyyine, 98/6.

⁵⁷⁴ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-sünne*, X, 593.

⁵⁷⁵ el-Bakara, 2/80.

⁵⁷⁶ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, I, 167.

⁵⁷⁷ el-Bakara, 2/80, 81.

⁵⁷⁸ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, I, 167; XI, 382.

yararlı iş yapanların ecirleri Rablerinin katındadır. Onlar için artık korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir.”⁵⁷⁹

Yahudi ve Hristiyanlar, Allah ve âhiret inancına sahip oldukları iddiasıyla bu âyetin kapsamına girdiklerini iddia etmektedirler. Onların bu iddialarını reddeden Mâtürîdî’nin delilleri şöyledir:

a) Söz konusu âyette “İman edenler” ifadesi geçmektedir. Bakara, 2/285’te makbul imanın ancak Allah’a, meleklerine, bütün kitaplarına ve bütün peygamberlerine iman etmekle mümkün olacağı açıkça beyan edilmiştir. Dolayısıyla iman esasları bir bütün olup bir kısmına iman edip diğer bir kısmını inkâr etmek mümkün değildir.⁵⁸⁰ Hâlbuki onlar “bir kısmına inanır, bir kısmını inkâr ederiz.”⁵⁸¹ diyerek peygamberler ve kitaplar arasında ayırım yapmışlardır. Allah’ın bu âyette zikrettiği kimseler ise ayırım yapmadan tüm peygamberlere ve gönderilen tüm kitaplara iman edenlerdir. Onların imanı böyle olduğu takdirde onlara korku ve üzüntü yoktur.⁵⁸²

b) Âyette “Allah’a iman” zikredilmiştir. Allah’a iman ise peygamberlerin ve kitapların tamamına iman etme manasına gelmektedir. Mâtürîdî, onların Allah’a iman etme şartını yerine getirmediğini söyler. Öte yandan tek başına Allah inancının, iman için yeterli olmayacağını, mutlaka tüm peygamberlere ve tüm kitaplara iman etmenin gerekli olduğuna Kur’ân-ı Kerîm’den deliller⁵⁸³ getirir.⁵⁸⁴

c) Âyette cennete girmenin şartı “amel-i sâlih” olarak belirtilmiştir. Bu önemli bir kayıt olup onları bu âyetin kapsamı dışında bırakmaktadır. Çünkü bir kısım peygamberleri inkâr etmek kesinlikle amel-i sâlih sayılamaz.⁵⁸⁵

d) Âyette takdim ve tehir vardır. Bu durumda âyetin manası şöyle olacaktır: “Yahudi ve Hristiyanlardan Allah’a ve âhiret gününe iman edenler ile müminler...”⁵⁸⁶

⁵⁷⁹ el-Bakara, 2/62.

⁵⁸⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, II, 224, 225; ayrıca bkz. Kemal ışık, *Mâtürîdî’nin Kelâm Sisteminde İman Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, Fütüvvet Yayınları, Ankara, 1980, s. 57.

⁵⁸¹ en-Nisâ, 4/150.

⁵⁸² Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, I, 146.

⁵⁸³ el-Bakara, 2/256, 285; Âl-i İmrân 3/4.

⁵⁸⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, II, 160, 225, 226, 240.

⁵⁸⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, I, 146.

⁵⁸⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, I, 146.

Allah'ın gerekli gördüğü farzları ifa ederlerse ve başkasına değil, sadece Allah'a şükrederlerse, ancak bu durumda onlara cennet bahşedilecektir.⁵⁸⁷

e) Allah, kıyamet gününde Yahudi ve Hristiyanlar arasında hüküm verecek, içlerinden Hz. Peygamber ve Kur'an-ı Kerim'e iman şartını yerine getirmeyenleri cehenneme gönderecektir. Mâtürîdî'ye göre "Şüphesiz, iman edenler, Yahudiler, Sâbiîler, Hristiyanlar, Mecûsiler ve Allah'a ortak koşanlar var ya; Allah, kıyamet günü onların aralarında mutlaka hüküm verecektir"⁵⁸⁸ meâlindeki âyet bu anlama işaret etmektedir. Dünyada kendini hak, diğerlerini batıl gören dinler, kıyamet gününde Allah katında hak din ile batıl dinlerin hangileri olduğunu öğreneceklerdir.⁵⁸⁹

Mâtürîdî'ye göre Ehl-i kitabın hidayete ermiş sayılabilmeleri için Hz. Peygamber'in yaşadığı Müslümanlığın aynısını uygulamaları gerekmektedir.⁵⁹⁰ Hz. Peygamber gibi Müslüman olmadıkları takdirde, Hz. Peygamber'in onlara karşı tebliğ vazifesinin dışında başka bir sorumluluğu da yoktur.⁵⁹¹

Ehl-i kitabın Hz. Peygamber'in risâletinden önce işledikleri iyi ameller, onun peygamber olduğunu kabul etmedikleri takdirde boşa gidecek, hiçbir işe yaramayacaktır. İman etmeden yapılan akraba ziyareti, sıla-i rahim, sadaka gibi iyi ameller onlara hiçbir fayda sağlamayacaktır.⁵⁹²

Mâtürîdî, Ehl-i kitabın iman ettiğini ifade eden âyetlerin⁵⁹³ tevilinde kendilerine verilen kitabı gereği gibi ve hakkını vererek okudukları ve kitaptan yararlandıkları takdirde iman etmiş sayılacaklarını söyler.⁵⁹⁴

Mâtürîdî, "Kur'an onlara okunduğu zaman: 'Ona inandık, doğrusu o Rabbimizden gelen gerçektir; biz şüphesiz daha önceden Müslüman olmuş kimseleriz' derler."⁵⁹⁵ meâlindeki âyette "O'na inandık" ifadesini Hz. Peygamber'in risâletinden

⁵⁸⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, I, 66, 110; el-Mâide, 5/12; el-Bakara, 2/83.

⁵⁸⁸ el-Hac, 22/17.

⁵⁸⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, IX, 355.

⁵⁹⁰ Âl-i İmrân, 3/20, el-En'am, 6/52, el-Ra'd, 13/40.

⁵⁹¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, II, 271.

⁵⁹² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, II, 275.

⁵⁹³ el-Kasas, 28/52, 53; el-Bakara, 2/146; el-Ankebût, 29/47; el-Mâide, 5/13.

⁵⁹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, XI, 53.

⁵⁹⁵ el-Kasas, 28/53.

önce iman edip, risâletinden sonra iman etmemeleri olarak yorumlar. Aynı âyette hem iman hem de İslâm kelimelerinin kullanıldığını ve aralarında bir fark olmadığını söyleyen Mâtürîdî delil olarak Kur'an'dan âyetler⁵⁹⁶ zikreder.⁵⁹⁷

İman esaslarını bir bütün olarak değerlendiren ve bölünmeyi asla kabul etmediğini ısrarla dile getiren Mâtürîdî, “Ey iman edenler! İman edin”⁵⁹⁸ meâlindeki âyetin tevîlinde şunları söyler.

a) “Ey bir kısım peygamberlere iman edenler! Müminlerin imanı gibi tüm peygamberlere iman edin” demektir. Mâtürîdî, buna delil olarak “Allah’a, bize gönderilene, İbrâhim’e, İsmail’e, İshak’a, Yakub’a ve torunlarına gönderilene, Mûsâ ve İsrâ’ya verilene, Rableri tarafından peygamberlere verilene, onları birbirinden ayırt etmeyerek inandık, biz O’na teslim olanlarız” deyin”⁵⁹⁹ meâlindeki âyeti zikreder. Çünkü onlar bir kısmına inanıp, bir kısmını inkâr ediyorlardı.⁶⁰⁰

b) Risâletinden önce geleceğine inandıkları Hz. Peygamber’e inananların,⁶⁰¹ onun peygamberliğine de inanmaları gerekir. Allah’a iman, istisnasız tüm peygamberlere ve tüm kitaplara iman etmek anlamına gelir. Çünkü her nebi, peygamberlerin tümüne inanmaya, her bir semâvî kitap da kitapların tümüne inanmaya davet eder. Birini inkâr, tümünü inkâr anlamına gelir.⁶⁰²

Mâtürîdî’ye göre Yahudi ve Hristiyanlar, cennete girmek için gereken şartları taşımadıkları takdirde cennete girmeyi hak edemeyeceklerdir.

⁵⁹⁶ ez-Zâriyât, 51/35-36.

⁵⁹⁷ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü'l-Kur’ân*, XI, 54; II, 266-267; VII, 97; XV, 263.

⁵⁹⁸ en-Nisâ, 4/136.

⁵⁹⁹ el-Bakara, 2/136.

⁶⁰⁰ en-Nisâ, 4/150.

⁶⁰¹ el-Bakara, 2/89.

⁶⁰² Mâtürîdî, *Te’vîlâtü'l-Kur’ân*, IV, 71, 94, 95.

SONUÇ

Kapsam açısından farklı yaklaşımlarla ele alınan ve tartışılan Ehl-i kitap kavramını Mâtürîdî, sadece Yahudi ve Hristiyanlar için kullanır, Mecûsî ve Sâbiîleri Ehl-i kitap kavramının dışında tutar.

Mâtürîdî, Ehl-i kitabın kutsal metinlerinden örnekler vermez. Allah'ın gönderdiği hak kitaplar için semâvî kitaplar ifadesini kullanan Mâtürîdî, Yahudilik ve Hristiyanlık için semâvî dinler, ilâhî dinler ya da İbrâhimî dinler ifadesini kullanmaz. Onları, Kur'ân'da geçen Ehl-i kitap kavramıyla ifade eder.

Diğer din mensuplarıyla dinî konularda tartışmanın gereğine inanan Mâtürîdî, savunacakları bir kitaba ve dinî bir zemine sahip olmadıkları için müşrikleri ve ateistleri bundan hariç tutar. Bu anlamda ilâhî bir kitaba iman iddiasında olan Yahudi ve Hristiyanlarla, kabul ettikleri Allah, peygamber ve kitap esaslarından hareketle dinî münazara yapılmasını önemser. Diyalog adını verebileceğimiz bu münazaralar sayesinde Ehl-i kitabın eksik ve kusurlu inançlarının aklî izahlarla düzeltilmesine imkân verilmiş olacağını söyler. Dinî münazarayı, Ehl-i kitaba tanınan dinî bir özgürlük alanı olarak görür.

Mâtürîdî, kelime ve dil farklılıklarının anlam farklılığına yol açmayacağını, kelimelerin vaz' edildikleri ya da kullanıldıkları anlamların öncelikli olduğunu ifade eder. Buna bağlı olarak Kur'an'daki kıssaların anlatımında yer alan lafız ve ifade farklılığından değişik yorumlar çıkarmak yerine, anlatılmak istenen manayı merkeze aldığı görülür. Örneğin, iman-İslâm, millet-din ve küfür-şirk kavramlarının aynı anlama geldiklerini söyler.

Mâtürîdî, İsrâiloğullarının peygamberlerini öldürmeleri, din adamlarını rab edinmeleri ve benzeri birçok konuyla ilgili âyetleri yorumlarken lafızcı ve zahiri bir yaklaşımı değil genellikle tevil merkezli aklî bir yaklaşımı benimser. Aslında bu yaklaşım onun kelâm sisteminin de pratik bir sonucudur.

Mâtürîdî, Yahudi veya Hristiyanlarla ilgili âyetleri hidayet, dalalet, meşîet, fiillerin yaratılması, Allah'ın gelmesi, teşbih ve tecsîm gibi kelâmî konular ışığında tahlil eder. Yahudi ve Hristiyanların inançlarını, tasavvurlarını ya da inanmalarının önündeki engelleri dile getirirken diğer dinler, inanç grupları ya da mezheplerle karşılaştırmalar yapar.

Mâtürîdî'nin rivayetler konusundaki hassasiyeti birçok yerde kendini gösterir. Ele aldığı konu ile ilgili karşıt görüşlerin delil olarak ileri sürdükleri rivayetleri temkinle karşılayarak sıhhatinin kesinliğini araştırmadan değerlendirmeye tabi tutmaz.

Mâtürîdî, Ehl-i kitabın ulûhiyet anlayışı bağlamında Yahudi ve Hristiyanların, peygamberlerinin onlara getirdiği tevhid merkezli Allah tasavvurundan saptıklarını vurgular. Mâtürîdî, bir taraftan Ehl-i kitabın ulûhiyet anlayışındaki kusur, tutarsızlık ve ifratlarını açığa çıkarırken diğer taraftan kendi kelâm sistemindeki ulûhiyet anlayışının olmazsa olmaz ilkelerini de açıklar.

Mâtürîdî, Allah'ı bir beşer gibi tasavvur eden, O'na antropomorfik özellikler ve oğul isnat eden Yahudilerin, Allah'ı yanlış bir alanda tanımlamaya çalıştıklarını, O'nu yaratılmışlara benzettikleri için teşbihe düştüklerini, Allah'ı tazim konusunda kusurlu olduklarını ifade eder. Yahudilikte Tanrı'ya oğul isnadı ve Tanrı'yı açıkça görme talebi Mâtürîdî'nin kusurlu bulduğu insanbiçimci tanrı tasavvurunun birer tezahürüdür.

Mâtürîdî'ye göre Hristiyanlığın Hz. İsa'yı merkeze alarak geliştirdiği teslis inancı etrafındaki ulûhiyet anlayışı, hem karmaşık hem de tevhide aykırı bir telakkidir. Kâinatı yaratıp yöneten yüce varlığa oğul isnadında bulunmak, O'nun zürriyet ihtiyacına maruz kalmak ve yalnızlık korkusuna kapılmaktan münezzehtir. Zira baba faktörü olmadan evladın oluşması muhaldir. Allah Teâlâ ise zatı itibarıyla yaratılmışlara benzemekten münezzehtir.

Mâtürîdî, Hz. İsa'ya verilen mucizelerin, onun peygamberliğine ve insan oluşuna bir kanıt olduğu halde Tanrı olduğunu iddia eden Hristiyanların gerçek anlamda müşebbihe ve kaderiye inancını benimsemiş olduklarını söyler.

Mâtürîdî, Yahudilerin, nübüvvet inancına sahip olduklarını, ancak peygamberlerine takındıkları çeşitli tavır ve tutumlarından dolayı küfre düştüklerini, peygamberlerin arasını tefrik edip bir kısmına iman edip, bir kısmını inkâr ettiklerini söyler. Yahudiler, kalplerinin kilitli olduğunu iddia ederek nübüvvetin yükümlülüğünden kaçınmışlardır.

Mâtürîdî'ye göre Yahudiler, tarihleri boyunca peygamberlere karşı hep inat ve kibirle yaklaşmışlardır. Kimi peygamberleri öldürerek kimisini de öldürmeye teşebbüs ederek nübüvvet karşıtı bir tutum izlemişlerdir. Allah'ın son elçisi Hz. Peygamber'i kabul etmemek için Cebrâil'i inkâr ve kutsal kitapları tahrif etmede bir sakınca görmemişlerdir. Oysaki Hz. Peygamber'in şahsında bulunan özellikler, önceki kitaplarda müjdelmesi, ilâhî kitaplar arasındaki uyum, Yahudilerin mübâheleden kaçınmaları Hz. Peygamber'in peygamberliğini ispat eden hususlardandır.

Yahudi olduğunu söyledikleri Hz. İbrâhim asla Yahudi ya da Hristiyan olmayıp tevhidî çizgide hanif ve Müslüman bir peygamberdir. Onun gerçek tabileri ise Hz. Peygamber ve ona uyanlardan başkası değildir. Söz konusu hususlar ve önceki şeriatların neshedilmesi Yahudi ve Hristiyanların Hz. Peygamber'e uymalarını zorunlu kılar.

Ehl-i kitabın her iki topluluğu da kıyamet, öldükten sonra dirilme ve âhiret anlayışına sahiptir. Hem Yahudiler hem de Hristiyanlar cennetin sadece kendilerine ait olduğunu iddia etmişler ve diğer insanların cennete girebilmek için Yahudi ya da Hristiyan olmaları gerektiğini belirtmişlerdir. Ancak Hristiyanlar cehennemın ebedî olduğuna inanırken Yahudiler, geçici olduğunu kabul etmektedirler. Mâtürîdî, aklî ve naklî delilleri zikrederek onların bu inançlarının gerçeği yansıtmadığını ifade eder.

Mâtürîdî'nin, Hz. İsa'nın âkıbeti meselesinde onun vefatının ne zaman ve nasıl olduğunu tartışmak yerine onun da diğer insanlar gibi ölümlü olduğunu ve asla Tanrı olamayacağını vurgulaması her konuda tevhid eksenli bir düşünce sistemine sahip olduğunu göstermektedir.

Mâtürîdî'nin eserleri, yaşadığı dönemdeki dinler, itikadî mezhepler ve düşünce hareketleri konusunda bilgi alınabilecek önemli kaynaklardan kabul edilerek

Mâtürîdî'nin diğ er dinlere bakışı hakkında daha fazla çalışmalar yapılmasının, özellikle de günümüz din anlayışına katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Abdurrahman Çetin, “Nesih”, *DİA*, İstanbul, 2006.

Abdurrahman Küçük, “Ahid”, *DİA*, İstanbul, 1988.

Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San’ânî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-azîm*, Dâru’l-ma’rife, Beyrut, 1991.

Adil Bebek, *Mâtürîdî’de Günah Problemi*, Rağbet Yay., İstanbul, 1998.

-----, “Günah”, *DİA*, İstanbul, 1996.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah, *el-Müsned*, İstanbul, 1992.

Ahmet Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, Bayrak Matbaası, İstanbul, 2008.

Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, TDV Yay., Ankara, 1990.

-----, “Gayri Müslim”, *DİA*, İstanbul, 1996.

Ali Bardakoğlu, “Kitap”, *DİA*, Ankara, 2002.

Ali Pekcan, “İmam Mâtürîdî’nin ‘Usûl’ı Fıkıh’a Dâir Görüşleri”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IV, 2004, sayı: 2.

Ali Toksarı, “Emanet”, *DİA*, İstanbul, 1995.

Avni İlhan, “Aslah”, *DİA*, İstanbul, 1991.

-----, “Bedâ”, *DİA*, İstanbul, 2006.

Bekir Topaloğlu, Yusuf Şevki Yavuz, İlyas Çelebi, *İslâm’da İnanç Esasları*, İFAV, İstanbul, 1998.

-----, “Kitâbü’t-Tevhîd”, *DİA*, Ankara, 2002.

-----, “Âhiret”, *DİA*, İstanbul, 1988.

-----, “Kıyamet”, *DİA*, Ankara, 2002.

Belkâsım el-Gâfî, *Ebû Mansûr el-Mâtürîdî hayâtühû ve ârâühû'l-akdiyye*, Dâru't-Turkî, Tunus, 1989.

Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmail b. İbrâhîm el-Cûfî, *el-Câmiu's-sahîh*, Çağrı Yay., İstanbul, 1982.

Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, Ankara, 2006.

Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, 1979.

Ferrâ, Yahya b. Zeyd, *Meâni'l-Kur'ân*, Mektebetü mişkâti'l-İslâmiyye, Beyrut, ts.

Günay Tümer, “Çarmıh”, *DİA*, İstanbul, 1993.

-----, “Din” *DİA*, İstanbul, 1994.

Halil İbrahim Bulut, “Mûcize”, *DİA*, İstanbul, 2005.

Hamit Albayrak, *İlk Dönem Kelâm Kaynaklarında Ehl-i Kitap Anlayışı*, (basılmamış yüksek lisans tezi), MÜSBE, İstanbul, 2006.

Hanifi Özcan, *Mâtürîdî'de Dinî Çoğulculuk*, İFAV, İstanbul, 1995.

Hayrettin Yücesoy, “Mihne”, *DİA*, İstanbul, 2005.

H. Yunus Apaydın, “Karz”, *DİA*, İstanbul, 2001.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal*, (thk. Muhammed İbrahim Nasr, Abdurrahman Umeyre), Dâru'l-ceyl, Beyrut, ts.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerrî el-Meâfirî, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, Beyrut, 1990.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâduddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, Müessesetü Kurtuba, Kâhire, 2000.

İbn Kutluboğa, Ebü'l-Adl Zeynüddin Kāsım, *Tâcü't-terâcim*, Dâru'l-me'mûn li't-türâs, Beyrut, 1992.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*, Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1997.

İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2005.

İlyas Çelebi, “Gayb”, *DİA*, İstanbul, 1996.

-----, “Îsâ”, *DİA*, İstanbul, 2000.

İshak Yazıcı, “Kur’ân’a Göre Hz. Îsâ’nın Ref’i ve İlgili Âyetlerin Yorumlarının Tahlili”, *OMÜİFD*, Sayı: 20-21, Samsun, 2005.

İsfahânî, Râgıb, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur’ân*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 2005.

İsmail Karagöz, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yay., Ankara, 2005.

İsmail Kayar, *Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'an'da Hz. Muhammed'in Peygamberliğini İspatla ilgili Âyetleri Yorumu*, (basılmamış yüksek lisans tezi), MÜSBE, İstanbul, 2009.

İsmail Paşa el-Bağdâdi, *Hediyyetü'l-ârifîn*, İstanbul, 1955.

İsmail Taşpınar, *Duvarın Öteki Yüzü (Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilikte Âhiret İnancı)*, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2003.

-----, *Hacı Abdullah Petrici'nin Hristiyanlık Eleştirisi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2008.

Kâmil Miras, “Hazreti Îsâ'nın Semaya Ref'i”, *Sebilürreşad*, Cilt: IV, Sayı: 88.

Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.

Kemal Işık, *Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, Ankara Üniv. İlahiyat Fak. Yay., Ankara, 1967.

-----, *Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde İman Allah ve Peygamberlik Anlayışı*, Fütüvvet Yay., Ankara, 1980.

Kitâb-ı Mukaddes Şirketi, *Kitâb-ı Mukaddes*, İstanbul, 1993.

M. Halil Herrâs, *Faslü'l-makâl fî ref'i İsâ hayyen ve nüzülihi ve katlihi'd-deccâl*, Mektebetü's-Sünne, Kâhire, 1969.

M. Saim Yeprem, *İrade Hürriyeti ve İmam Mâtürîdî*, İFAV, İstanbul, 1997.

M. Sami Baybal, *İslâm Kaynaklarına Göre Hz. İsâ'nın Âkibeti Meselesi* (basılmamış doktora tezi), Selçuk Üniv. SBE, Konya, 1999.

Mahmûd Şeltût, "İsâ'nın Ref'i", (çev. Ethem Ruhi Fığlalı), *AÜİFD*, Cilt: XXIII. Ankara, 1990.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî, *Kitâbü't-Tevhîd*, (thk. Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi), İSAM, Ankara, 2003.

-----, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, (thk. Bekir Topaloğlu ve diğerleri, I-XV), Mizan Yay., İstanbul, 2005-2010.

-----, *Te'vilâtü Ehli's-sünne*, (thk. Mecdî Baslum), Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut, 1971.

Mehmet Aydın, *Müslümanların Hristiyanlara Karşı Yaptığı Reddiyeler ve Tartışma konuları*, TDV Yay., Ankara, 1998.

-----, "Beşâirü'n-nübüvve", *DİA*, İstanbul, 1992.

-----, "Faraklit", *DİA*, İstanbul, 1995.

-----, "Hristiyanlık", *DİA*, İstanbul, 1998.

Mehmet Baktır, *Bir Dinî Otorite Olarak Hz. Peygamber*, İlâhiyât, Ankara, 2005.

Mehmet Malkoç, *Klasik Dönem Mâtürîdiyyede Kıyamet ve Âhiret*, (basılmamış doktora tezi), MÜSBE, İstanbul, 2009.

Mehmet Ünal, “Tefsir Kaynaklarına Göre Hz. İsa’nın Ölümü, Ref’i ve Nüzûlü Meselesi”, *İslâmiyat Dergisi*, Cilt: III, Sayı: IV, Ankara, 2000.

Mehmet Erkal, “Cizye”, *DİA*, İstanbul, 1993.

Mehmet U. Sakioğlu, *Hz. İsa Nasıl Tanrılaştırıldı*, Karakutu Yay., İstanbul, 2006.

Metin Yurdagür, “Fetret”, *DİA*, İstanbul, 1995.

Muhammed Fatih Kesler, *Kur’ân-ı Kerîm’de Yahudiler ve Hristiyanlar*, TDV Yay., Ankara, 2004.

Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu’cemü’l-müfehres li-elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Dâru’l-hadis, Kahire, 1988.

Muhammed Reşîd Rıza, *Tefsîru’l-Menâr*, Dâru’l-menâr, Kahire, 1947.

Musa Koçar, “Mâtürîdî’nin Hristiyanların Tanrı Anlayışına Yönelttiği Eleştiriler”, *SDÜİFD*, sayı: 18, 2007/1.

Mustafa Bodur, *Hz. Muhammed’e İman Bağlamında Ehl-i Kitabın Sorumluluğu*, (basılmamış yüksek lisans tezi), Atatürk Üniv. SBE, Erzurum, 2007.

Mustafa Can, *Mâtürîdî’ye Kadar Nübüvvete Karşı Çıkanlar ve Mâtürîdî’de Nübüvvet Anlayışı*, (basılmamış doktora tezi), MÜSBE, İstanbul, 1997.

Mustafa Çağrı, “İhsan”, *DİA*, İstanbul, 2000.

Mustafa Fayda, “Mübâhele”, *DİA*, İstanbul, 2006.

Mustafa Göregen, *İslâm Yahudi Polemiği ve Tartışma Konuları*, (basılmamış doktora tezi), MÜSBE, İstanbul, 2002.

Mustafa Sinanoğlu, “Hristiyanlık”, *DİA*, İstanbul, 1998.

Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahîh*, Çağrı Yay., İstanbul, 1982.

Osman Güner, *Resûlullah'ın Ehl-i Kitapla Münasebetleri*, Fecr Yay., Ankara, 1997.

Ömer Faruk Harman, “Cehennem”, *DİA*, İstanbul, 1993.

-----, “İbrâhim”, *DİA*, İstanbul, 2000.

-----, “İslâm”, *DİA*, İstanbul, 2001.

-----, “Kur'an”, *DİA*, Ankara, 2002.

Ramazan Biçer, *İslâm Kelâmcılarına göre İncil*, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Remzi Kaya, *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Ehl-i Kitap ve İslâm*, Altınkalem Yay., Ankara, 1994.

Resul Öztürk, “Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde Allah'ı Bilme”, *Ekev Akademisi*, Yıl:9 Sayı:24, 2005.

Salih Akdemir, *Hristiyan Kaynaklara ve Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Hz. İsâ*, (basılmamış doktora tezi), AÜSBE, Ankara, 1992.

Salime Leyla Gürkan, *Yahudilik*, İSAM, İstanbul, 2008.

-----, “Misak”, *DİA*, İstanbul, 2005.

Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, çev. Komisyon, Dünya Yay., İstanbul, 1991.

Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1991.

Süyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir, *ed-Dürri'l-mensûr fî't-tefsîr bi'l-me'sûr*, Dâru'l-fîkr, Beyrut, 1993.

Şaban Kuzgun, “Hanîf”, *DİA*, İstanbul, 1997.

Şehristânî, Ebû'l-Feth Tâceddin Muhammed b. Abdülkerîm, *el-Milel ve'n-nihal*, (çev. Mustafa öz), Litera Yayıncılık, İstanbul, 2008.

Şinasi Gündüz, *Hıristiyanlık*, İSAM, İstanbul, 2008.

Şükrü Özen, “Mâtürîdî”, *DİA*, Ankara, 2003.

Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, Beyrut, 1995.

Tehânevî, Muhammed b. Ali, *Keşşâfu ıstılâhâtî'l-fünûn ve'l-ulûm*, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 1996.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *Sünen*, Çağrı Yay., İstanbul, 1992.

Yasin Pişgin, *Kur'an'a Göre Akıl ve Akılcılığın Kur'an Tefsirine Etkisi*, (basılmamış doktora tezi), AÜSBE, Ankara, 2008.

Yusuf Şevki Yavuz, “Azap”, *DİA*, İstanbul, 1991.

-----, “Kelâm”, *DİA*, Ankara, 2002.

Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*, Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut, 1995.

Zeylaî, Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf, *Nasbu'r-râye*, Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut, 1996.

ÖZGEÇMİŞ

Necmettin Öztürk, 17 Eylül 1973 yılında İstanbul'da doğdu. İlkokulu Kâğıthane'de, ortaokulu Gaziosmanpaşa'da, liseyi Sarıyer'de okuduktan sonra Kahire'de Ezher Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden 1995'de, Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi'nden 2005'de mezun oldu. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri bölümü Kelam bilim dalında *Mâtürîdî'nin Kelâm Sisteminde Ehl-i Kitap Anlayışı* isimli teziyle 2010'da yüksek lisansını tamamladı. Arapça ve İngilizce bilmektedir. Evli ve iki çocuk babasıdır. necmettin99@hotmail.com